

POLSKA
GRAMMATYKA

MNIEJSZA

ulożona

przez

J. Szostakowskiego,
Doktora Filozofii.

Wydanie drugie.

w Trzemesznie,
w księgarni i drukarni G. Olawskiego.

1849.

Hyczyński

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
UNIWERSYTETU A.M. w POZNANIU

314046

Wypożycza się
tylko do czytelní

prawy wydział

3/

7862

POLSKA
GRAMMATYKA

MNIEJSZA

ulożona

przez

J. Szostakowskiego,

Doktora Filozofii.

Wydanie drugie.

w Trzemesznie,
w księgarni i drukarni G. Olawskiego.

1849.

Hyoryniski

GRA MMATYKA
POLSKA

MINIUSNA

WŁOCHOWA

314046 I

Wydanie drugie

1956 D. 3370

w księgarni i drukarni G. Olawskiego.
w Trzemesznie

1956

Wydanie drugie

O ŹRÓDŁOSŁOWIE.

Rozdział pierwszy.

§. 1.

O głoskach.

1. Język każdy uważać można za zbiór wyrazów służących do oznaczenia rzeczy, przymiotów, działania, stanu i. t. d.

Wyrazy składają się z zgłosek czyli syllab; zgłoski z liter, po polsku głoskami zwanych.

Głoski stanowiące tak nazwane Abecadło polskie są następujące:

A, a; Ą, ą; B, b; C, c;

Ć, ć; D, d; E, e; Ę, ę;

F, f; G, g; H, h; I, i;

J, j; K, k; L, l; Ł, ł;

M, m; N, n; Ń, ń; O, o;

P, p; R, r; S, s; Ś, ś;

T, t; U, u; W, w; X, x;

Y, y; Z, z; Ż, ż; Ź, ź.

Do głosek tych dodać należy głoski podwójne czyli dwójki, a mianowicie: **ch, cz, dz, dź, dż, rz, sz**, które jak w innych narzeczach sławiańskich oddzielnymi po części znakami się piszą, tak przy zamianie spółgłosek na równi stoją z głoskami pojedynczymi, n. p.: głuchy, głusi; noga, nodze; kara, karze; otwór, otworzyć; bok, zboczyć.

2. Głoski dzielą się na:

a) Samogłoski: **a, ą, e, ę, i, y, o, u**.

b) Spółgłoski: **b, c, d, f, g, h, i, t, d**.

Samogłoski tak są nazwane, że się same bez pomocy innych głosek wymawiają; spółgłoski zaś, że opierać zawsze się muszą na samogłosce i wspólnie z nią tylko wymawiane być mogą.

§. 2.

O spółgłoskach.

1. Spółgłoski, stósownie do narzędzi mownych, za pomocą których je urabiamy, dzielą się na:

a) wargowe: **b, f, m, p, w**.

b) językowe: **c, d, dź, l, ł, n, r, s, t, z**.

c) gardłowe: **cz, g, ch, h, k, dż, sz, ż**.

2. Spółgłoski dalej dzielą się na twarde i miękkie, która to różnica pomiędzy spółgło-

skami zachodząca na tém większą zasługuje uwagę, ponieważ nietylko od niej zmiana wyrazów zawisła, ale nawet różne znaczenie stanowi twarda lub miękka spółgłoska, n. p.: pas, paś; nos, noś; i. t. p. Są zaś:

- a) twarde: b, f, m, p, w, d, l, u, r, s, t, z, h, ch, g, k, -
 b) miękkie: b', f', m', p', w', dź, l', u', rz, ś, ć, ź, ś, ź, sz, ś, dz, ź, c, cz, j.
 c) nibymiękkie: c, cz, sz, rz, dz, dź, ź.

Uwaga. Kreska będąca znakiem zmiękczenia używa się tylko nad: ć, ũ, ś, ź.

Nibymiękkie znów się miękczą w ten sposób:

dz, dź, | sz, | c, cz, | ź.
 dź, | ś, | ć, | ź.

Uwaga. g, h, ch, k są w istocie twardymi spółgłoskami, niekiedy jednak przyjmują własności miękkich. Zob. rozdział o deklinacyi.

Uwaga. Dodać tu należy, że spółgłoska twarda przechodząc na miękką, obok siebie stojącą twardą spółgłoskę miękczyc też zwykła, n. p.: zły, źli; roszyć, rościsz; gwoździć, gwoździsz.

3. Prócz tego dzielą się spółgłoski na:

- a) trwałe: w, f, z, s, r, h.
 b) chwilowe: b, p, d, t, g, k.

Chwilowe dwie spółgłoski nie mogą się opierać na poprzedzającej samogłosce n. p.: czapk, matk, lecz przyjmują dla uniknienia trudnej wymowy **e** wsuwane, ztąd mówi i pisze się czapka, czapek; matka, matek; nóżka, nóżek; łóżko, łózek.

4. Nareszcie dzielą się spółgłoski na:

- a) mocne: p, t, k, ch, f, s, ś, sz, c, ć, cz, sz.

b) słabe: b, d, g, h, w, z, ź, ż, dz, dź, dż, rz.

c) płynne: m, n, l, ł, r.

Kiedy spółgłoski słabe z mocnemi się spotkają, potrzeba aby obydwie albo słabemi albo mocnemi były n. p.: dech, tehu; ptak nie pdak; tkacz, nie tgacz; psa nie pza.

Płynne niezmiennemi też nazwane, zarówno lgną do słabych i mocnych n. p.: płyn, błąd; okno, ogniwo, żłób, szła, zły, słoma, śron, żrebie i t. p.

Nie chcąc jednak przez zamianę głosek zatrzeć śladu pochodzenia, mimo wymowę inną, pisze się głoska słaba obok mocnej, n. p.: sądek, sądk; owies, owsa; przodek, przodki; zamiast sątki, ofsa, przotki.

Uwaga 1. Spółgłoski **l**, **n**, miękczą się przed syczącymi, n. p.: tany, tańczyć; trwały, trwalszy; pałac, zapalczywy; ukochany, ukochański.

Uwaga 2. Głoski **s** i **z** przed **l** i **n** razem z temi miękczą się muszą n. p.: urosł, urosli; gryzł, gryzli; Gnieźno, Gnieźnie; gryznąc, gryźnie.

Uwaga 3. Przed językowemi zamienia się **rz** na **r** n. p.: malarz, malarski; bardzo, bardziér; tworzyć, wytworny; marznąc, zmarzły; karzeł, karła; marzec, marca.

§. 3.

O samogłoskach.

1. Samogłoski ze względu na dźwięk ich dzielą się na:

a) grube: a, o, u, y.

b) pośrednie: e.

c) cienkie: i.

d) nosowe: a, e.

2. Samogłoska i stósuje się do natury poprzedzającej spółgłoski; jest twarda po twardych spółgłoskach i pisze się **y**, miękcy się zaś po spółgłoskach miękkich i pisze się: **i**. Tylko nibymiękkie spółgłoski dzieląc z innych względów własności spółgłosek miękkich, nigdy nie przybierają **i**; dla czego stojąc niejako w pośrodku między twardymi a miękkimi spółgłoskami osobną stanowią klasę; jako też wzwyż z dwojakiego względu tego umieszczone są raz pomiędzy miękkimi, drugi raz osobno.

3. Przeciwnie **g** i **k** będąc twardymi zawsze przybierają **i** cienkie nie **y**, przed **e** zaś miękczą się i przechodzą na: **dz**, **ż**, **c**, **cz**.

4. Ponieważ więc **i** jest miękkie czyli cienkie i używa się tylko po miękkich spółgłoskach, niepotrzeba oznaczać stojącej przed niem spółgłoski znakiem zmiękczenia, pisze się zatem: silny; cichy; zimno; posilić; ścinać.

5. Nadto **i** dla téjże własności swojej używa się nawet zamiast samego znaku zmiękczenia wśródku zgłosek między spółgłoską a samogłoską, n. p.: panie; sioło; ciało; miano; biały. Nie używa się jednak **i** w ten sposób na końcu zgłoski albo przed inną spółgłoską, gdzie kreskę kłaść zwykliśmy, używaną jako znak zmiękczenia; pisze się więc: pięć, sieć, nieć, rość, prosić, cien.

Prawidło to ściśle zachowane być powinno, albowiem błędna pisownia wyrazu znaczenie zmieniać zwykła, n. p.: nosi i noś; kosić i kość; pani i pań; goni i goń.

6. **■** stojące przed samogłoską lub po niej, kiedy zaczyna lub kończy zgłoskę, zamienia się na spółgłoskę, n. p.: idę, pójdę; imać, pojmować.

Uwaga 1. Wyjmują się z prawidła tego: nadejść; podejść; sejm; rozejm; zdejm; i tak zwane półzgłoski zob. §. 4, 2.

Uwaga 2. **■** to opuszcza się niekiedy n. p.: stoi zamiast stoi; moi zamiast moi, jeżeli na końcu wyrazu ma spłynąć na miękkie **■**.

7. Samogłoska **e** pośrednią się nazywa dla tego, że przed nią na końcu wyrazów twarde spółgłoski po części się miękcza n. p.: będę, będziesz; drzewo, drzewie; dwór, dworze; po części zmiękczenia nie przyjmują, n. p.: piękny, pięknem; piętno, piętnem; sad, sadem; ładny, ładne; i t. p.

8. Samogłoski **a** i **o** kiedy stoją pomiędzy miękkimi spółgłoskami zamieniają się na **e**, n. p.:

biały, bieli; musiał, musieli.

męczony, męczeni; wiano, wieniec.

O wyjątkach z prawidła tego niżej mówić się będzie.

9. Samogłoska **e** zamienia się na **a**, kiedy na niej jedna lub kilka spółgłosek się opiera n. p.: tędy, ztąd; będę, bądź; święto, świat.

10. Samogłoski **e** i **o** są albo otwarte albo ściśnione czyli kreskowane, tak zwane

od kreski ku oznaczeniu wymowy nad głoskami temi używanéj. Brzmienie **ó** i **é** kreskowanego zbliża się do brzmienia samogłosek **u** i **y**, ucinkowo i krótko wymówionych; n. p.: głóg; mozół; jeziór; lepiěj; chciěj; piękném.

11. Samogłoska **e** podręczną się téż nazywa, ponieważ wsuwa się pomiędzy inne głoski, dla ułatwienia wymowy i złagodzenia nieprzyjemnego brzmienia.

12. Dwugłosek w języku polskim wcale nie masz; wyjąwszy słowo miauczyć, naśladowające brzmienie naturalne, i niektóre cudzoziemskie wyrazy, n. p.: Eufrat; Sabaudia; Europa; i t. p.

Tablica miękczenia spółgłosek.

Głoski twarde lub niby- miękkie.	Odpowie- dnia miękka lub niby- miękka.	Przykłady.
b	b	żłób, żłobie; niebo, niebie.
c	ć	nucę, nucisz; klóćę, klóćisz.
cz	ć	roszczę, rościsz; czczę, czcisz.
ch	sz	strach, straszny; blacha, blasze.
	ś	głuchy, głusi; mnich, mniś.
d	dź	śląd, śledzić; woda, wodzie.
dz	dź	sierdżę, sierdzisz; siedżę, siedzisz.
dż	dź	gwożdżę, gwoźdżisz.
f	f	strefa, strefie; arfa, arfie.
g	dz	ubogi, ubodzy; srogi, srodze.
	ż	Bóg, Boże; długo, przedłużyć.
h	ż	Sapieha, Sapieże.
	ś	blahy, blasi.
k	c	ręka, ręce; maska, masce; mąka, mące.
	cz	smok, smoczy; tłok, tłoczyć; piekę, pieczesz.
l	l	stół, stole: brał, brali.
m	m	lamać, lamie; dama, damie.
n	n	piorun, piorunie; stan, stanie.
p	p	chłop, chłopie; roztropny, roztropnie.
r	rz	zbór, zborze; zbiorę, zbierzesz.
s	ś	las, lesie; nos, nosie.
sz	ś	noszę, nosisz; nasz, nasi.
t	ć	brat, bracia; kłopot, kłopotcie.
w	w	rów, rowie; lawa, lawie.
z	ż	koza, kozie; wóz, wozie.
ź	ż	łażę, lażysz.

Uwaga. Prócz tego nie miękczy się ale przechodzi;
c na **cz**, **ch** i **dz** na **ż**, n. p.: piec, pieczony;
 końca, kończyć; głuchy, głuszy; ksiądz, księży.

§. 4.

O zgłoskach.

1. Zgłoskami nazywamy głoski, które się albo same albo składane ze sobą naraz, to jest, za jednym otworzeniem albo zamknięciem ust wymawiają, n. p. a, wa, ar, war, twar, stwardnać, dom, łep.

2. Są w języku polskim spółgłoski, które chociaż lgną do innych zgłosek, jednak dla udzielnego znaczenia i dla właściwości swoich półzgłoskami albo zgłoskami niememi nazwiemy, n. p. k-rzeczy; któ-ż; z domu; w tobie; z-tąd; lepiej-ć; z-jeść; w-jechać; na-ń; z-ziajać.

Głoski te jako zgłoski nie podlegają prawidłom tym samym co litery; wyjąwszy **z** gdy traci udzielne swoje znaczenie, n. p.: spełnić; niesforne; spisać.

3. W polskim języku nie masz zgłosek, w którychby się znajdowały dwusamogłoski; **i** pozorny tylko stanowi wyjątek, zastępując miejsce znaku zmiękczenia, a łącząc się z samogłoską, przechodzi na spółgłoskę **j**.

4. Zgłoski tak w mowie jak i na piśmie zarówno się dzielają w następujący sposób:

W kilkozgłoskowych wyrazach kończyć się zwykły zgłoski na samogłoskę, n. p.: sąd, sądzić; ogród, ogro-dy; pisać, pisa-łem; malarz, mala-rza.

Wyjmują się:

- a) Syllaby pierwotnie już zakończone na spółgłoskę, n. p.: bez-imienny; roz-igrany; pod-upadły; nad-używać.
- b) Płynna obok płynnej albo płynna przed inną spółgłoską razem się nie wymawiają, n. p.: ujem-ny; rozwar-li; stel-mach; wytwor-ny; twar-dy; chwal-cie; war-ta.

Końcowe zgłoski od spółgłoski zaczynające się, w ogóle nieprzybierają do siebie poprzedzającej spółgłoski, n. p.: giąć, gięt-ki; gięt-szy; gęst-szy; sroż-szy; głęb-szy; lep-ski; chłop-ski; war-szaw-ski; law-ka.

5. **J** nigdy nie łączy się do innej spółgłoski, n. p.: wyj-dę; zaj-ście.

Podwójne spółgłoski zawsze się rozdzielają n. p.: lek-ki; mięk-ki; mas-sa. Także słaba od mocnej się dzielić zwykła, n. p.: żyd-ka; przod-ki; gład-ki. Wyrazy składane dzielą się na pierwotne części swoje, n. p.: pod-wyż-szyć; roz-powiadać.

§. 5.

O pisowni czyli ortografii.

1. Główne pisowni polskiej prawidło jest to, żeby pisać jak się wymawia.

Gdzie zachodzi wątpliwość, pomocnym jest szczególnie do rozpoznania prawdziwej pisowni pochodzenie i zmiana wyrazów; tak pisze się:

który, twórca, dróg, bo pochodzą od: kto, tworzyć, droga; przeciwnie: dół, módz, dwór, bo odmieniając się przybierają **o**, jako to: doły, mogę, dwory. Tak się pisze gładki, wódka od gładzić, woda; — piec (piekę); stredz (strzegę); rok (roku); ług (ługu); luk (łuku); bez (bzu); pies (psa); i t. p.

2. Prawidło powyższe stósnując się też do wyrazów cudzych, zmienia całkowicie często pisownią tychże, i tak: Rousseau pisze się: Russo; philosophus, filozof; theatrum, teatr; Schiller, Szyller; i t. p.

Uwaga. Z resztą pisownia cudzoziemskich wyrazów jest do woli zostawiona pisarzowi, który wzgląd mieć powinien mianowicie na miarę wykształcenia u czytających.

3. Wnosząc z prawideł podanych w rozdziale o głoskach, **i** pisać się będzie po miękkich spółgłoskach, jako też z twardych po **g** i **k**, n. p.: nosi; wozi; tani; wysoki; długi. Twarde zaś **y** po twardych i nibymiękkich n. p.: ryby; dym; szyba; czy; myty; łysy; i t. p.

Po **h** i **ch** pisze się **y**; **i** jednak pisać należy w słowach częstotliwych na **iwać** n. p.: podśłuchiwać; i w wyrazach cudzych, n. p.: historia; Himalaja; Chiny; i t. p.

4. Spółgłoska **j** zob. §. 3. 6. jest samogłoską **i** przechylającą się na spółgłoskę; pisze się zaś na początku i na końcu głosek tuż przed albo po samogłosce, n. p.: jój; oj; jaje; lepiej-ć; swojój; bardziej; łatwiej; i t. p.

5. **Ō** kreskuje się w wyrazach po większej części jednozgłoskowych kończących się na **j** i na słabe albo płynne spółgłoski, n. p.: rój; bój; wódz; grób; nóż; i t. p. **Ō** czyste wraca się, kiedy przy zmianie wyrazu, tenże więcej sylab przybiera n. p.: wódz, wodza; rój, roje; i t. d. Zatrzymują zaś **Ō**: król; ból; chór; ogół; szczegół; stróż; podróż; Jakób; wójt; bóg; stół. W genit. plur. słów rodzaju żeńskiego i nijakiego n. p.: pole, pól; koło, kół; szkoła, szkół; wygoda, wygod; droga, dróg.

W formach jednozgłoskowych słów, n. p.: mogę, mógł; robić, rób; tworzyć, twórz.

Uwaga. Przed spółgłoskami **c**, **k**, **p**, **s**, **t**, **cz**, nie kreskuje się **Ō** n. p.: koc, tok, trzos, pot, kocz.

Także w cudzych wyrazach na **l** i **r** n. p.: rektor, aktor, honor, parasol, i t. p.

6. **E** nie kreskuje się, tylko w pewnych zakończeniach, o których później mówić się będzie, n. p.: tém, lepiej, jedném. Dla małej zaś różnicy, i ponieważ do ściśnionego wymawiania tejże samogłoski stojące obok spółgłoski same zuagłają, niektórzy kreskowanie jej za całkowicie niepotrzebne uważają.

7. **X** pisze się tylko w cudzoziemskich wyrazach n. p.: Xerxes; Xenofon; Alexander; w polskich zaś wyrazach opisuje się przez **ks**, n. p.: książdz; książka; książę.

8. **Z** przyimek, kiedy w jeden wyraz się spaja z poczynającymi się od mocnej spółgłoski słowami zamienia się na **s**. n. p.: stworzyć;

spinać; spisać; skupić; ale słusznie pisze się: bez-prawie; roz-kosz; oraz: ztąd; zkąd; ztém-wszystkiém bo **Z** jest w tych wyrazach przyimkiem (jak: dotąd, odtąd) i stanowi zgłoskę udzielną zob. §. 4, 2.

9. Głosek większych używamy tylko:

- 1) na początku pisma i odstępów.
- 2) na początku przytoczonych słów cudzych.
- 3) po kropce albo po wykrzykniku i znaku pytania, skoro one miejsce kropki zastępują.
- 4) W imionach własnych.

Uwaga. Należą tu także imiona pospolite używane zamiast imion własnych, n. p.: Nędza, Smutek, Los, Sen, wyobrażone jako osoby poetyckie.

- 5) Używają się także głoski wielkie na początku tytułów dla okazania uszanowania, n. p.: Jaśnie Oświecony Pan; Panie Mój Miłościwy; Wielmożny Panie i Dobrodzieju. Dalej w listach zaimki odnoszące się do osoby, do której piszemy, od wielkiej też głoski zaczynać zwykliśmy, n. p.: Żąda-
leś, aby Ci donieść o zdrowiu brata Twojego; i t. p.
- 6) W poezyi na początku wierszy kładzie się większa litera, co nie mając dostatecznej przyczyny słusznie od pisarzy niektórych zaniechaném zostało.

Rozdział drugi.

§. 6.

Części mowy.

Ogół wyrazów składający język dzieli się na ośm części mowy, które znów uważane z tego względu, czy podlegają zmianie lub nie, stanowią dwa oddziały części mowy odmiennych i nieodmiennych.

A. Części mowy odmienne.

1. Imię (Nomen):

- a) rzeczowne albo Rzeczownik (N. substantivum) służy do oznaczenia istot żyjących i rzeczy, n. p.: ojciec, matka, syn, koń, drzewo, kamień, książka.
- b) przymiotne czyli Przymiotnik (N. adjectivum) oznacza przymiot osoby lub rzeczy, n. p.: wielki, mały, szeroki, biały, czerwony, pracowity, dobry.
- c) liczebne czyli Liczebnik (N. numerales), n. p.: jeden, dwa, trzy, sto, tysiąc, pierwszy, dziesiąty, trzydziesty, i t. d.

2. Zaimek (Pronomen), tak nazwany że się używa zamiast imienia

- a) rzeczownego, n. p.: ja, ty, on.
- b) przymiotnego, n. p.: mój, twój, swój, taki, taka, takie.

3. **Słowo (Verbum)**, oznaczające stan albo czynność osoby lub rzeczy, n. p.: jeść, pisać, mówić, stać, leżeć, pływać, i t. p.
4. **Imiesłów (Participium)**, tak nazwany, że jest imieniem pochodzącem od słowa, n. p.: piszący (od pisać); przeczytany (od przeczytać); dostawszy (od dostać) i t. p.

B. Części mowy nieodmienne.

1. **Przysłówek (Adverbium)**, dodający się do słowa dla dokładniejszego oznaczenia okoliczności, n. p.: dobrze, źle, prędko (pisać), biało, czarno, pięknie, zrecznie (malować), i t. d.
2. **Spójnik (Conjunctio)**, używany do spajania wyrazów pojedynczych i zdań całych n. p.: ojciec i brat; słońce albo księżyc; przyjechałem tu, aby się z bratem widzieć; że; jeżeli; gdy; bo; ale; i t. d.
3. **Przyimek (Praepositio)**, używany do oznaczenia stósunków, w których zostają do siebie osoby lub rzeczy, n. p.: książka leży na stole, pod stołem; przed, za, nad, pod domem; i t. d.
4. **Wykrzyknik (Interjectio)**, n. p.: ach! biada! niestety! o! hej! ha!

Uwaga. Prócz tego wyrazy wszystkie są już to:

- a) Niezłożone, n. p.: który; czarny; oko; wiek; pomny; długi.
- b) Złożone, n. p.: którykolwiek; czarnoki; wiekopomny; przedłużyć.
- c) Pierwotne, n. p.: koń; dom; dać; dół; matka.

- d) Pochodne, n. p.: konny; domownik; da-
wać; dolina; maczyn.
- e) Swojskie, n. p.: król, Szczęsny; Bogdan;
rozstrzygnąć.
- f) Cudzoziemskie, n. p.: monarcha; Felix;
Teodor; decydować.
- g) Przystarzałe, n. p.: wzdą (przecie); tęsny;
(tęskny); namiastek (następca); przedzięk
(pomimo woli); zacząby (zacóżby); rzkomo
jakby); zaż (czyli); lepak (zaś).

§. 7.

o Imieniu.

1. Imię jest rzeczowne, przymiotne albo
liczebne stósownie do tego, czy rzecz, przy-
miot lub liczbę oznacza.

Imię rzeczowne czyli rzeczownik
odpowiada na pytanie kto? co? n. p.: matka,
drzewo; imię przymiotne czyli przymiot-
nik na pytanie jaki, jaka, jakie? n. p.: wielki,
wielka, wielkie; imię liczebne czyli
liczebnik na pytanie ile? który? n. p.: trzy,
dziesięć, piętnasty, trzydziesty.

2. Rzeczowniki odmieniają się przez rodzaje
(genus), liczby (numerus) i przypadki (casus);
przymiotniki nadto jeszcze przez stopnie (gra-
dus).

3. Rodzaj jest trojaki:

- a) męzki (genus masculinum), n. p.: mąż,
pan, chłop, pies, stół, kamień.
- b) żeński (genus femininum), n. p.: żona,
pani, roślina, chustka, cnota.
- c) nijaki (gen. neutrum), n. p.: dziecko,
pole, piwo, bydło, sukno, mydło,
pojęcie.

Uwaga 1. W liczbie mnogiej Polacy tylko dwa mają rodzaje; albowiem tylko imiona ludzi rodzaju męskiego zachowują w liczbie mnogiej rodzaj męski, wszystkie inne przechodzą do rodzaju nijakiego n. p.:

ten mąż	ci mężowie
ten pan	ci panowie
ten lekarz	ci lekarze
ten dozórca	ci dozórcy

przeciwnie:

ten koń	te konie.
ten ptak	te ptaki.
ten wąż	te węże.
ten kamień	te kamienie.
ten stół	te stoły.
ten sen	te sny.

Uwaga 2. Przymiotniki także w liczbie mnogiej dwa tylko mają rodzaje, męski dla imion osób rodzaju męskiego i rodzaj nijaki dla wszystkich innych imion, bądź to rodzaju męskiego, bądź żeńskiego, bądź nijakiego.

Uwaga 3. Rodzaj nijaki tak jest nazwany, ponieważ nie jest ani męskim ani żeńskim, t. j. nie oznacza wcale płci.

4. Liczba jest albo pojedyncza (numerus singularis) n. p.: uczeń pilny; albo mnoga (n. pluralis) n. p.: uczniowie pilni.

Uwaga. Dawniej w używaniu była jeszcze liczba podwójna (n. dualis) n. p.: dwie córce.

5. Przypadków w języku polskim jest siedem tak w liczbie pojedynczej jak mnogiej; oznaczamy je zaś w następujący sposób:

pierwszy przypadek	— Mianownik	— Nominativus.
drugi	„ — dopełniacz	— Genitivus.
trzeci	„ — celownik	— Dativus.
czwarty	„ — biernik	— Accusativus.
piąty	„ — wołacz	— Vocativus.
szósty	„ — narzędnik	— Instrumentalis
siodmy	„ — miejscownik	— Localis.

Przypadki
te odpowiadają na następujące pytania:

Przypadki.	Pytania	
	o imiona osób	o imiona rzeczy
1. Mianownik	kto?	co?
2. dopełniacz	kogo? czyj? - ja? - je?	czego? czyj? - ja? - je?
3. Celownik	komu?	czemu?
4. Biernik	kogo?	co?
5. Wołacz	—	—
6. Narzędnik	kim?	czém?
7. Miejscoṡn.	w kim?	w czém?

§. 8.

O rodzaju.

1. Rodzaj imion zależy od znaczenia albo zakończenia.

A. Dla znaczenia są:

- a) rodzaju męskiego, imiona istot męskich wprowadzie albo uważanych przenośnie tylko pod postacią męzką, tudzież nazwizka miesięcy, kart i tańców, n p.: pan, chłop, syn, anioł, Jowisz, Apollo, stolarz, Wojewoda, wójt, Styczeń, Luty, mazur, krakowiak, i t. d.
- b) rodzaju żeńskiego, imiona istot płci żeńskiej albo uważanych przenośnie za należące do rodzaju żeńskiego, n. p.: pani, córka, panna, Minerwa, Fortuna, Wojewodzina, szewcowa, i t. d.

Uwaga 1. Są rodzaju męskiego lub żeńskiego i przybierają stósownie do rodzaju różne zakończenia: biel (lu, li); cierań (nia, ni); darń (nia, ni); gardziel (la, li); gleń (nia, ni); krtań (nia, ni); magiel (la, li); pobocz (u, y); przywież (zu, zi); zuzel (zla, li).

Uwaga 2. Są dalej męskiego lub żeńskiego rodzaju nie przybierając jednak form różnych: bzdura, gaduła, kaleka, niecnota, niedołęga, niemowa, plotka, sierota, sługa, szkapa. Mówi się więc ten albo ta gaduła; ten albo ta niemowa; ten i ta plotka; i t. d.

Uwaga 3. Rodzaj imion zbiorowych zawsze tylko do zakończenia się stosuje nigdy do znaczenia, n. p.: ten lud, ta szlachta, ta czeladka.

Imiona zwierząt różne także przybierają formy stósownie do płci swojej, n. p.:

pies	—	suka.
ogier	—	klacz.
baran	—	owca.
kogut	—	kura.
wół	—	krowa.
koziel	—	koza.

Ponieważ zaś większa jest liczba imion zwierzęcych nieoznaczających płci, n. p.: żmija, sroka, czapla, słoń, wielbłąd, szczur, mysz; dla tego chcąc bliżej oznaczyć płeć, dodajemy do imion tychże wyrazy samiec, samica; a do nazwisk ryb ikrzak i mleczak.

Uwaga. Wspomnieć tu należy o imionach zdrobniałych i zgrubiałych z których:

- a) zdrobniałe robią się z imion przez dodanie jednego z zakończeń ek, ik, yk, ka i ko; zostają przy rodzaju swoim (wajawszy zakończenie ko; n. p.: lew, lwiątko) i używają się na oznaczenie małości i w mowie poufalej, n. p.: ten stół, ten stolek; ten bór, ten borek; ten ptak, ten ptaszek; ta ława, ta ławka; ta krowa, ta krówka; ten brat, ten braciszek; ten

syn, ten synek; ta córka, ta córeczka;
ta siostra, ta siostrzyczka; to jaje,
to jajko; to masło, to maselko.

b) zgrubiałe na isko, ysko, używają się dla oznaczenia wzgardy i są zawsze rodzaju nijakiego
n. p.: czapka, czapczysko; osieł, ośli-
sko; pies, psisko; zamek, zamczysko.

c) rodzaju nijakiego są imiona zwierząt młodych, n. p.: dziecię, cielę, gąsię, pisklę it. d.

Daléj głoski n. p.: miękkie **p**, cienkie **i**, sy-
czące **sz**; zdania całe używane jakby imio-
na n. p.: moje widzi mi się; twoje nie
pozwalam.

Imiona liczbowe główne poczawszy od pięciu
i imiona zbiorowe, n. p.; ósmiu przyszło;
było dwieście; wielu żądało; mało
ich patrzyło; nic się nie stało; dużo
przybyło.

B. Dla zakończenia są imiona koń- czące się:

na **a**: rodzaju żeńskiego, n. p.: matka, córka,
ziemia, trawa, beczka, suknia, książka, it. p.

Wyjątek 1. Imiona mężczyzn i ich urzędów
na **a** są rodzaju męskiego, n. p.: Hrabia,
Wojewoda, poeta, Sapieha, Zaremba.

Wyj. 2. Imiona nieżywotne na **a** z greckiego
języka wzięte są rodzaju nijakiego, n. p.:
poema, drama, systema.

na **b**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: łeb,
sposób, grób, żłób.

Wyj. Rodzaju żeńskiego są tylko: głab i żób.

na **c**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: koc,
dworzec, piec, owoc i t. d.

Wyj. Rodzaju żeńskiego są tylko: noc, pół-
noc, pomoc, przemoc.

na **é**: są rodzaju żeńskiego, n. p.: sieć, nie, śmierć.

Wyj. Rodzaju męskiego są: łokieć, polec, kłykieć, papeć, dziegieć, wiecheć, paznokieć.

na **śé**: są rodzaju żeńskiego, n. p.: złość, podłość, jedność.

Wyj. Rodzaju męskiego są: liść, gość, teść, Zamość, Brześć.

na **d**: są wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: glód, miód, wywód, ogród.

na **dz**: są wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: wódz, ostrowidz, it. d.

na **dz**: są rodzaju żeńskiego, n. p.: gawieź, kadź, miedź.

Wyj. Rodzaju męskiego są: śledź, łabędź, gwóźdź, niedźwiedź.

na **e**: są wszystkie rodzaju nijakiego, n. p.: pole, mienie, morze, słońce.

Wyj. Tylko imiona niewiast na **e** pochodzące z języka greckiego są rodzaju żeńskiego n. p.: Dafne, Cyrce.

na **ę**: wszystkie rodzaju nijakiego, n. p.: imię, ciele, jagnię, zwierzę.

Wyj. Tylko książę jest dla znaczenia rodzaju męskiego.

na **f**: są wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: graf, gryf, traf.

na **g**: są wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: glóg, róg, ług, dług.

na **ch**: są wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: dach, gmach, śmiech, groch.

na **i**: wszystkie rodzaju żeńskiego, n. p.: pani, gospodyni.

na **j**: są rodzaju męskiego, n. p.: rój, zawój, kij, olój, maj.

Wyj. Żeńskie są tylko kolój i kuczбай.

na **k**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: smok, sądek, wyrok, mak.

na **l**: po większej części rodzaju męskiego, n. p.: ból, kół, dyszel, motyl, i t. d., żeńskiego są n. p.: sól, pościel, kądziel, topol, myśl.

na **m**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: dom rozum, wyłom.

na **n**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: dzban, dzwon, skon.

na **ń**: powiększej części rodzaju męskiego, n. p.: koń, dzień, ogień, więzien i t. d., żeńskiego są n. p.: skroń, dłoń, cień, kieszeń, jesień, i t. d.

na **o**: są wszystkie rodzaju nijakiego, n. p.: okno, szkło, ogniwo, wino, złoto.

na **p**: są rodzaju męskiego, n. p.: okop, łup, słup.

na **r**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: wzór, chór, komar, szmer.

na **s**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: las, nos, popas, włos, owies.

na **ś**: są rodzaju męskiego, n. p.: strus, łosoś, ryś, karaś, Władys, Boles.

Wyj. Żeńskie są: gęś, wieś, oś, pierś, przy-cieś.

na **t**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: płot, lot, grot.

na **w**: po większej części rodzaju męskiego, n. p.: rów, staw, paw, i t. d. żeńskie, n. p.: chorągiew, 'stągiew, cerkiew i t. d.

na **z**: wszystkie rodzaju męskiego, n. p.: wóz, mróz, wawóz, rozkaz, raz.

na **ż**: rodzaju żeńskiego, n. p.: gałąź.

Wyj. Rodzaju męskiego jest tylko paż.

na **ź**: po większej części rodzaju męskiego, n. p.:
nóż, wąż, oręż i t. d. żeńskie są n. p.:
grabież, podróż, straż i t. d.

na **cz**: są po większej części męskie, n. p.: płacz,
tułacz, sendacz, miecz i t. d. żeńskie są
n. p.: odsiecz, poręcz, rzecz, słodycz i t. d.

na **sz**: są rodzaju męskiego, n. p.: pałasz, wiersz,
grosz, rokosz i t. d.

Wyj. Żeńskie są: mysz, kokosz, rozkosz,
wesz.

na **szcz**: są wszystkie rodzaju męskiego, n. p.:
płaszcz, deszcz, leszcz.

na **rz**: są rodzaju męskiego, n. p.: ółtarz, wę-
górz, piskorz i t. d.

Wyj. Żeńskie są: twarz, potwarz, macierz,
szerz.

Są więc w ogóle:

- a) rodzaju męskiego zakończone na twarde spółgłoski.
- b) rodzaju żeńskiego kończące się na **a** i **i**.
- c) rodzaju nijakiego wszystkie na **e**, **ę**, **o**.

§. 9.

Przypadkowanie (declinatio).

Trzy są gatunki przypadkowania w języku polskim stosujące się do trojakiemu rzeczowników rodzaju; odmieniają się bowiem rzeczowniki rodzaju męskiego podług pierwszej, rzeczowniki rodzaju żeńskiego podług drugiej, a rzeczowniki rodzaju nijakiego podług trzeciej deklinacji.

Tablica zakończeń wszystkich trzech deklinacyi.

Liczba pojedyncza.

	R. męzkiego.	R. żeńskiego.	R. nijakiego.
N.	twarde lub miękkie spółgłoski.	- a lub i, lub miękkie spółgłoski.	- o - e - ę.
G.	- a - u.	- y - i.	- a - ęcia.
D.	- owi - u.	- e - y - i.	- u - ęciu.
A.	jak Gen. albo Acc.	ę - ą albo jak Nom.	jak Nom.
V.	- e - u.	- o albo jak Gen.	jak Nom.
I.	- em.	- ą.	- em - ęciem.
L.	jak Voc.	jak Dat.	- e - u - ęciu.

Liczba mnoga.

N.	- owie - y - i - e.	- y - i - e.	- a - ęta.
G.	- ów - y - i.	y - i, albo opuszcza się samgł. końcowa.	opuszcza się samogłoska końcowa.
D.	- om.	- om.	- om - ętom.
A.	jak Gen. albo Nom.	jak Nom.	jak Nom.
V.	jak Nom.	jak Nom.	jak Nom.
I.	- ami.	- ami.	- ami
L.	- ach.	- ach.	- ach.

§. 10.

Deklinacya pierwsza.

1. Rzeczowniki należące do deklinacyi tej są bez wyjątku rodzaju męzkiego i kończą się:

- a) na twarde spółgłoski: b, d, f, g, h, k, l, m, n, p, r, s, t, w, z.
- b) na miękkie spółgłoski: b', c', f', l, m', n', p', s', w', z, dz, j.
- c) na syczące: c, cz, sz, rz, szcz, dz, ż.

- d) na a, n. p.: poeta, Monarcha, Starosta i t. d., które w liczbie pojedynczej dla zakończenia odmieniają się podług drugiej, w liczbie zaś mnogiej podług pierwszej deklinacji.

Uwaga. Syczące spółgłoski uważają się tu za miękkie.

2. Rzeczowniki należące do deklinacji pierwszej oznaczają albo istoty żyjące, n. p.: pan, człowiek, syn, wół, orzeł i t. d., albo rzeczy nieżywotne n. p.: piec, bicz, stółek, pałac, dąb i t. d. Od tej różnicy zależy formowanie przypadku czwartego liczby pojedynczej; żywotne bowiem mają przypadek czwarty jak drugi, nieżywotne jak pierwszy.

3. Żywotne znów oznaczają albo istoty ludzkie n. p.: pan, młodzieniec, syn, stryj, uczeń, albo zwierzęta, n. p.: koń, orzeł, ptak, wieprz, muł, i t. d. Od tej różnicy zawisło formowanie przypadku czwartego liczby mnogiej, albowiem nazwiska ludzi mają czwarty przypadek jak drugi, wszystkie inne to jest nazwiska zwierząt i istot nieżywotnych jak pierwszy.

Tablica deklinacji pierwszej.

Liczba pojedyncza.

- N. spółgłoska miękka lub twarda.
- G. żywotne a, nieżywotne u lub a.
- D. owi rzadko u.
- A. żywotne jak Gen. nieżywotne jak Nom.
- V. spółgłoska twarda miękczy się i przybiera e, miękkie spółgłoski i syczące przybierają u.
- I. em.
- L. jak Voc.

Liczba mnoga.

N. a) męskie - owie: - i - y przybierają twarde miękcząc się;
- e po miękkich spółgłoskach.

b) nijakie mają: y po twardych (tylko g i k mają i), po
miękkich e.

G. twarda spółgłoska przybiera - ów, miękkie - i albo - y.

D. - om.

A. imiona ludzi jak Gen. zwierząt i rzeczy jak Nom.

V. jak Nom.

I. - ami.

L. - ach.

Uwaga. W liczbie pojedynczej rzeczowników rodzaju
męskiego i nijakiego spółgłoski g, h, ch, k uważane są
za miękkie.

Uwaga. Na przypadkowanie ma także wpływ, czy rzeczownik jest zbiorowy (collectivum) n. p.: owoc, mak, lud, pierze; albo szczegółowy n. p.: książka, stół, pióro. Dalej czy jest zmysłowy (concretum), n. p.: dąb, koń, okno; czy umysłowy (abstractum), n. p.: pojęcie, myśl, rozum.

Wzory formy pierwszej co do znaczenia.

Liczba pojedyncza.

Imiona ludzi			Zwierząt		Rzezy	
	spółgłoski twarde	spółgłoski miękkie	sp. twarde	miękkie	sp. twarde	miękkie
N. Jan,	doktor,	król,	tygrys,	koń,	dwór,	piec,
G. Jana,	doktora,	króla,	tygrysa,	konia,	dworu,	pieca,
D. Janowi,	doktorowi,	królowi,	tygrysowi,	koniovi,	dworowi,	piecowi,
A. Jana,	doktora,	króla,	tygrysa,	konia,	dwór,	piec,
V. Janie,	doktorze,	królu,	tygrysie,	koniu,	dworze,	piecu,
I. Janem,	doktorem,	królem,	tygrysem,	koniem,	dworem,	piecem,
L. Janie.	doktorze.	królu.	tygrysie.	koniu.	dworze.	piecu.

Liczba mnoga.

N. Janowie	doktorowie,	królowie,	tygrysy,	konie,	dwory,	piece,
G. Janów,	doktorów,	królów,	tygrysów,	konu,	dworów,	pieców,
D. Janom,	doktorom,	królom,	tygrysom,	koniom,	dworom,	piecom,
A. Janów,	doktorów,	królów,	tygrysy,	konie,	dwory,	piece,
V. Janowie,	doktorowie,	królowie,	tygrysy,	konie,	dwory,	piece,
I. Janami,	doktorami,	królami,	tygrysami,	koniami,	dworami,	piecami,
L. Janach.	doktorach.	królach.	tygryszach.	koniach.	dworach.	piecach.

Wzory formy pierwszej co do zakończenia.

Liczba pojedyncza.

	twarde spółgłoski d, t, l, r miękkie się na: dz, ć, l, rz.	twarde spółgłoski b, p, m, n, w, f, z, s, miękką się przez i.	zakończenia ch, s, k.	miękkie spółgłoski.	
N. sąd,	dół,	dzwon,	róg,	kamień,	krzyż,
G. sądu,	dolu,	dzwonu,	rogu,	kamienia,	krzyża,
D. sądowni,	dolowi,	dzwonowi,	rogowi,	kamieniu,	krzyżowi,
A. sąd,	dół	dzwon,	róg,	kamień,	krzyż,
V. sądzie,	dole,	dzwonie,	rogu,	kamieniu,	krzyżu,
I. sądem,	dolem,	dzwonem,	rogiem,	kamieniem,	krzyżem,
L. sądzie.	dole.	dzwoiue.	rogu.	kamieniu.	krzyżu.
N. sądy,	doly,	dzwony,	rogi,	kamienie,	krzyże,
G. sądów,	dolów,	dzwonów,	rogów,	kamieni,	krzyżów,
D. sądom,	dolom,	dzwonom,	rogom,	kamieniom,	krzyżom,
A. sądy,	doly,	dzwony,	rogi,	kamienie,	krzyże,
V. sądy,	doly,	dzwony,	rogi,	kamienie,	krzyże,
I. sądami,	dolami,	dzwonomi,	rogami,	kamieniami,	krzyżami,
L. sądach.	dolach.	dzwonomach.	rogach.	kamieniach.	krzyżach.

Liczba mógła.	
---------------	--

Liczba mnoga.

§. 11.

Prawidła formy pierwszój.

1. Przypadek drugi kończy się na **a** albo **u**, z których zakończenie pierwsze właściwe jest imiomom żywotnym, n.p.: pana, syna, konia, psa, barana i t. d.

Wyjmują się jednak:

- a) zbiorowe n.p.: ludu, narodu, gminu, gadu, owadu, oraz imiona ryb, uważane ogólnie jako towar n. p.: stokfiszu, dorszu i t. d.
- b) wołu, bawołu, skopu.

Nieżywotne po większój części mają **u**.

Wyjmują się jednak:

- a) imiona oznaczające miarę, narzędzia, sprzęty, suknie, części ciała i t. p. n.p.: funta, łokcia, noża, widelca, młotka, talerza, surduta, fraka, kapelusza, rękawa, palca, nosa i t. d.
- b) zdrobniałe na ek, ik, yk, n.p.: strumyka, słownika, gwoździka, promyka, kolka.
- c) imiona miesięcy, n.p.: stycznia, maja, grudnia.
- d) imiona miast powiększój części, n.p.: Smoleńska, Lipska, Krakowa, Poznania, Paryża. Ale: Rzym, Londyn, Madryt, Neapol, Stambuł i wszystkie zakończone na stok i gród mają u, n.p.: Londynu, Nowogrodu, Białegostoku.
- e) dalej imiona pieniędzy, kwiatów, owoców; n.p.: dukata, talara, tulipana, kasztana, orzecha.

Jak wymienione dopiero imiona przybierające w Gen. **a** oznaczają rzeczy zmysłowe, szczegółowe, tak przybierające **u** oznaczają zwykle rzeczy umysłowe, zbiorowe, n.p.: ogółu, rozumu, stanu, pokoju, znoju, śniegu, prochu, grochu, domu, gmachu, boru.

Są prócz tego rzeczowniki które tak **a** jak **u** przybierają, a mianowicie:

las, lasa i lasu;
wóz, woza, wozu;
zegar, zegara, zegaru;
plot, płota, płotu.

Inne znów przybierają **a** i **u** lecz z różnem znaczeniem, a zwłaszcza:

bal (a) belka;	bal (u) taniec.
geniusz (a) anioł, stróż;	geniusz (u) dzielność umysłowa.
drut (a) do robienia pończoch;	drut (u) do oplatania.
lipiec (a) miesiąc;	lipiec (u) miód.
ładunek (a) nabój;	ładunek (u) na wóz lub okręt.
Merkuryusz (a) bożek;	merkuryusz (u) żywe srebro.
środek (a) punkt środkowy;	środek (u) sposób.

2. Wiele rzeczowników mających w przypadku pierwszym samogłoskę **e**, bądź to samą, bądź w połączeniu z miękczącym **i** (jak kwiecień, pies) wyrzucają samogłoskę tę wtenczas, jeżeli zbieg spółgłosek nie sprawia trudności wymowy. Ztąd pies ma psa, bożek, bożka, owies, owsa; ale chleb, chleba (nie chlba), pogrzeb, pogrzebu, (nie pogrzebu) i t. p.

Opuszczenie to ma miejsce szczególnie w wyrazach zakończonych na: **ec**, **eć**, **ek**, **eł**, **en**, **eń**, **er**, **es**, **ew**, n. p.: korzec, starzec, ojciec, chłopiec, łokieć, ogródek, sądek, piasek, wróbel, kocieł, osieł, orzeł, bęben, uczeń, świder, cukier, ocet, pozew, pies, łeb, chrzest, bez, dech, mech, kierz, dzień, tydzień, zbrodzień, ogień, kwiecień, styczeń, przychodzień, stopień, owies Gen. korca, starca, ojca, ucznia, dnia, tygodnia, kwietnia, ognia, owsa i t. d.

3. Samogłoska **a**, kiedy przez spadkowanie uwolni się od spółgłosek końcowych, zamienia się

na pierwotne *ę* (zob. §. 3, 9.) n. p.: mąż, męża; dąb, dębu; ksiądz, księdza; ząb, zębu; błąd, błędu; okrag, okręgu i t. d.

Niektóre już to zachowują *ą* już zamieniają je na *ę* i mają stósownie do różnej formy różne także znaczenie n. p.: rząd, rządu i rzędu; trąd, trądu i trędu; zaciąg, zaciagu i zacięgu.

Przybierają *ę*, ale tylko w Gen. plur. pieniądz, pieniędzy; i zakończone na *ąc*, miesiąc, miesięcy; tysiąc, tysięcy; zając, zajęcy.

Następujące wcale *ę* nie przybierają: bąk, drag, dziwoląg, ką, Odrowąż, pajak, pāk, pałak, posąg, przesąd, sąd, szeląg, was, wielbłąd, zimoląg.

§. 12.

1. Przypadek trzeci kończy się na *owi*, które zakończenie skracając się na *u* się zamienia, a mianowicie:

- a) w połączeniu z przyimkiem *ku*, n. p.: ku końcu, ku Krakowu i t. p.
- b) we wszystkich jednozgłoskowych wyrzucających w przypadku drugim samogłoskę *e* n. p.: pies, psu; leś, lśu; dech, tchu; lew, lwu.
- c) prócz tego zawsze mają zakończenie *u*: Bóg, brat, chłop, chłopiec, czart, djabeł, ksiądz, kwiat, ojciec, pan, świat.

2. Przypadek czwarty formują tak jak pierwszy imiona nieżywotne, n. p.: kupiłem kapelusz, stół, stółek, dom, ogród.

Imiona żywotne mają czwarty przypadek jak drugi, n. p.: widziałem Pana, ojca, konia, lwa, tygrysa i t. d.

Należą tu jeszcze imiona aniołów, kart, gier, tańców i roślin, n. p.: anioła, wista, tuza, mazurka, buka, fijołka.

Daléj wyrazy naukowe na **ik**, n. p.: licznik, mianownik, spółnik, n. p.: opuściłem spółnika, napisałem licznika i t. p.

Nareszcie trup i nazwiska futer mają **a**: trupa, niedźwiedzia, lisa, i t. d.

Uwaga 1. Imiona zbiorowe mają czwarty przypadek jak pierwszy, n. p.: naród, lud, gmin, tłum, ród, pułk.

Uwaga 2. Przeciwno prawidłu mówi się: siadać na koń; iść za mąż; żyć brat za brat; na Święty Jan; na Święty Michał.

§. 13.

1. Przypadek piąty ma zakończenie dwojakie na **e** i **u**.

a) Rzeczowniki zakończone na twardą spółgłoskę, miękczą się i przybierają **e** n. p.:

grób	—	grobie.	chłop	—	chłopie.
sad	—	sadzie.	chór	—	chórze.
stół	—	stole.	nos	—	nosie.
dół	—	dole.	but	—	bucie.
grom	—	gromie.	staw	—	stawie.
pan	—	panie.	wóz	—	wozie.

Podług §. 3, 8. zamieniają się samogłoski **a** i **o** na **e** w skutek miękczenia się spółgłosek, n. p.:

świat	—	świecie.	popiół	—	popiele.
kwiat	—	kwiecie.	Piotr	—	Pietrze.
obiad	—	obiedzie.	aniół	—	aniele.
sąsiad	—	sąsiedzie.	kościół	—	kościółce.

Wyjmują się jednak miód, miodzie; zbiór, zbiorze; ubiór, ubiorze; żywiół, żywiole; rozdział, rozdziale; grad, gradzie.

b) zakończone na miękkie spółgłoski mają **u** n. p.

piec — piecu,	ból — bólu,
łokieć — łokciu,	plug — plugu,
Lech — Lechu,	duch — ducha,
kij — kiju,	znak — znaku,
struś — strusiu,	cesarz — cesarzu,
śledź — śledziu,	stolarz — stolarzu,

Uwaga 1. Pamiętać tu należy, że **e, eh, g, k** należą w przypadkowaniu do miękkich spółgłosek.

Uwaga 2. Wyjmują się i przybierają:

a) **e** zamiast **u**: imiona mężczyzn zakończone na **iee**: krawiec, krawcze; ojciec, ojciec; chłopiec, chłopcze; jeniec, jeńcze; i. t. d. Przez tego jeszcze Bóg, Boże; ksiądz, księżę.

b) **u** zamiast **e** przybierają: syn, synu; dom, domu; lud, ludu.

c) **u** i **e** mają: człowiek, człowieku i człowiecze, człek, czleku, i czlecze.

2. Przypadek szósty zawsze się kończy na **em** n.p. panem, owocem, piekarzem, sporem; tylko prawdziwie miękkie jako też **g** i **k** przybierają **iem**, n.p. niedźwiedziem, cieniem, strusiem, łokciem, Bogiem, strumykiem.

3. Przypadek siódmy kończy się jak piąty.

Uwaga. Imiona mężczyzn mające w wołaczu **eze**, przybierają **u**, n. p. w ojcu, w chłopcu, w krawcu, i. t. d. Także Bóg, ksiądz, człowiek, syn, dom, pan, bór mają: w Bogu, księdzu, człowieku, synu, domu, panu, boru.

Dzień ma podług prawidła dniu; ale we dnie używa się jako przysłówki.

§ 14.

Liczba mnoga.

Rzeczowniki rodzaju męskiego w liczbie mnogiej na dwie klasy się dzieli, to jest na imiona ludzi, które rodzaj męski zatrzymują, i na imiona zwierząt

i rzeczy przechodzące do rodzaju nijakiego zob.
§. 7. 3. Uwaga 1.

Od tej różnicy zależy formowanie rzeczowników tejże deklinacyi w liczbie mnogiej, a mianowicie:

1. Przypadek pierwszy imion osobowych kończy się:

a) na **owie**. Zakończenie to przybierają nazwiska narodów starożytnych, n.p. Persowie, Kartagińczykowie, Arabowie.

Wymnają się: Grek, Grecy i zakończone na anin, n. p. Rzymianin, Rzymianie.

Dalój imiona własne, urzędowe, rodowe, wyrażające pokrewieństwo, osobowe zakończone na **ek** (wyjąwszy parobek), imiona ludzi zakończone na **f, m, r, w, ł**, n. p. Janowie, sędziowie, wujowie, Chodkiewiczowie, doktorowie, członkowie, filozofowie, astronomowie, Bolesławowie, i. t. p.

b) na **i i y**. To zakończenie przybierają rzeczowniki zamieniwszy twardą spółgłoskę na miękką, a mianowicie:

d na dzi	n. p. sąsiad, sąsiedzi; żyd, żydzi.
g — dzy	— sługa, słudzy; kolega, koledzy.
ch — si	— mnich, mnisi; Włoch, Włosi.
k — cy	— Polak, Polacy; Anglik, Anglicy.
n — ni	— opiekun, opiekuni; hetman, hetmani.
p — pi	— chłop, chłopci; biskup, biskupi.
r — rzy	— doktor, doktorzy; Węgier, Węgrzy.
t — ci	— czart, czarci; kat, kaci.
z — zi	— Francuz, Francuzi.

W innych przypadkach liczby mnogiej miękczenie to miejsca nie ma, już bowiem w drugim przypadku wraca się źródłosłów przypadku 1go liczby pojedynczej n.p. doktor, doktorzy, doktorów; kolega, koledzy, kolegów; mnich, mnisi, mnichów.

Uwaga. Przybierają także y imiona urzędników na ik, miękcząc k na c, n.p. stolnik, stolnicy; urzędnik,

urzędnicy; naczelnik, naczelnicy; porucznik, porucznicy.

c) na **e**. Przybierają **e** imiona też osobowe zakończone na miękkie lub syczące spółgłoski n.p.

malarz	—	malarze;
tkacz	—	tkacze;
kmieć	—	kmiecie;
dobrodziej	—	dobrodzieje i. t. p.

Uwaga. Osobowe zakończone na **c**, **i** ze względu na znaczenie nie należące do **a**, przybierają **y**, n.p. szewc, szewcy; kupiec, kupcy; jeździec, jeźdcy. Rodzić tylko i dziedzic mają rodzice, dziedzice.

2) Imiona zwierząt i rzeczy przechodzące w liczbie mnogiej do rodzaju nijakiego, kiedy się kończą na twarde spółgłoski przybierają **y** (**g** i **k** tylko mają i cienkie), n.p. sad, sady; dług, długi; brzuch, brzuchy; snopek, snopki; bór, bory; tuz, tuzy.

Uwaga. Łatwo wnosić chociaż z podanych tu przykładów, że imiona rzeczy przybierając **y** lub **i** nie miękczy się jak osobowe. Zob. 1. b.

Miękkie lub niby miękkie spółgłoski u tych także rzeczowników przybierają **e** (zob. 1, c), n.p. pień, pnie; koń, konie; piec, piece; miecz, miecze.

Uwaga. Imiona osobiste niekiedy zakończenia imion nieżywotnych przybierają; a zwłaszcza często u poetów dla wiersza, często także w mowie pogardliwej. Według podanych wyżej prawideł męskie na owie przybierać będą zakończenie nijakie **y**, n.p.

panowie	—	pany.
synowie	—	syny.

Daliej męskie zakończenie **y**: nijakie **y** lub **i**, n.p.

doktorzy	—	doktory;
koledzy	—	kolegi;
śludzy	—	ślugi;
Polacy	—	Polaki.

Przeciwnie i męskie: **y** nijakie, n.p.

Francuzi	—	Francuzy;
chłopi	—	chłopy;

mnisi — mnichy;
żydzi — żydy.

Nareszcie męzkie owie, nijakie e, n. p.

królowie — króle;
paniczowie — panicze;
ojcowie — ojce;
wujowie — wuje.

Uwaga 2. Niektóre wyrazy cudzoziemskie mają zakończenie a, n. p. procenta, akta, processa, monumenta, interessa, instrumenta, kunszta, komplementa, grunta, i. t. p.

§ 15.

1. Drugi przypadek:

a) rzeczowniki zakończone na twarde spółgłoski i z miękkich na **j**, prócz tego wszystkie, które w pierwszym przypadku liczby mnogiej **owie** przybierają, mają zakończenie **ów** n. p.

sąd — sądów	panowie — panów.
pręt — prętów.	ojcowie — ojców.

Uwaga. Sługa ma slug; raz, razów (uderzeń) i razy, n. p. pięć razy czytałem tę książkę.

b) miękkie lub nibymiękkie spółgłoski przybierają **y** lub **i**, stósownie do §. 3. 2, 3. n. p.

gość — gości	malarz — malarzy.
pierścień — pierścieni.	widelec — widełcy.

c) przybierają jednak z miękkimi spółgłoskami rzeczowniki obok **y** i **i** też jeszcze **ów**, n. p.

gospodarzy i gospodarzów.	gości i gościów.
obywateli i obywatelów.	noży i nożów.

Uwaga 1. Niektóre rzeczowniki z miękkimi spółgłoskami tylko mają i lub y, n. p. dzień dni; kamień, kamieni; jelen, jeleni; koń, koni; grosz, groszy; król ma królów, ale tylko się mówi: święto trzech króli.

Uwaga 2. O przypadku drugim zajęcy, tysięcy, zob. §. 11, 3.

2. Trzeci przypadek kończy się na **om**, n. p.: Janom, panom, uczniom, dworom i t. p.

3. Czwarty przypadek. Imiona osób mają Acc. jak Gen., n. p.; panów, uczniów, chłopców, majtków i t. p.; imiona zwierząt i rzeczy jak Nom. n. p.: psy, konie, wozy, stoły, kamienie i t. p.

4. Przypadek piąty jak pierwszy.

5. Przypadek szósty kończy się na **ami**.

6. Przypadek siódmy kończy się na **ach**.

Uwaga 1. Rzeczowniki na anin w liczbie mnogiej skracają aninie na - anie, i skrócenie to zachowują przez wszystkie przypadki liczby mnogiej, z tą nieforemnością, że drugi przypadek mają na an na podobieństwo drugiej deklinacji (jak cnota, cnót), n. p.: mieszczanin: N. pl. mieszczanie, G. mieszczan, D. mieszczanom i t. d.; poganin: N. pl. poganie, G. pogan, D. poganom i t. d.

Uwaga 2. Niekiedy opuszcza się w przypadku szóstym samogłoska **a**, n. p.: końmi, gośćmi, ludźmi, przyjaciółmi, pieniądźmi, braćmi i t. d.

Uwaga 3. W połączeniu z przymiotnikami używają często poeci przypadku szóstego zamiast na **ami** na - **y** lub - **i**, stosownie do poprzedzającej spółgłoski, n. p.: z wielkimi pany; dawnymi czasy; zbrojnemi szyki. Forma ta używana dla długości i jednostajności zakończeń regularnych (jak wielkimi, księgami), rzadko się bez przymiotnika znachodzi.

Uwaga 4. Przypadek siódmy w niektórych wyrazach zachował przestarzałą formę **ech** zamiast **ach**, n. p.: we Włoszech, w Niemczech, Węgrzech i t. d.

§. 16.

Rzeczowniki rodzaju męskiego z zakończeniem **a** odmieniają się w liczbie pojedynczej podług deklinacji drugiej (zob. §. 18.), w liczbie zaś mnogiej wracają do pierwszej, n. p.

Liczba pojedyncza.

Spółgłoski twarde.		nibymiękkie syczące.		miękkie.
Nom. plur. na owie, - i - y.				Nom. plur. na e.
N.	Starosta,	poeta,	dozórca,	cieśla,
G.	Starosty,	poety,	dozórcey,	cieśli,
D.	Starościę,	poecie,	dozórcey,	cieśli,
A.	Starostę,	poetę,	dozórceę,	cieśle,
V.	Starosto,	poeto,	dozórco,	cieślo,
I.	Starostą,	poetą,	dozórceą,	cieślą,
L.	Starościę.	poecie.	dozórcey.	cieśli,

Liczba mnoga.

N.	Starostowie,	poeci,	dozórcey,	cieśle,
G.	Starostów,	poetów,	dozórców,	cieślów,
D.	Starostom,	poetom,	dozórcom,	cieślom,
A.	Starostów,	poetów,	dozórców,	cieślów,
V.	Starostowie,	poeci,	dozórcey,	cieśle,
I.	Starostami,	poetami,	dozórcami,	cieślami,
L.	Starostach.	poetach.	dozórcach.	cieślach.

U w a g a. W liczbie mnogiej odrzuca się a i dodaje się zakończenie do spółgłoski końcowej podług podanych wyżej prawideł.

§. 17.

1. Tymże samym sposobem odmieniają się imiona własne tak polskie jak cudzoziemskie zakończone na **a**, n.p. Sapiaha, Kmita, Zaremba, Seneka, Numa, Nerwa, it.d. Także imiona własne na **o** do tej należą formacyi, n.p. Tarło, Kościuszko, Jagiełło.

U w a g a. 1. Wyjąmują się zakończone na o, które pochodzą z łacińskiego albo greckiego języka i przybierają tamże w Gen. n, albowiem dodając to n

w drugim przypadku odmieniają się całkiem podług deklinacji pierwszej, n. p.: Plato, Cycero, Milo; Platona, Cycerona, Milona.

Uwaga 2. Cudzoziemskie rzeczowniki na ~~um~~ wcale się nie odmieniają, n. p.: to seminaryum, to gimnazyum; G. tego seminaryum, tego gimnazyum; D. temu seminaryum, temu gimnazyum it. d. Chcąc odmieniać wyrazy te, trzeba im dać polskie zakończenie, n. p.: z Benewentum robi się Benewent, Benewentu; z Medyolanum, Medyolan, Medyolanu it. d.

2. Imiona własne cudzoziemskie i tytuły polskie mające zakończenie przymiotne odmieniają się wprawdzie w liczbie pojedynczej jak przymiotniki, w liczbie zaś mnogiej przechodzą do deklinacji pierwszej rzeczowników, n. p.: Ignacy, Podskarbi, Gen. Ignacego, Podskarbiego, Dat. Ignacemu, Podskarbiemu, ale liczba mnoga: N. Ignacowie, Podskarbiowie it. d.

Uwaga. Imiona własne cudzoziemskie na **e** odmieniają się podług formy przymiotników albo podług drugiej deklinacji, n. p.: Manasse, Jozue, Noe, Wojde; Gen. Manassego, Jozuego, Noego, Wojdego, albo Manassy, Jozuy, Noy, Wojdy.

Imiona własne będące istotnie przymiotnikami, n. p.: Zamojski od Zamojsć, Dombrowski od Dombrowa, w liczbie mnogiej także zachowują formacją przymiotników, n. p.: Zamojscy, Dombrowscy; Zamojskich, Dombrowskich.

3. Łacińskie i greckie imiona własne na **as** i **us** jeżeli poprzedza samogłoska zamieniają się na **asz** i **usz**, n. p.: Aeneas, Phidias, Virgilius, Timotheus: Eneasza, Fidiasza, Wirgiliusza, Tymoteusza. Nadto zakończone na **us** odrzucają też zakończenie to i odmieniają się stosownie do zakończenia jak rzeczowniki albo jak przymiotniki, n. p.: Donatus, Muretus, Erasmus: Gen. Donat-a, Muret-a, Erasm-a; ale Virgilius, Horatius:

Wirgili-ego, Horacy-ego. Zakończone na **es** odrzucają je, n. p.: Alcides, Alcyd; Achilles, Achil; Palamedes, Palamed.

Uwaga. Poeeci w ten sposób skracają też zakończone na **ius**, n. p.: Wirgil, Lukrec, Propere.

4. Sędzia, Hrabia, Margrabia mają w liczbie pojedynczej dwojaką deklinację na formę rzeczowników i przymiotników:

Liczba pojedyncza.

N. Sędzia,		Hrabia,	
G. Sędziego	— sędzi,	Hrabiego	— Hrabi,
D. Sędziem	— sędzi,	Hrabiemu	— Hrabi,
A. Sędziego	— sędzie,	Hrabiego	— Hrabie,
V. Sędzio,		Hrabio,	
I. Sędzim	— sędzią,	Hrabim	— Hrabią,
L. Sędzim	— sędzi.	Hrabim	— Hrabi.

Liczba mnoga.

N. Sędziowie,	Hrabiowie,
G. Sędziów.	Hrabiów i t. d.

5. Imiona nieforemne należące do pierwszej formy są:

- Bóg ma Voc. Boże, Loc. Bogu.
- Brat ma w liczbie mnogiej: N. bracia, G. braci, D. braciom, A. braci, V. bracia, I. braćmi i bracią, L. w braciach.
- Cud ma od nieużywanego teraz rzeczownika cudo przypadek pierwszy, 4ty i 5ty cuda.
- Człowiek ma liczbę mnogą zupełnie nieforemną: N. i V. ludzie, G. i A. ludzi, D. ludziom, I. ludźmi, L. ludziach.
- Dzień, G. dnia, D. dniowi, V. o dniu! Liczba mnoga N. dnie albo dni, G. dni i t. d.

- Tydzień, G. tygodnia, Pl. N. tygodnie it.d.
- f) Jęczmień ma liczbę mnogą albo regularnie N. jęczmienie, G. jęczmieni; albo N. jęczmiona, G. jęczmion i t. d.
- g) Książd ma V. Sing. o książę! Liczba mnoga jest: N. książa, G. książy, D. książom, L. książmi, L. książach.
- h) Pieniądz ma Gen. Plur. pieniędzy (zob. 11, 3.) a L. zawsze pieniędzi.
- i) Przyjaciół ma liczbę mnogą: N. przyjaciele, G. przyjaciół, D. przyjaciółom, A. przyjaciół, V. przyjaciele, L. przyjaciółmi, L. przyjaciółach. Nieprzyjaciół ma to samo spadkowanie.
- k) Raz jako liczebnik rzeczowny w przypadku szóstym jest rodzaju męskiego i żeńskiego przybierając formę odpowiednią: tym razem i tą razą.
- l) Rok ma w liczbie mnogiej N. lata, G. lat, (od lato, G. lata).
- m) Szlachcie nie ma liczby mnogiej co do formy, ale tylko co do znaczenia; stanowi bowiem liczbę mnogą tego rzeczownika liczba pojedyncza rzeczownika zbiorowego: szlachta, G. szlachty, D. szlachcie i t. d.

§. 18.

Deklinacya druga.

1. Do formy tej należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, n. p.: matka, córka, ławka, praca, łódź, straż, mysz i t. p.

U w a g a. Należą tu także ale tylko w liczbie pojedynczej rzeczowniki rodzaju męskiego na **a** i **o**, zob. §. 16 i 17.

Uwaga 2. Imiona niewiastom od imion nazwisk lub urzędów męzkich nadane jak: Czartoryjska, Potocka, Pisarzowa, Drużbacka i t. d., ponieważ pierwotnie były przymiotnikami i powstały z opuszczenia wyrazu *żona*, odmieniają się według formy przymiotników.

Uwaga. Imiona starożytne niewiast przybierają w pierwszym przypadku **a**, dodając je do źródłosłowu pokazującego się w przypadku drugim, n. p.: Pallas, G. Palladis, po polsku: N. Pallada, G. Pallady i t. d. Juno, G. Junonis, po polsku: N. Junona, G. Junony i t. d. Doris, G. Doridos, po polsku: N. Doryda, G. Dorydy i t. d. Ceres, G. Cereris, po polsku: N. Cerera, G. Cerery.

2. Rzeczowniki rodzaju żeńskiego kończą się:

- a) na **a** z poprzedzającą miękką spółgłoską, n. p.: wola, suknia, bania.
- b) na **a** z poprzedzającą nibymiękką, n. p.: praca, susza, wieża.
- c) na **a** z poprzedzającą twardą, n. p.: rada, szkoła, wiara.
- d) na **a** z poprzedzającą samogłoską **i** lub **y**, (wszystkie cudzoziemskie), n. p.: party-a, Amali-a, legi-a.
- e) na **i** n. p.: pani, gospodyni.
- f) na spółgłoski miękkie, n. p.: pleć, maść, postać, kolój, nieć.
- g) na spółgłoski nibymiękkie, n. p.: rzecz, mysz, pomoc i t. p.

Zakończenia formy drugiej.

Liczba pojedyncza.

- N. Kończy się 1) na a z poprzedzającą twardą lub miękką spółgłoską; 2) i; 3) miękkie albo nibymiękkie spółgłoski.
- G. Po miękkich spółgłoskach i, po twardych albo nibymiękkich y.
- D. Twarde spółgłoski przed zakończeniem a miękcą się i przybierają e, miękkie i, a nibymiękkie y.
- A. Zakończone na a przybierają ę, zakończone na nia, na i, i na y: ą. — Zakończone zaś na spółgłoski mają czwarty przypadek jak pierwszy.
- V. Zakończone na a mają o; zakończone na i albo spółgłoski mają piąty przypadek jak drugi.
- I. Na - ą.
- L. Jak trzeci.

Liczba mnoga.

- N. Twarde spółgłoski mają y (wyjawszy g i k, które i przybierają); zakończenia ze spółgłoskami miękkimi lub nibymiękkimi przybierają e, rzadko i.
- G. Odrzucają się samogłoski końcowe i wsuwa się e lub ie, gdzie tego potrzeba; miękkie spółgłoski przybierają i, nibymiękkie syczące y.
- D. - om.
- A. Jak pierwszy przypadek.
- V. Jak pierwszy przypadek.
- I. - ami.
- L. - ach.

Wzory deklinacyi drugiej.

Liczba pojedyncza.

Z a k o ń c z e n i e a		Zakończenie i		Zakończone na spółgłoski		
ze spółgłoską twardą.	z miękkimi spółgłoskami.	ze spółgłoską nibymiękką.	z miękką spółgłoską.	z miękką spółgłoską.	z nibymiękką.	
N. szkoła, G. szkoły, D. szkoły, A. szkołę, V. szkoła, I. szkoła, L. szkoły.	kula, kuli, kuli, kulę, kulo, kulą, kuli.	suknia, sukni, sukni, suknię, suknio, suknią, sukni.	praca, pracy, pracy, pracę, praco, pracą, pracy.	pani, pani, pani, pani, panią, pani, panią, pani.	łódź, łodzi, łodzi, łódź, łodzi, łodzią, łodzi, łodzi.	straż, strazy, strazy, straż, strazy, strazą, strazy, strazy.
L i c z b a m n o g a .						
N. szkoły, G. szkół, D. szkołom, A. szkoły, V. szkoły, I. szkołami, L. szkołach.	kule, kul, kulom, kule, kule, kulami, kulach.	suknia, sukien, sukniom, suknie, suknie, sukniami, sukniach.	prace, prac, pracom, prace, prace, pracami, pracach.	panie, pani, paniom, panie, panie, paniami, paniach.	łodzie, łodzi, łodziom, łodzie, łodzie, łodziami, łodziach.	straże, strazy, strazom, straże, straże, strazami, strazach.

§. 19.

Prawidła dla formy drugiej.**1. Drugi przypadek kończy się:**

- a) na **y**, jeżeli przed samogłoską końcową poprzedza twarda spółgłoska, n. p.: ryba, mowa, szkoła, pora; G. ryby, mowy, szkoły, pory.

Toż kiedy poprzedza nibymiękka sycząca, n. p.: tablica, wieża, tęcza, dusza; G. tablicy, wieży, tęczy, duszy.

- b) Kiedy w zakończeniu znajduje się miękka spółgłoska przybiera zawsze **i**, n. p.: rola, suknia, dłoń, szyja, wieś; Gen. roli, sukni, dłoni, szyi, wsi.

Uwaga 1. Rzeczowniki niektóre zakończone na spółgłoski, a przed spółgłoską mające **e** lub **ie** wsuwane, wyrzucają to **e** albo **ie** przy formacyi innych przypadków, (to samo dzieje się w pierwszej deklinacyi zob. §. 11, 2.) n. p.: marchew, krew, konew, wieś, pleć, cześć, magiel; Gen. marchwi, krwi, konwi, wsi, płci, czci, magli i t. p.

Uwaga 2. Zamienia się też **a** na **ę** z tej samej przyczyny jak w pierwszej deklinacyi, zob. §. 11, 3.

Uwaga 3. Rzeczowniki zakończone na **j** albo na **ja** tracą przed samogłoską **i** **j** podług podanego wyżej prawidła, zob. §. 3, 6. uwaga 2. n. p.: szyja, kolój, źmija; G. szyi, kolei, źmii.

Uwaga 4. Rzeczowniki na **ia** mają drugi przypadek na **ii** jeżeli **i** stojące przed **a** istotnie jest udzielną samogłoską, jeżeli tylko służy do miękcezenia poprzedzającej spółgłoski, ginie **i**. A zatem Amalia, Julia, biblia mają G. Amalii, Julii, biblii; przeciwnie kuchni, studni, wiśni, cegielni.

2. W trzecim przypadku:

- a) twarde spółgłoski miękczą się i przybierają **e**, n. p.: ryba, ławka, siostra, noga,

Dat. rybie, ławce, siostrze, nodze. Dalej wiara, ofiara, miotła, Dat. wie-rze, ofierze, mietle, zob. §. 3, 8.

b) Przeciwnie nibymiękkie spółgłoski przy-bierają **y**, n.p.: smycz, twarz, dusza, odzież, Dat. smyczy, twarzy, duszy, odzieży.

c) Miękkie nareszcie spółgłoski przypadek trzeci mają na **i** n.p.: myśl, pieśń, dłoń, szabla, Dat. myśli, pieśni, dłoni, szabli.

3. Przypadek czwarty formują:

a) na **ę** rzeczowniki zakończone na **a** n.p.: czapka, książka, woda, noga, Acc. czapkę, książkę, wodę, nogę.

b) na **ą** mają go:

Cudzoziemskie zakończone na **ia**, lub **ya**, n.p.: Anglia, Francya, Julia, po-ezya; Acc. Anglią, Francją, Julią, poezyą.

Dalej zakończone na **i**, n.p.: pani, go-spodyni, ochmistrzyni; panią, gospo-dynią, ochmistrzynią.

Prócz tego także zakończone na **nia** z poprzedzającą spółgłoską, n.p.: kuchnia, włócznia, księgarnia. Acc. kuchnią, włócznią, księgarnią.

c) Rzeczowniki zakończone na spółgłoski mają przypadek czwarty jak pierwszy, n.p.: ta straż, ta dłoń, ta rzecz, ta mysz. Acc. tę straż, tę dłoń, tę rzecz, tę mysz.

Uwaga. Waszec i Waszmość kończą przypadek czwarty na **i**: Waszeci, Waszmości.

4. Przypadek piąty formuje się następującym sposobem:

- a) Zakończenie Mianownika **a** zamienia się na **o**, n. p.: matka, chata, trzoda, mowa, Wołacz: matko, chato, trzodo, mowo.

Uwaga. Tylko zdrobniale na **a** mają **u**, n. p.: gospo-sia, ciotunia, babula, Kasia, Józia i t. p. mają wołacz: gospo-siu, ciotuniu, babulu, Kasiu, Józiu.

- b) Wszystkie inne, to jest rzeczowniki zakończone na **i** albo spółgłoskę jakąkolwiek mają go na **i** lub **y** stosownie do właściwości spółgłosek końcowych. Pani, ksieni: o pani! o ksieni! Łódź, dłoń, wieś: o łodzi! o dłoni! o wsi! Noc, słodycz, pomoc, twarz: o nocy! o słodyczy! o pomocy! o twarzy!

5. Narzędnik zawsze się kończy na **a**, n. p.: książką, rybą, rzeczą, twarzą, panią.

6. Miejscownik jest zawsze równy celownikowi.

§. 20.

Liczba mnoga.

1. Mianownik przybiera zakończenie **y**, jeżeli przed samogłoską końcową poprzedza spółgłoska twarda, n. p.: mowa, ryba, szkoła: mowy, ryby, szkoły.

Uwaga. Po **g** i **k** zawsze następuje cienikie **i**, n. p.: matka, książka, noga, droga: matki, książki, nogi, drogi.

Wszystkie inne zakończenia przybierają **e**, n. p.: pani, ksieni, suknia, rola, sień, konew: panie, ksienie, suknie, role, sienie, konwie.

Uwaga 1. Wyjmują się i mają przeciw prawidłu **i**, większa część zakończonych na **ś** i **ś**, n. p.: wieść,

część, kość, złość, namiętność, piękność, oś, pierś, gęś: wieści, części, kości, osi, piersi, gęsi i t. p. Prócz tego nieć, sieć, pieśń, myśl, brew: nici, sieci, pieśni i t. d.

Uwaga 2. Przeciw prawidłu mają **y**: noc, moc, mysz, rzecz, wesz: mocy, nocy, myszy i t. d. Wieś ma: wsi albo wsie.

2. Dopełniacz robi się:

- a) przez odrzucanie samogłoski końcowej, n. p.: ryba, pani, robota, noga, siostra, wada, kara: Gen. ryb, pań, robót, nóg, sióstr, wad, kar i t. p.

Kiedy przez odrzucenie samogłoski i pochodzące ztąd skupienie spółgłosek powstaje trudność wymówienia lub brzmienie przykre, wsuwa się **e** lub **ie**, n. p.:

matka	Gen.	(matk)	matek;
owca	—	(owc)	owiec;
suknia	—	(sukn)	sukien;
panna	—	(pann)	panien;
wojna	—	(wojn)	wojen;
sosna	—	(sosn)	sosien;
gra	—	(gr)	gier;
Iza	—	(Iz)	Iez.

Rzeczowniki na **nia** zakończone albo **i** przybierają albo odrzucają samogłoskę, n. p.: wiśnia, suknia, studnia: tych wiśni albo wisien, tych sukni albo sukien, tych studni albo studzien.

Uwaga 1. Niektóre tylko **i** mają, mianowicie: lutnia, tych lutni; wyrocznia, tych wyroczni; kłótnia, tych kłótni.

Inne mianowicie na **lnia** i **rnia** zakończone odrzucają tylko **a** bez wsuwania podręcznego **e**, n. p.: drukarnia, drukarń; cegielnia, cegielń i t. p.

Uwaga 2. Ponieważ przez opuszczenie samogłoski końcowej spółgłoska pozostała opierać się musi na poprzedzającej samogłosce, ztąd **e** przechodzi na **a** (zob. §. 3, 9.) n. p.: ręka, rąk; męka, mak; grzęda, grząd i t. p.

Z téj saméj przyczyny samogłoska **o** w tym razie kreskować się zwykła, n. p.: siostra, sióstr; noga, nóg; mowa, mów i t. p.

- b) Rzeczowniki kończące się na miękkie lub nibymiękkie spółgłoski przybierają **i** lub **y** (podług §. 5, 3.) n. p.: nieć, pieśń, podróż, sieć, Gen. plur.: tych nici, pieśni, podróży, sieci.

3. Celownik ma zakończenie **om** n. p.: szkoła, szkołom; córka, córkom; pieśń, pieśniom i t. p.

4. Biernik zawsze jak Mianownik.

5. Wołacz zawsze jak Mianownik.

6. Narzędnik zawsze - **ami**.

Uwaga. Jak w pierwszej tak i w drugiej deklinacji szczególnie w poeżyi opuszcza się czasem z zakończenia przypadku tego **a** n. p.: dłońmi, gałęźmi; nie mniej poeci używają czasem skróconego Narzędnika na **y** lub **i** zamiast **ami**, n. p.: ze skargi, z nawy zamiast ze skargami, z nawami.

7. Miejscownik zawsze **ach**. Zakończenie **ech** jest przestarzałe.

Rzeczowniki nieforemne należące do téj deklinacji są:

Ręka ma liczbę mnogą: Nom. ręce, Gen. rąk, Dat. rękom, A. ręce, V. ręce, I. rękami i rękoma, Loc. w rękach (ręku). Nieforemne zakończenia przypadków niektórych pochodzą z byłéj dawniej w użyciu liczby podwójnej.

Jegomość i Waszność, wyrazy powstałe z Jego, Wasza Miłość odmieniają się w ten sposób:

N. Jegomość	—	Waszność,
G. Jegomości	—	Waszności,
D. Jegomości	—	Waszności,
A. Jegomości	—	Waszności,
V. Jegomość	—	Waszność,
I. Jegomością	—	Wasznością,
L. Jegomości	—	Waszności.

Liczba mnoga.

N. Ichmościowie	—	Waszmościowie,
G. Ichmościów	—	Waszmościów,
D. Ichmościom	—	Waszmościom,
A. Ichmościów	—	Waszmościów,
V. Ichmościowie	—	Waszmościowie,
I. Ichmościami	—	Waszmościami,
L. Ichmościach	—	Waszmościach.

Uwaga. Kiedy się dodaje wyraz pan, nie odmieniają się wyrazy te wcale, n. p.: Jegomość pana, Waszmość pana; Ichmość panom, Waszmość panom. Kiedy się wsuwa przymiotnik, wyraz Jego też się nie odmienia; n. p.: Jego królewska Mość, Jego Królewskiej Mości; ale: Wasza Królewska Mość, Waszój Królewskiej Mości. — Rodzaj żeński od Jegomość jest Jójmość.

§. 21.**Deklinacja trzecia.**

1. Do formy tej należą rzeczowniki rodzaju nijakiego i kończą się bez wyjątku na **e**, **ę**, **o**, n. p.: pole, słońce, imię, piskłę, słowo, wiano.

W imionach formy tej trzy przypadki, t. j.: Nom., Acc. i Voc. w liczbie pojedynczej i mnogiej są sobie równe.

Uwaga 1. Przed zakończeniem **e** zawsze stoi miękka spółgłoska, przed **o** najczęściej twarda.

Uwaga 2. Głoski **g**, **h**, **ch**, **k**, należą w liczbie pojedynczej tej także formy do spółgłosek miękkich.

Wzory deklinacyi trzeciej.

Liczba pojedyncza.

	Zakończone na o.	Zmiękkimi spółgłoskami.	Zakończone na e.
N.	okno,	kolo,	łoże,
G.	okna,	kola,	łoża,
D.	oknu,	kołu,	łożu,
A.	okno,	koło,	łoże,
V.	okno,	koło,	łoże,
I.	oknem,	kołem,	łożem,
L.	oknie.	kole.	łożu.
			pole,
			poła,
			polu,
			pole,
			pole,
			polem,
			polu.

Liczba mnoga.

N.	okna,	koła,	jabłka,	łoża,	poła,
G.	okien,	koł,	jabłek,	łoż,	pól,
D.	oknom,	kołom,	jabłkom,	łożom,	polom,
A.	okna,	koła,	jabłka,	łoża,	poła,
V.	okna,	koła,	jabłka,	łoża,	poła,
I.	oknami,	kołami,	jabłkami,	łożami,	polami,
L.	oknach.	kołach.	jabłkach.	łożach.	polach.

§. 22.

Prawidła formy trzeciej.**Liczba pojedyncza.**

1. Mianownik, biernik i wołacz kończą się na **o**, - **e**, - **ę**.

2. dopełniacz na - **a**.

3. Celownik na - **u**.

4. Miejscownik:

a) Twarda spółgłoska (przed **o**) miękczy się i przybiera **e**, n. p.: piwo, okno, tło, złoto, futro, światło, miasto: w piwie, w oknie, w tle, w złocie, w futrze, w świetle, w mieście, (zob. §. 3.8.)

b) Miękkie spółgłoski przybierają **u**, n. p.: gorąco, ucho, pole; Miejscownik: w gorącu, uchu, polu.

Uwaga 1. Wiadro, siano zatrzymują w Miejscowniku **a**: w wiadrze, w sianie, inne jak: gniazdo, zwierciadło mają podwójne formy, gniaździe i gnieździe, zwierciadle i zwierciedle.

Uwaga 2. Dobro ma w Miejscowniku w dobru (dla różnicy od przysłówka dobrze); czoło jako część ciała ma przypadek 7my: na czole, przeciwnie na czele, kiedy oznacza przodkowanie, n. p.: na czele wojska.

Liczba mnoga.

1. Mianownik, biernik i wołacz zawsze na **a**.

2. Dopełniacz formuje się jak w deklinacji drugiej przez opuszczenie końcowej samogłoski, n. p.: pole, pól; pióro, piór; pytanie, pytań; nazwisko, nazwisk; zboże, zbóż.

Gdzie przez zbieg spółgłosek wymowa staje się trudną, wsuwa się jak i w drugiej deklinacji (zob. §. 20, 2.) **e** lub **ie** (po: **m, n, s, t, w**), n. p.: wiadro, wiader; żebró, żeber; płótno, płócien; pudło, pudeł; gumno, gumien.

Uwaga 1. Mimo zbiegu spółgłosek nie wsuwają podręcznego **e**, rzeczowniki na: **sko, smo, sto, two**, n. p.: zwycięstwo, zwycięstw; bractwo, bractw; miasto, miast; wojsko, wojsk; pasmo, pasm; województwo, województw. Prócz tego niewsuwają **e**: dobro, dóbr; ziemiosło, rzemiosł; piętno, piętn; ziarno, ziarn.

Uwaga 2. Zakończenie Dopelniacza liczby mnogiej na **ów** prócz regularnego użycia często się znachodzi, gdzie podług pravidła innego zakończenia użyćby wypadło, jak n. p. w drugiej deklinacji, trosków, mgłów, ómów; dalej cudzoziemskie na **ia**, jak: parafiów, prowincyów od parafia, prowincya; dalej zdrobniałe jak Anusiów, Franusiów od Anusia, Franusia. Tym samym sposobem i w trzeciej deklinacji w używaniu jest zakończenie **ów**, a mianowicie zgrubiałe na **sko**, n. p.: wilczy^sko, chłopisko: wilczy^sków, chłopisków. — Cudo i dziwo dopeln. cudów, dziwów (od cud, dziw); rzeczowniki zakończone na **wie** także **ów** przybierają, n. p.: bezprawie, bezprawiów; przysłówie, przysłowiów; prócz tego wyrazy na **ium** z łacińskiego języka pochodzące mają Dopeln. liczby mnogiej na **ów**, n. p.: gimnazyum. N. P. te gimnazya, Gen. tych gimnazjów.

3. Celownik - **om**.

4. Biernik i Wołacz jak Mianownik.

5. Narzędnik - **ami**, z którego zakończenia jak i w drugiej deklinacji niekiedy **a** się wyrzuca n. p.: kołmi, ciałmi. Rzadko kiedy znajdzie się Narzędnik na **y** zamiast **ami**, n. p.: piekły zamiast piekłami, zob. §. 15, 6. Uw. 3.

6. Miejscownik zawsze - **ach**.

Uwaga. Rzeczowniki zrobione z imion przymiotnych rodzaju nijakiego odmieniają się podług formy trzeciej przymiotników, n. p.: złe, komorne, mostowe; G. złego, komornego, mostowego it. d.

§ 23.

Wyrazy rodzaju nijakiego zakończone na **ę**.

1. Na **ę** kończą się wyrazy rodzaju nijakiego oznaczające po większej części zwierzęta młode, n. p.:
cielę, pisklę, jagnię, gąsię i t. d.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

N. zwierzę,	—	zwierzęta,
G. zwierzęcia,	—	zwierząt,
D. zwierzęciu,	—	zwierzętom,
A. zwierzę,	—	zwierzęta,
V. zwierzę,	—	zwierzęta,
I. zwierzęciem,	—	zwierzętami,
L. zwierzęciu.	—	zwierzętach.

2. Mała jest jeszcze liczba rzeczowników zakończonych na **mie** mających oddzielną wcale deklinację, a mianowicie:

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

N. imię,	—	imiona,
G. imienia,	—	imion,
D. imieniu,	—	imionom,
A. imię,	—	imiona,
V. imię,	—	imiona,
I. imieniem,	—	imionami,
L. imieniu,	—	imionach.

§ 24.

Wyrazy nieforemne należące do téj deklinacji są:

1. Ucho i oko odmieniają się w liczbie pojedynczej podług prawideł podanych, tylko w liczbie mnogiej dwojakie znaczenie dwojaką wywołało formę. Oko zatem ma w liczbie mnogiej: oczy, część ciała ludzkiego i oka, otwartość w sieci; ucho ma w mianowniku l. m. uszy, część ciała ludzkiego, i ucha, rękojeść u garnka lub innego naczynia. Odmiana tych form dwojakich jest następująca:

Liczba mnoga.

N. oczy,	uszy,	oka,	ucha,
G. oczu, ócz (ów),	uszu, usz (ów),	ok,	uch,
D. oczom,	uszom,	okom,	uchom,
A. oczy,	uszy,	oka,	ucha,
V. oczy,	uszy,	oka,	ucha,
I. oczami,	uszami,	okami,	uchami,
L. oczach.	uszach.	okach.	uchach.

2. Dziecię ma w liczbie mnogiej dwojaką formę: podług trzeciej deklinacji dziecięta, dzieciąt, dzieciętom; i podług drugiej dzieci, dzieci, dzieciom i t. d.

3. Książę wyraz dawniej używany w rodzaju nijakim, teraz jako imię osobowe jest rodzaju męskiego i ma Acc. jak Gen.; odmienia się zaś w ten sposób: N. książę, G. książęcia, księcia, D. książęciu, księciu, Acc. książęcia, księcia, Voc. książę, I. książęciem, księciem; L. książęciu, księciu.

4. Narzędzie ma w liczbie mnogiej N. narzędzia, G. narzędzi i t. d.

5. Tak nozdrze ma w liczbie mnogiej N. nozdrza, G. nozdrzy i t. d.

6. Niebo ma w liczbie mnogiej nieba lub niebios, Loc. w niebiesiech.

7. Ziele, nasienie, wesele mają w liczbie mnogiej N. ziola, G. ziół, D. ziołom i t. d.; nasienie N. pl. nasiona, nasion i t. d.; wesele N. pl. wesola, wesół i t. d.

§. 25.

1. Wyrazów składanych jest mało bardzo w języku polskim, a z tych nawet mniejsza tylko część jest istotnie składana, mianowicie zaś istotnie złożone są:

- a) Przyimki spojone z innemi częściami mowy, n. p.: bezsenność, zasłona, wyrok, ułamek, nadużycie, przestwór i t. d.
- b) Przysłówki składane z rzeczownikami, n. p.: ostrowidz, łatwowierność, lekko-myślność, darmojad i t. p.
- c) Imiona liczbowe składane z rzeczownemi, n. p.: półmędrek, trójkąt, sześcian, stólecie, trójjąb i t. p.
- d) Słowa z rzeczownikami, n. p.: wiercipięta, łapikura, liczykrupa, pędzi-wiatr.
- e) Rzeczowniki z przymiotnikami, n. p.: mięsopust, Bogumił i t. d.

Wszystkie te rzeczowniki złożone odmieniają się tylko od końca, n. p.: trójkąt, trójkąta; półrocze, półrocza; wiercipięta, wiercipięty i t. d.

Pozornie tylko składają się przymiotniki z rzeczownikami, n. p.: Wielkanoc, Białystok, Krasnystaw; albowiem tak przymiotnik jak i rzeczownik odmieniają się, a zatem: Gen. Wielkiéjnocy, Białégostoku, Krasnegostawu; D. Wielkiéjnocy, Białemustoku, Krasnemustawu i t. d.

Uwaga. Mówi się jednak: na Wielkanoc.

§. 26.

Imiona rzeczowne nieforemne i ułomne.

I. Nieforemne co do liczby są rzeczowniki mające jedną tylko liczbę pojedynczą albo mnogą.

1. Liczbę mają tylko pojedynczą imiona własne i pospolite oznaczające tylko rzecz jedną, mianowicie:

- a) Imiona ludzi, bóstw, części świata, krajów, miast, wsi, rzek, miesięcy, nauk, sztuk pięknych, kruszczów, cnót, niecnót, przymiotów wszelkich,

n.p.: Mars, Azya, Polska, Mińsk, Jerzykowo, Ren, Styczeń, fizyka, malarstwo, ołów, wstrze-
miężliwość, pijaństwo, oty-
łość i t. d.

b) Rzeczowniki słowne, n.p.: chodze-
nie, spanie, jeżdżenie, budo-
wanie i t. p.

c) Imiona zbiorowe, n.p.: mąka, płó-
tno, sukno.

Uwaga. Wszystkie te rzeczowniki w liczbie mnogiej
używane być mogą, ale w szczególnem tylko znaczeniu.

Rzeczowniki do

a) należące mają liczbę mnogą tylko w przenośnem
znaczeniu, n.p.: Marsy zamiast bohaterowie;
Cycerony zamiast mówcy sławni, śre-
bra, naczynia ze srebra wyrabiane i t. p.

Rzeczowniki do

b) należące wtenczas tylko, jeżeli nazwisko czyn-
ności lub stanu zamieniło się na nazwisko rze-
czy, n.p.: kazanie, posłanie.

Rzeczowniki pod

c) w ten czas jeżeli nie tak o ilości jak raczej
o różnych gatunkach się mówi, n.p.: mąki,
płótna, sukna.

Nigdy nie mają liczby mnogiej: byt, pobyt,
odbyt, odjazd, przyjazd, wyjazd, sen (kiedy
się mówi o spaniu). Dalej zaimki pytające kto? co?
i wyrazy: nikt, nie, każdy.

2. Tylko liczbę mnogą mają:

a) Wiele imion rzeczy składających
się z kilku części, n.p.: skrzypce,
szczypce, kleszcze, manatki,
okulary, schody, wety, drzwi,
obcęgi, otręby, śmieci, spodnie,
usta, wrota i t. d.

Uwaga. Z rzeczowników tych odmieniają się podług
pierwszej deklinacji i mają drugi przypadek na ów:

androny, cepy, cęgi, obcęgi, czary, cukry, cukierki, dzieje, dzięki, dyby, dąsy, finanse, gody, kleszcze, kleszczyki, kudły, leki, lejce, lice, łowy, lupy. mary, meble, migi, nosze, okopy, okowy, okulary, opilki, organy, perfumy, płasy, podszepty, pomyje, skrzypce, szczypce, szparagi, szranki, sztachety, turnieje, wety, więzy, wodze, wschody.

Mają zaś drugi przypadek podług drugiej deklinacji odrzucając końcową samogłoskę i wsuwając **e** lub **ie** dla ułatwienia wymowy (zob. §. 20, 2.):

ciżmy, drwinki, drwiny, drzwi, drożdże, chrzciny, imieniny, urodziny, grochowiny, grabie, konopie, otręby, plecy, świętki, suchoty, nożyce, sanie, sanki, widły, widelce, wakacye, spodnie, jatki.

do trzeciej deklinacji należą:

bliznięta, wrota, krosna, krosienka, płuca, żarna, usta, drwa.

- b) Imiona krajów, prowincyi, miast, wsi, gór na: **ice**, **yce**, **ki**, **cka**, **y**, n.p.: Racławice, Dobrzyce, Troki, Pobiedziska, Czechy, Niemcy, Karpaty i t. d.

Uwaga. Wszystkie te imiona własne odmieniają się podług 2giej i 3ciej deklinacji.

II. Nieforemne co do przypadków czyli ułomne są:

1. Jaw, używane tylko w połączeniu z przyimkiem na w czwartym i szóstym przypadku: na jaw i na jawie.
2. Bezcen używa się tylko z przyimkiem za: za bezcen.
3. Kroć nieodmienia się w liczbie pojedynczej i łączy się tylko z liczebnikami, n.p.: dwa-kroć, trzykroć, stokroć, częstokroć. Liczba mnoga jest regularna: N. krocie, G. krociov albo krociv, D. krociov i t. d.

4. **Wet**, używa się tylko w połączeniu: **wet za wet**.
5. **Wszech, wszem**, dopełniacz i celownik od przestarzałego **wszy, wsza, wsze**, zamiast **wszystek**, - a, - o, używają się tylko w pewnych wyrażeniach, jak: **Pan wszech rzeczy, Cesarz wszech Rosyji, ze wszech miar, wszem wobec**.
6. **Pół** nieodmienia się wcale i używa się z drugim przypadkiem albo z przyimkiem **do**, jeżeli godzina jest oznaczona, n.p.: **pół roku, pół godziny; pół do trzeciej; pół do dwunastej** it. d. **Prócz tego: na pół, w pół**.
7. Używają się tylko w szóstym przypadku: **całkiem, hurmem, ryczałtem, raptem, milczkiem, płazem, ukradkiem, nurkiem, wzajem, nazwajem, cichaczem**.
8. **Prócz tego** używają się tylko przysłówkowo w pewnych przypadkach lub z przyimkami następujące wyrażenia: **do szczytu, ze szczytem, na bakier, na opak, wspak, na oślep, na przekorę, ua ukos, z ukosa, ukosem, na doręczu, na dorędziu, społem, pospołu**.

§. 27.

O przymiotnikach.

1. Przymiotniki służące do oznaczenia przymiotów rzeczom właściwych, i będące tem samem w ściśleńm połączeniu z rzeczownikami, podlegają tym samym zmianom co i rzeczowniki:

a) **przez rodzaje**, n.p.:

koń siwy, łąka zielona, dziecko dobre.

b) przez liczby, n. p.:

konie siwe, łaki zielone, dzieci dobre.

c) przez przypadki, n. p.:

konia siwego,	łaki zielonój,	dziecka dobrego.
koniovi siwemu,	łące zielonój,	dziecku dobremu i t. d.

2. Prócz tego przymiotniki oddzielną jeszcze mają odmianę przez stopnie (gradus), oznaczającą miarę udziału, który mają rzeczowniki w przymiocie jakim.

Trzy są stopnie, z których pierwszy czyli równy oznacza przymiot bez oznaczenia miary, drugi czyli wyższy wyraża, że z pomiędzy dwóch imion rzeczownych jeden ma więcej w przymiocie udziału, trzeci zaś czyli najwyższy, że z pomiędzy większej liczby przedmiotów (rachując włącznie od trzech) jeden najwięcej ma w przedmiocie jakimkolwiek udziału. Na przykład stopień równy: pan bogaty; stopień wyższy: pan bogatszy; stopień najwyższy: pan najbogatszy i t. p.

§. 28.

1. Odmiana przymiotników przez rodzaje, liczby i przypadki nazywa się podobnie jak u rzeczowników deklinacją.

2. Przypadki przymiotników odpowiadają na pytania następujące:

Liczba pojedyncza.			Liczba mnoga.		
N.	jaki,	— jaka, — jakie?	N.	jacy,	— jakie?
G.	jakiego,	— jakiej, — jakiego?	G.	jakich,	— jakich?
D.	jakiemu,	— jakiej, — jakiemu?	D.	jakim,	— jakim?
A.	jakiego,	— jaką, — jakie?	A.	jakich,	— jakie?
V.	—	— — —	V.	—	— —
I.	jakim,	— jaką, — jakim?	I.	jakimi,	— jakimi?
L.	jakim,	— jakiej, — jakim?	L.	jakich.	— jakich?

Tablica zakończeń przymiotników.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

	Rodz. męzk.	R. żeński.	Rodz. nijaki.	Rodz. męzk.	Rodz. nijaki.
N.	y, i,	a, ia,	e, ie (o),	y, i,	e, ie,
G.	ego, iego,	ěj, iěj,	ego, iego,	ych, ich,	ych, ich,
D.	emu, iemu,	ěj, iěj,	emu, iemu,	ym, im,	ym, im,
A.	ego, iego,	a, ia,	e, ie (o),	ych, ich,	e, ie,
V.	jak w pierwszym przypadku,				
I.	ym, im,	a, ia,	ém, iém,	ymi, imi,	émi, iémi,
L.	ym, im.	ěj, iěj.	ém, iém.	ych, ich.	ych, ich.

P r z y k ł a d y.

Liczba pojedyncza.

	Rodzaj męzki.	Rodzaj żeński.	Rodzaj nijaki.
N.	piękny,	piękna,	piękne,
G.	pięknego,	piękněj,	pięknego,
D.	pięknemu,	piękněj,	pięknemu,
A.	pięknego,	piękną,	piękne,
V.	o piękny!	o piękna!	o piękne!
I.	pięknym,	piękną,	piękném,
L.	pięknym.	piękněj.	piękném.

Liczba mnoga.

	Rodzaj męzki.		Rodzaj nijaki.
N.	piękni,	N.	piękne,
G.	piękných,	G.	piękných,
D.	pięknym,	D.	pięknym,
A.	piękných,	A.	piękni,
V.	o piękni!	V.	o piękni!
I.	pięknymi,	I.	pięknými,
L.	piękných.	L.	piękných.

§. 29.

1. Zakończenie pierwszego przypadku przymiotników jest:

- a) **y** albo **i**: **y** po twardych spółgłoskach i po nibymiękkich syczących, **i** po spółgłoskach miękkich i po **g** i **k**, n. p.: twardy, kary, ładny, tani, wysoki, ubogi.
- b) Samogłoska końcowa odrzuca się w następujących przymiotnikach i zaimkach przymiotnych:

jeden	- a - o,	ten	- a - o,
kontent	- a - o,	on	- a - o,
rad	- a - o,	ów	- a - o,
wszystek	- a - o,	żaden	- a - e,
wart	- a - o,	nasz	- a - e,
sam	- a - o,	wasz	- a - e,

Uwaga 1. Należą tu także skrócone przymiotniki dzierżawcze na **ów**, a od wyrazów rodzaju żeńskiego na **yn** (**in**), n. p.: ojców, Janów, bratów, matczyn, siostrzyn, babusin.

Uwaga 2. Z należących tu przymiotników i zaimków następujące jeszcze tę mają nieforemność, że w rodzaju nijakim zakończenie **o** przybierają: jeden, jedno; kontent, -o; rad, -o; wszystek, -o; wart, -o; sam, -o; ten, to; on, ono; ów, owo.

Uwaga 3. Rad, a, o; wart, a, o; kontent, a, o; używają się tylko w Mianowniku liczby pojedynczej i mnogiej.

c) Inne znów przymiotniki mają jedno i drugie z wymienionych zakończeń a mianowicie:

godny i godzien,	syty i syt,
gotowy i gotów,	świadomy i świadom,
który i któren,	wesoly i wesół,
każdy i kaźden,	wolny i wolen,
laskawy i laskaw,	wiadomy i wiadom,
pewny i pewien,	mocny i mocen,
podobny i podobien,	winny i winien,
pełny i pełen,	zdrowy i zdrów.

Uwaga 1. W połączeniu z rzeczownikami używają się zwykle tylko formy dłuższe na **y** i **i**, n.p.: bądź łaskaw, ale: pan łaskawy; wolen od trosków, ale: wolny człowiek. Tylko pewien zwykle i z rzeczownikami się łączy bez samogłoski końcowej.

Uwaga 2. Niektóre z tych przymiotników z różnym zakończeniem różne łączą znaczenie, jak: mocny i mocen; pewny i pewien; łaskaw i łaskawy i t. d.

2. Biernik rodzaju męskiego jest w liczbie pojedynczej równy mianownikowi, kiedy przymiotnik połączony jest z rzeczownikiem oznaczającym istotę nieżywą, n.p.: kupiłem wielki stół, widziałem dom obszerny i t. p. Przeciwnie jeżeli przymiotnik należy do imienia osobowego, przybiera zakończenie dopełniacza, n.p.: kupiłem konia karego; kocham ojca dobrego i t. p.

3. Biernik liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego kończy się u niektórych przymiotników na **ę** zamiast na **a**, a mianowicie: jedną, moją, twoją, swoją, naszą, waszą, tę, oną, ową, wszystką, samą.

4. W mianowniku liczby mnogiej rodzaju męskiego miękczą się twarde spółgłoski w ten sposób:

dy - gi - ki - chy - ry - szy - ty - sty - ly - ony - ący - cy - czy					
dzi - dzy - cy - si - rzy - si - ci - ści - li - eni - ęcy - cy - czy					
n. p.: twardy — twardzi, pierwszy — pierwsi,					
bogaty — bogaci, stały — stali,					
stary — starzy, wesoly — weseli,					
ubogi — ubodzy, tłusty — tłusci,					
śmiały — śmieli, łysy — łysi,					
uczony — uczeni, zdrowy — zdrowi,					
oświecony — oświeceni, choży — chozi,					
gorący — gorący, znany — znani,					
wielki — wielcy, ochoczy — ochoczy,					
cichy — cisi, głupi — głupi.					

Uwaga. Rzeczowniki rodzaju męskiego na **y**, **i** lub **e** odmieniają się podług formy przymiotników, n.p.: Luty, leśniczy, borowy, Podskarbi, Antoni, Ignacy, Potocki, Czartoryjski.

Uwaga 2. Zachować należy ściśle różnicę między rodzajem męzkim a nijakim narzędnika i miejscownika liczby pojedynczej, rodzaj bowiem męzki ma **ym**, rodzaj nijaki **ém**, z kreskowaniem **e**. Także w liczbie mnogiej narzędnik rodzaju męskiego kończy się na **ymi**, rodzaju zaś nijakiego na **emi**.

§. 30.

0 stopniowaniu przymiotników.

1. Stopień wyższy robi się przez dodanie zakończenia **szy**, - **a**, - **e** do stopnia równego, rozumie się po odrzuceniu końcowej samogłoski rodzaj oznaczającej, n. p.:

	now-y,	now-a,	now-e,
	tan-i,	tan-ia,	tan-ie.
Stop. w.	now-szy,	now-sza,	now-sze,
	tań-szy,	tań-sza,	tań-sze.

Stopień najwyższy robi się ze stopnia wyższego dodając na początku zgłoskę **naj**, n. p.:

naj-nowszy,	naj-nowsza,	naj-nowsze,
naj-tańszy,	naj-tańsza,	naj-tańsze.

2. Przed zakończeniem **szy** miękcza się twarde spółgłoski: **g** na **ż**, **k** na **ł**, **n** na **ń**, n. p.:

drogi,	droższy,	najdroższy,
ubogi,	uboższy,	najuboższy,
trwały,	trwalszy,	najtrwalszy,
stały,	stałszy,	najstałszy,
ukochany,	ukochałszy,	najukochałszy.

ch, **h** na **ź**, n. p.:

głuchy,	głuźszy,	najgłuźszy,
blały,	blaźszy,	najblaźszy i t. p.

3. Jeżeli na końcu przymiotnika znajduje się kilka spółgłosek, mianowicie **k**, **n**, **r**, **w**, z poprzedzającą inną spółgłoską, wtenczas dla ułatwienia wymowy wsuwa się przed zakończeniem **szy** **ej**, które miękczy poprzedzającą spółgłoskę, n. p.:

podły	—	podlejszy;
biegły	—	bieglejszy;
pewny	—	pewniejszy;
wytrawny	—	wytrawniejszy;
ostrzy	—	ostrzejszy;
przykry	—	przykrzejszy;
łatwy	—	łatwiejszy.

4. Stósownie do §. 3, 8. przy stopniowaniu także **a** i **o**, kiedy się twarde obok nich stojące spółgłoski miękcza, przechylają się na **e**, n. p.:

biały	—	bielszy;
śmiały	—	śmielszy;
uczony	—	uczeńszy;
czerwony	—	czerwieńszy;

ale nie odpowiada prawidłu podanemu w §. 3, 9. samogłoska **a**, która przy stopniowaniu właśnie w ten-
czas na **e** się zamienia, kiedy na nią się oprze spół-
głoska jaka, n. p.:

mądry	—	mędrszy;
gorący	—	gorętszy;

U w a g a. Nie wszystkie tu należące przymiotniki za-
mieniają **a** na **e**, n. p.: stały, stalszy; trwały,
trwalszy.

5. Przymiotniki zakończone na **ki** odrzucają
zakończenie to w stopniu wyższym i najwyższym n. p.:

gładki	—	gładszy;
prędkie	—	prędszy;
cienki	—	cieńszy i t. d.

U w a g a 1. Jeżeli przed spółgłoską **k** znajduje się samo-
głoska, w ten czas zawsze się opuszcza, a prócz tego
jeszcze przechodzą spółgłoski **n** na **ń**, **l** na **ł**, **z**
i **s** na **ź**, n. p.:

wysoki	—	wyższy;
blizki	—	bliższy;
daleki	—	dalszy;
cienki	—	cieńszy;
szeroki	—	szerszy;
mialki	—	mielszy;

Uwaga 2. Samogłoski **a** i **ą** w przedostatniej syllabie stojące przechylają się na **e** i **ę**, n. p.:

miatki — mielszy;
wązki — węższy.

Uwaga 3. Tylko dziki ma: dzikszy.

4. Przymiotniki następujące dwojakie mają stopnie, dodają bowiem już to **szy** samo, już wsuwając przed zakończeniem tém **éj**, miękczą spółgłoski końcowe:

bystry:	bystrzy	albo	bystrzejszy;
czysty:	czystszy	—	czyściejszy;
częsty:	częstszy	—	częściejszy;
gęsty:	gęstszy	—	gęściejszy;
hardy:	hardszy	—	hardziejszy;
mądry:	mędrszy	—	mędrzejszy;
miękki:	miększy	—	miękiejszy;
miły:	miłszy	—	milejszy;
prosty:	prostszy	—	prościejszy;
tlusty:	tlustszy	—	tlusciejszy;
twardy:	twardszy	—	twardziejszy;
żółty:	żółtszy	—	żółciejszy.

5. Nieforemne są:

- a) dobry — lepszy — najlepszy;
- b) zły — gorszy — najgorszy;
- c) wielki — większy — największy;
- d) mały — mniejszy — najmniejszy;
- e) lekki — lżejszy — najlżejszy;
czasem: lepszy albo lekciejszy.
- f) niezły (różne od: nie zły), nie gorszy, nie najgorszy.

6. Stopnie powyższe opisać też można zapomocą wyrazów: bardziej, najbardziej albo więcej, najwięcej albo mniej, najmniej, n. p.: potrzebny, potrzebniejszy, najpotrzebniejszy, albo bardziej potrzebny, najbardziej potrzebny.

7. Nie stopniują się wcale następujące:

- a) Przymiotniki wyrażające czas, n. p.: jutrzejszy, wczorajszy, codzienny, roczny i t. p.
- b) Przymiotniki dzierzawcze i wyrażające pochodzenie albo składanie się z czego, n. p.: synowski, wujowski, stolarski, kowalski, olszowy, brzozowy, złoty, miedziany, drewniany i t. p.
- c) Imiesłowy, n. p.: kochany, pisany, nauczony, piszący, śpiący i t. p.

Uwaga. Uczony, ukochany, oświecony, mają stopnie dla tego, że w skutek znaczenia swojego uważane są za przymiotniki.

- d) Przymiotniki zdrobniałe, n. p.: maleńki, drobniuchny, wąziuchny, cieniutki i t. p.
- e) Przymiotniki oznaczające wady ciała lub zmysłów, n. p.: koślawy, garbaty, ślepy, chromy, głuchy, kusy, łysy, kulawy i t. p.

Uwaga. Prócz stopni tych oznaczających miarę, służą jeszcze do bliższego oznaczenia jój przyrostki: nad-, pod-, prze-, przy-, za-, n. p.: nadpsuty, podupadły, przewielebny, przydługi, zadługi i t. p.

8. Prócz tego oznacza się miara przymiotu przez przysłówki bardzo, nader, arcy, zbyt, nieco, wielce, n. p.: bardzo mądry, nader wielki, arcy pożyteczny, zbyt mały, nieco pochyły, wielce poważany.

Nareszcie jak w używaniu są rzeczowniki zdrobniałe, n. p.: Antos, Antosinek, Antosia, synek, syneczek, córeczka, ciotunia i t. p. tak też używają się przymiotniki zdrobniałe n. p.: miły, miłuchny; słodki, słodziuteńki, słodziutki; drobny, drobniuchny; mały, malutki; krzywy, krzywiuteńki i t. p.

§. 31.

O imieniu liczebném (n. numerale).**1. Imiona liczebne są:**

- a) rzeczowne, n.p.: pięć, dziesięć, jedenaście, dwanaście, dwadzieścia, sto i t. d.
- b) przymiotne, n. p.: pierwszy, drugi, dwudziesty, setny, tysięczny.
- c) Przysłówkowe, n.p.: najprzód, poszoste, raz, dwojako i t. p.

2. Prócz tego liczebniki uważać można jako oznaczone, n.p.: jeden, dwa, trzy, cztery, i nieoznaczone, n. p.: wiele, mało, dużo.

Wśródki pomiędzy oznaczonemi i nieoznaczonemi są: kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset i t. d.

3. Liczebniki oznaczone dzielą się na:

- a) Główne (cardinalia), n.p.: jeden, dwa, trzy, cztery, dziesięć, dwadzieścia, sto, tysiąc i t. p.
- b) Porządkowe (ordinalia), n. p.: pierwszy, drugi, trzeci i t. d.
- c) Zbiorowe (collectiva), n.p.: troje, czworo, dziesięcioro i t. d.
- d) Iloraki albo gatunkowe (multiplicativa), n. p.: jednaki, dwojaki, ośmioraki.
- e) Stósunkowe (proportionalia), n. p.: pojedynczy, podwójny, potrójny, poczwórny, poszóstny i t. p.

Tablica Liczebników.

Liczyb.	L. Główne.	L. Porządkowe.	L. Zbiorowe.	L. Gatunkowe.	L. Mnożne.
1.	jeden, -na, -no,	pierwszy, a, e,		jednaki,	pojedynczy,
2.	dwaj, dwa, dwie,	drugi, -a, -e,	dwoje,	dwojaki,	podwójny, dwoisty,
3.	trzy,	trzeci, -a, -e,	troje,	trojaki,	potrójny, troisty,
4.	cztery,	czwarty,	czworo,	czworaki	poczwórny,
5.	pięć,	piąty,	pięcioro,	pięcioraki,	pięciorny
6.	sześć,	szósty,	sześcioro	sześcioraki,	poszóstny,
7.	siedem,	siódmy,	siedmioro	siedmioraki,	
8.	ośm,	ósmo,	ósmioro,	ósmioraki	
9.	dziewięć,	dziewiąty,	dziewięcioro,	dziewięcioraki,	
10.	dziesięć,	dziesiąty,	dziesięcioro.	dziesięcioraki.	
11.	jedenaście,	jedenasty,			
12.	dwanaście,	dwunasty,			
13.	trzyście,	trzynasty,			
14.	czternaście,	czternasty,			
15.	piętnaście,	piętnasty,			
16.	szesnaście,	szesnasty,			
17.	siedemnaście,	siedemnasty,			
18.	ośmnaście,	ośmnasty,			
19.	dziewniętnaście	dziewniętnasty,			
20.	dwadzieścia,	dwudziesty,			
21.	dwadzieścia jeden,	dwudziesty pierwszy,			
30.	trzydzieści,	trzydziesty,			
40.	czterdzieści,	czterdziesty,			

Liczby.	Liczby Główne.	Liczby Porządkowe.
50.	pięćdziesiąt,	pięćdziesiąty,
60.	sześćdziesiąt,	sześćdziesiąty,
70.	siedmdziesiąt,	siedmdziesiąty,
80.	osiemdziesiąt,	osiemdziesiąty,
90.	dziewięćdziesiąt,	dziewięćdziesiąty,
100.	sto,	setny,
101.	sto jeden,	setny pierwszy,
200.	dwieście,	dwóchsetny,
300.	trzysta,	trzechsetny,
400.	czterysta,	czterechsetny,
500.	pięćset,	pięćsetny,
600.	sześćset,	sześćsetny,
700.	siedemset,	siedemsetny,
800.	osiemset,	osiemsetny,
900.	dziewięćset,	dziewięćsetny,
1000.	tysiąc,	tysiączny,
2000.	dwa tysiące,	dwutysiączny,
3000.	trzy tysiące,	trzech tysiączny,
4000.	cztery tysiące,	czterech tysiączny,
5000.	pięć tysięcy,	pięćotysiączny,
10,000.	dziesięć tysięcy,	dziesięciotysiączny,
11,000.	jedenaste tysiące,	jedenastotysiączny,
20,000.	dwadzieścia tysięcy,	dwudziestotysiączny,
50,000.	pięćdziesiąt tysięcy,	pięćdziesięciotysiączny,
100,000.	sto tysięcy,	stotysiączny,
200,000.	dwakroć sto tysięcy,	dwakroć sto tysiączny,
300,000.	trzykroć sto tysięcy,	trzykroć sto tysiączny,
1,000,000.	million,	millionowy,
10,000,000.	dziesięć milionów.	dziesięciomilionowy i t. d.

§. 32.

Liczby oznaczone.

1. Liczebniki główne oznaczone włącznie aż do czterech są przymiotnikami i odmieniają się razem z rzeczownikiem swoim przez przypadki i poczęści przez liczby.

a) jeden, jedna, jedno, odmienia się foremnie na wzór imion przymiotnych (zob. §. 28.) tylko z tym wyjątkiem że rodzaj żeński ma w bierniku jedną zamiast jedną. (zob. §. 29, 3.)

2. Dwaj jest forma dla imion osób rodzaju męskiego, dwa dla imion męzkich nieosobistych i dla imion rodzaju nijakiego, dwie dla imion rodzaju żeńskiego.

N.	Dwaj - - -	dwa;	dwie;	dwa;
G.	Dwóch (dwu);			
D.	Dwom (dwu);			
A.	Dwóch (dwu),	dwa;	dwie;	dwa;
I.	Dwoma,		dwoma;	dwoma;
L.	W dwóch (dwu).			

Uwaga. Tak odmieniają się także: obaj i obadwaj a mianowicie:

N.	Obaj, - -	oba;	obie;	oba;
G.	(Obóch) obu;			
D.	(Obom) obu;			
A.	(Obóch) - -	oba;	obie;	oba;
I.	(Oboma)		obicma;	oboma;
L.	(W obóch) obu.			

N.	Obadwaj, obadwa;	obiedwie;	obadwa;
G.	Obudwóch;		
D.	Obudwom;		
A.	Obudwóch, obadwa;	obiedwie;	obadwa;
I.	Obudwoma,	obiedwie;	obudwoma;
L.	W obudwóch.		

Obaj i oba, obadwaj i obadwa używają się tylko wtenczas, kiedy jest mowa o osobach lub rzeczach nie

liczących się dopiero, lecz znanych co do liczby, n. p.: obiema rękoma, nie dwiema; obydwoma nogami, nie dwiema nogami i t. p.

3.	N. Trzój,	trzy;	Czterój,	cztery;
	G. Trzech,		Czterech,	
	D. Trzem,		Czterem,	
	A. Trzech,	trzy;	Czterech,	cztery;
	I. Trzema,		Czterema,	
	L. Trzech.		w czterech.	

Uwaga. Trzój i czterój dodają się do imion męzkich osobowych, trzy i cztery do wszystkich innych rzeczowników.

4. Liczebniki dwa, trzy, cztery, kiedy się kładą po imionach i stoją w mianowniku lub bierniku, wtenczas przybierają właściwość innych liczebników i rządzą przypadkiem drugim, n. p.: wołów dwa, koni trzy, miast cztery i t. p.

5. Te same liczebniki w dopełniaczu używają się na podobieństwo innych liczebników głównych, n. p.: dwóch, trzech, czterech panów, synów, braci.

Formy więc te używają się w tym razie jako rzeczowniki rodzaju nijakiego, n. p.: trzech braci było; z tem jednak zastrzeżeniem, że te formy w ten sposób tylko się używają w połączeniu z imionami osobowemi rodzaju męskiego.

W rodzaju zaś żeńskim używają się mianowniki dwie, trzy, cztery jako rzeczowniki rodzaju nijakiego z dodaniem drugiego przypadku wtenczas tylko jeżeli przed liczbą poprzedza zaimek, n. p.: było ich dwie, przyszło ich cztery kobiet, weszło nas trzy panien.

6.	N. Pięciu (męskie osobowe),	pięć;
	G. Pięciu,	
	D. Pięciu (pięciom),	
	A. Pięciu,	pięć;
	I. Pięciu (pięcioma),	
	L. w pięciu.	

Tak odmieniają się liczby od pięciu aż do dziesięciu włącznie, od jedenastu zaś aż do czterdziestu odmieniają się w ten sposób:

- N. Jedenastu (mężkie osobiste), jedenaście;
 G. Jedenastu;
 D. Jedenastu (jedenastom);
 A. Jedenastu; jedenaście;
 I. Jedenastą;
 L. W jedenastu.

Od pięćdziesiąt aż do sta nie masz inną zmiany nad tę, że w przypadkach względnych liczba pierwsza u przybierać może, n. p.: pięćdziesiąt, sześćdziesiąt, siedemdziesiąt, albo pięćdziesiąt, sześćdziesiąt, siedemdziesiąt żołnierzami i t. p.

7. Liczby składane z dziesiątek i jednostek każdy z tych wyrazów liczebnych osobno odmieniają, n. p.: dwadzieścia trzy, dwudziestu trzech, trzydziestu trzem i t. d.; czterdzieści dwa, czterdziestu dwóch, czterdziestu dwom i t. p.

8. Sto odmienia się jak następuje:

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.
N. Stu (osobiste m.);	sto;	Sta;
G. Stu,	sta;	Set;
D. Stu,		Stom;
A. Stu,	sto;	Sta;
I. Stem,	stą;	Stami;
L. W stu.		W stach.

Przypadek drugi sta używa się tylko wtenczas, kiedy się mówi o liczbie tej w ogóle i bez oznaczenia przedmiotu liczonego, n. p.: sta nie było; pięćdziesiąt od sta; przeciwnie: i stu ludzi nie było; ze stu koni ani jednego nie kupił.

9. Dalsze liczebniki aż do tysiąca odmieniają pierwszą liczbę, dodając drugą, to jest sto, w drugim przypadku, n. p.: dwieście, trzysta, czterysta; dwóchset, dwomset, trzechset, czterechset i t. d.

10. Tysiąc odmienia się foremnie podług pierwszej deklinacji: G. tysiąca. D. tysiącowi i t. d. Pl. N. tysiące. G. tysięcy. D. tysiącom i t. d.

Uwaga. Sto tysięcy jest wprawdzie w używaniu, ale zamiast dwieście, trzysta, czterysta tysięcy, mówi się: dwakroć sto tysięcy, trzykroć sto tysięcy, czterekroć sto tysięcy i t. p.

§. 33.

1. Liczebniki porządkowe są przymiotnikami i odmieniają się foremnie podług danych w §. 28 i 29. prawideł n. p.:

pierwszy, - a, - e,
drugi, - a, - e,
trzeci, - a, - e,

dziesiąty, - a, - e,
dwudziesty, - a, - e,
setny, - a, - e.

Uwaga. Pochodzenie czterech pierwszych liczebników porządkowych jest nieforemne. Dalsze aż do sta powstają przez dodanie zakończeń przymiotnych **y**, **a**, **e**, i zmianę miękkiej spółgłoski na twardą, przy czém jeszcze **e** na **a**, i **e** na **o** się przechyla, n. p.:

pięć	- piąty;	dziesięć,	- dziesiąty;
sześć,	- szósty;	trzydzieści,	- trzydziesty;
siedem,	- siódmy;	pięćdziesiąt,	- pięćdziesiąty;
ośm,	- ósmy;	dziewięćdziesiąt,	- dziewięćdziesiąty.

Od sta formują się za pomocą dopełniacza set, a mianowicie: setny, dwóchsetny, trzechsetny, ośmsetny i t. d. aż do tysiąca.

Z tysiąca formuje się: tysięczny, dwóch albo dwutysięczny, trzech tysięczny, czterech albo czterotysięczny; wszystkie inne przybierają zakończenie **o**, n. p.: pięcioletni, dziesięcioletni, trzydziestotysięczny i t. p.

2. Zbiorowe odmieniają się w ten sposób:

N. dwoje,	— czworo,
G. dwojga,	— czworga,
D. dwojgu,	— czworgu,
A. dwoje,	— czworo,
I. dwojgiem,	— czworgiem,
L. w dwojgu,	— czworgu.

Uwaga. Podobnie też odmienia się oboje, oznaczające dwie osoby lub rzeczy różnej płci.

3. Ułamki oznaczamy w następujący sposób, opuszczając wyraz część: $\frac{1}{2}$ jedna druga, $\frac{1}{3}$ jedna trzecia, $\frac{1}{10}$ jedna dziesiąta, $\frac{2}{5}$ dwie piąte, $\frac{12}{100}$ dwanaście setnych, $\frac{20}{1000}$ dwadzieścia tysięcznych (części).

Uwaga. Na oznaczenie liczby całkowitej do której się dodaje jeszcze połowa używamy aż do dwudziestu składanych liczebników, półtora, półtrzecia, półpięta, półósma i t. p., ale dwadzieścia i pół; pięćdziesiąt pięć i pół i t. p.

§. 34.

Liczby nieoznaczone.

Wyrazy oznaczające liczbę lecz nieoznaczoną bliżej, są dwojakie, jedno z nich bowiem nie całkiem są bez oznaczenia, a mianowicie:

kilka oznaczające liczbę pomiędzy jednym i dziesięć; kilkoro w tem samym znaczeniu o istotach różnej płci,

kilkanaście, od dziesięciu do dwudziestu,

kilkadziesiąt, od dwudziestu aż do sta,

kilkaset, aż do tysiąca i t. d.

Nieoznaczone są:

a) rzeczowne:

ile, tyle, wiele, siła, mało, trochę, dosyć, nadto, które jako rzeczowniki mają przy sobie dopełniacza.

b) przymiotne:

wszystek - a - o,

wieloraki, iloraki - a - e,

każdy kaźden, - a - e.

2. Liczebniki nieoznaczone odmieniają się jak następuje:

N. Ile, tyle, wiele, mało, kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt.
G. i D. Ilu, tylu, wielu, mało, kilku, kilkunastu, kilkudziesiąt.

A. Jak Gen. albo Nom.

V. Jak Nom.

I. Iła, tyła, wielą, małą, kilką, kilkunastą, kilkudziesiąt.

L. W ilu, tylu, wielu, mało, kilku, kilkunastu, kilkudziesięciu.

Pierwszy i czwarty przypadek liczebników tych kończy się na **u**, jeżeli są połączone z rzeczownikiem męzkim, osobowym n.p.: kilku braci umarło; wielu przyjaciół spotkałem i t. p.

Przypadek trzeci kończyć się zwykł na - **om** w ten czas, kiedy się imię oznaczające przedmiot liczony opuszcza, n.p.: wielom dałem, kilku kom powiedziałem; ale tylu ludziom, ilu chłopom.

W Celowniku, Narzędniku i Miejscowniku kładą się zwykle rzeczowniki liczone zamiast w drugim w tym samym przypadku, w którym liczebniki stoją, n.p.: wielu ludziom, z wielu panami, w wielu miastach.

3. Kroć jest nieodmienne w liczbie pojedynczej, n.p.: dwa kroć sto tysięcy; G. dwóch kroć sto tysięcy i t. d. ale w liczbie mnogiej, gdzie oznacza wielką bardzo ilość, odmienia się w ten sposób, N. krocie; G. krociów albo kroci; D. krociom; A. krocie; I. krociami; L. w krociach.

4. Trocha odmienia się podług drugiej deklinacji.

5. Rzeczownik raz łączący się z liczebnikami porządkowymi odmienia się w ten sposób: N. raz; G. razu; D. nicma; A. raz; I. razem i razą; L. w razie.

Uwaga 1. Podziałowe liczby robią się przez dodanie przyimka **po** do liczb głównych i zbiorowych, n.p.: po jednym, jednej, jedném, i po jednemu, po dwóch, po dwie, po dwa, po trzech i po trzy, po czterech i po cztery, po pięć, po pięciu i t. d. po dwoje, po troje, po czworo i t. d.

Uwaga 2. Przysłówki liczbowe porządkowe są: naj-przód, powtóre albo podrugie, potrzebie, po-czwarte, popiąte i t. d.

Uwaga 3. Zamiast dwa, trzy razy mówi się téż w dwojnasób, w trójnasób.

Uwaga 4. Przysłówki liczbowe gatunkowe są: jednako, dwojako, trojako, czworako, pięciorako, sześciorako i t. d.

Uwaga 5. Wielokrotne są albo: jednokrotnie, dwukrotnie, stokrotnie i t. d., albo jeden raz, dwa razy, trzy razy i t. d.

§. 35.

O zaimku.

Zaimek jest tak nazwany, że zastępuje miejsce imienia tak rzeczownego jak przymiotnego.

Dzieli się zaimki na:

1. Osobiste. Zaimki te są rzeczowne, zastępując miejsce imienia rzeczownego, odmieniają się zaś przez liczby i przypadki, a zaimek trzeciej osoby nadto jeszcze przez rodzaje.

Deklinacya zaimków pierwszej, drugiej i trzeciej osoby.

Liczba pojedyncza.

N. Ja,	Ty,	On,	ona,	ono,
G. mnie,	ciebie,	jego, go,	jój,	jego, go,
D. mnie, mi,	tobie, ci,	jemu, mu,	jój,	jemu, mu,
A. mnie, mię,	ciebie, cię,	jego, go,	ją,	je,
V. o ja!	o ty!	-	-	-
I. mną,	tożą,	nim,	nią,	niém,
L. we mnie.	w tobie.	nim,	niój,	niém.

Liczba mnoga.

N. My,	Wy,	oni,	one,
G. nas,	was,	ich,	
D. nam,	wam,	im,	
A. nas,	was,	ich,	je,
V. o my!	o wy!	-	-
I. nami,	wami,	nimi,	niemi,
L. w nas.	w was.		w nich.

2. Zaimek zwrotny używa się w tenże sposób kiedy czynność zaimka jest zwrócona na tenże sam zaimek n.p.: ja się myję, ty się chwalisz, on kupił książkę dla siebie. Dla téjże właściwości swojej niema mianownika i odmienia się następującym sposobem:

N.	-	-
G.	siebie,	się,
D.	sobie,	
A.	siebie,	się,
V.	-	-
I	sobą,	
L.	w sobie.	

3. Dłuższe formy tychże zaimków osobistych używają się tylko z przyciskiem, mianowicie:

- a) w zdaniach pytających, n. p.: tobie nie miałbym wierzyć?
- b) w odpowiedziach, n.p.: komu powiedział? mnie, tobie i t. p.
- c) kiedy naprzeciw stawiają się zaimki jedno drugiemu, n. p.: mnie nie tobie należy się pochwała.
- d) po przyimkach, n. p.: posłałem po ciebie; w tobie pokładam zaufanie; do siebie zaprosił gości.

Krótsze zaś formy **mi, ci, mię, cię, się** tak mało mają udzielnosci i przycisku że łączyć się zawsze muszą z wyrazem dłuższym, który przed niemi kłaść należy; nie zaczynają zatem nigdy zdania i umieszczają się tuż po innym przydłuższym wyrazie a najczęściej po słowie.

4. **On, ona, ono**, kiedy zawisły od przyimka przybierają we formach od **i** lub **j** zaczynających się przed temi głoskami spółgłoskę **n**, n. p.: przed niego, dla niej, od nich, przez nich i t. p.

Uwaga. Kiedy jednak Dopełniacz liczby pojedynczej i mnogiej używa się jako zaimek dzierzawczy nie podlega temu prawidłu, n. p.: dowiedziałem się od jego ojca; jeden z ich domów kupilem.

5. Dopelniaacz i biernik rodzaju męskiego: **niego** używany po przyimkach zamienia się niekiedy na **ń** i zrasta się z przyimkiem, n. p.: poń, doń, nań, zamiast po niego, do niego na niego. Skrócenia tego wolno tylko używać w rodzaju męskim.

6. Jak w różnych przypadkach deklinacyi **e** się wsuwało podręczne dla ułatwienia wymowy, tak też przed **mnie** i **mną** przyimki na spółgłoski zakończone: **bez, nad, od, przed, przez, w, z**, przybierają **e** dla uniknienia zbiegu spółgłosek, n. p.: bezemnie, nademną, przezemnie, zemną i t. p.

7. Zaimek zwrotny ma jedne i te same formy dla liczby pojedynczej i mnogiej.

§. 36.

1. Zaimki dzierzawcze wyrażające własność pierwszej, drugiej i trzeciej osoby są:

mój, moja, moje;
twój, twoja, twoje;
jego, jej, jego;

deklinacya zaimków **mój, twój**, jest jedna i ta sama a mianowicie:

Liczba pojedyncza.

- N. mój; moja, ma; moje, me;
- G. mego, mego; mojej, méj; mego, mego;
- D. memu, memu; mojej, méj; memu, memu;
- A. mego, mego, mój; moję, mą; moje, me;
- I. moim, mym; moją mą; mojem, mém.
- L. w moim, mym; mojej, méj; mojem, mém.

Liczba mnoga.

- N. moi; moje, me;
- G. moich, mych;
- D. moim, mym;
- A. moich, mych; moje, me;
- I. moimi, mymi; mojami, mémi;
- L. w moich, mych.

Uwaga. Różnica między dłuższymi a krótszymi formami jest ta sama co podana wyżej pod 3.

Tak odmieniają się też zaimki dzierzawcze: **nasz, nasza, nasze; wasz, wasza, wasze;** liczba mnoga: **nasi, nasze; wasi, wasze;** bez wszelkich jednak skrótów.

2. Zaimkiem trzeciej osoby jest **Dopelniacz zaimka osobistego téjże osoby:**

liczba pojedyncza: jego, jój, jego.

liczba mnoga: ich,

zaimek ten kładzie się do rzeczowników bez względu na przypadek ich i rodzaj n. p.:

rodzaj męzki, żeński, nijaki.

Sg.	N.	koń,	owca,	jagnię,	jego, jój, ich.
	G.	konia,	owcy,	jagnięcia,	jego, jój, ich.
	D.	koniowi,	owcy,	jagnięciu;	jego, jój, ich. i t. d.
Pl.	N.	konie,	owce,	jagnięta,	jego, jój, ich.
	G.	koni,	owiec,	jagniąt,	jego, jój, ich.
	D.	koniom,	owcom,	jagniętom;	jego, jój, ich. i t. d.

Uwaga. Czwarty przypadek l. p. r. ż. jest **moję, twoję, naszą, waszę**, (zob. §. 29, 3.) ale: **mą, twą**.

3. Zaimek dzierzawczy **swój, swoja, swoje**, należący do zaimka zwrotnego, **siebie, się**, odmienia się jak **mój, twój**, i używa się na wszystkie trzy osoby w ten czas, jeżeli zaimek dzierzawczy ma oznaczać własność osoby działającej. Różnica ta mianowicie się odnosi do zaimka dzierzawczego trzeciej osoby, albowiem w przypadku wspomnianym o trzeciej osobie tylko: **swój, swoje** używać jest wolno, n. p.:

on zgubił swój kapelusz,
on sprzedał swoje książki,
on zgubił swoje pióro;

ale o innej osobie mówi się:

on oddał jego książki,
zgubił jego pióro,
kupił jego dom.

Na osobę zaś pierwszą w tym razie używać można **moj, twój** albo zaimku zwrotnego, **swój, swoja, swoje**.

Kiedy zaś przedmiotem jest inna osoba, wten-
czas jak o trzeciej osobie zaimka jego, jój, jego,
o pierwszej i drugiej osobie tylko mój, twój używać
jest wolno, n. p.: on chwalił moje postęпки, ja
widziałem twoje obrazy i t. p.

Uwaga. Jest to szczególną właściwością języka pol-
skiego, iż zaimek zwrotny trzeciej osoby tak osobisty
siebie, się jak i dzierżawczy swój, swoją,
swoje używa się nietylko o trzeciej, ale też o pierw-
szej i drugiej mówiąc osobie, co na tem większą za-
sługuje uwagę, że w innych językach wcale miejsca
nie ma.

§. 36.

Zaimki wskazujące są przymiotne i łączą się
z rzeczownikami podobnie jak przymiotniki; są zaś
następujące:

1. on, ona, ono.

Liczba pojedyncza.

Liczba mnoga.

N. On, ona, ono, oni, one,

G. onego, onój, onego, onych,

D. onemu, onój, onemu, onym,

A. onego, onę, ono, onych, one,

I. onym, ona, oném, onymi, onemi,

L. w onym, onój, oném, onych.

Uwaga 1. Zaimek ten jakkolwiek w Mianowniku po-
dobny do zaimka osobistego trzeciej osoby, wcale
jednak inne ma znaczenie.

Uwaga 2. Zaimek ten przestarzały już mniéj teraz jest
w użyciu jak następujące pod 2 i 3.

2. ów, owa, owo, odmienia się jak on, ona, ono.

3. ten, ta, to.

Liczba pojedyncza. Liczba mnoga.

N.	ten,	ta,	to,	ci,	te,
G.	tęgo,	tęj,	tęgo,	tych,	
D.	temu,	tęj,	temu,	tym,	
A.	tęgo,	tę,	to,	tych,	te,
I.	tym,	tą,	tém,	tymi,	témi,
L.	w tym,	tęj,	tém,	w tych.	

Podobnie odmienia się zaimek wskazujący tamten, tamta, tamto; tam bowiem jest nieodmienne a tylko ten, ta, to podług podanego wzoru przypadkowe zakończenie przybiera.

4. Co do znaczenia zgadzają się on, ów i tamten oznaczając rzecz lub osobę oddaloną, nieprzytomną; ten przeciwnie używa się tylko o rzeczy albo osobie bliższej lub przytomnej.

§. 37.

1. Zaimki względne tak są nazwane, że wyrażają względ do rzeczy lub osoby zapomocą rzeczownika lub zaimka dawniej wspomnianej, n. p.: koń, którego kupiłem; okolice, które zwiedzałem.

2. Zaimek względny który, a, e, odmienia się foremnie jak przymiotniki, stosując się w rodzaju i liczbie do rzeczownika lub zaimka tego, do którego się stosownie do związku odnosi, n. p.: ci, którzy wszystko gania; tym dzieciom dałem, które zasłużyły; siostry moje, które szczerze kocham; ten pan, z którym rozmawiałem.

3. Używa się niekiedy zamiast który, a, e, zaimek nieodmienny co, który w przypadkach wszystkich wyjąwszy mianownika, przybiera stosownie do związku przypadki zaimka osobistego trzeciej osoby, a mianowicie:

Liczba pojedyncza.

N.	co,	co,	co,
G.	co go,	co jój,	co go,
D.	co mu,	co jój,	co mu,
A.	co go,	co ją,	co je, co,
I.	co nim,	co nią,	co niém,
L.	co w nim,	co w niej,	co w niém.

Liczba mnoga.

N.	co,	
G.	co ich,	
D.	co im,	
A.	co ich,	co je,
I.	co nimi,	co niemi,
L.	co w nich.	

Mówi się zatem: koń, którego kupiłem, albo co go kupiłem; książki, w których czytałem, albo co w nich czytałem i t. p

Uwaga. Względny zaimek co w rodzaju nijakim odmienia się prócz formacyi podanej wyżej, następującym jeszcze sposobem:

N.	co,
G.	czego,
D.	czemu,
A.	co,
I.	czém,
L.	czém.

Liczby mnogiéj nie ma.

Właściwością zaimka tego w rodzaju nijakim tak odmieniającego się jest to, iż odnosi się tylko do słów albo zdań całych, nie zaś do rzeczowników albo zaimków n.p.: pochwaliłem brata, czém zachęcony i t. d. polubiłem czytanie romansów, czemu chcąc zapobiedz nauczyciel mój i t. d.

§. 38.

1. Zaimki pytające są dwojakie, rzeczowne albo przymiotne, stosownie do tego, czy się pytają

o osobę lub rzecz, albo o przymiot n. p.: kto? co?
 odpowiedź: ojciec, syn, książka, łóżko. Jaki, jaka,
 jakie? ojciec dobry, matka troskliwa, dziecko po-
 słuszne.

2. Zaimki osobiste pytające są kto? co? na
 które odpowiadamy za pomocą rzeczownika albo za-
 imka osobistego ja, ty, on.

Zaimki te na liczbę mnogą osobnych form nie mają
 i odmieniają się jak następuje:

N.	kto?	co?
G.	kogo?	czego?
D.	komu?	czemu?
A.	kogo?	co?
I.	kim?	czém?
L.	w kim?	w czém?

Pytania te dadzą się zastosować zarówno do
 liczby pojedynczej i mnogiej n. p.: kto przyjechał?
 odpowiedź: bracia moi. Kto był przytomny?
 ojciec. Kto ci darował ten obraz? siostra it.p.

Kto używamy tylko kiedy się o osoby pytamy,
 co przeciwnie kiedy o zwierzęta lub rzecz.

Kto kiedy się odnosi do zaimka wskazującego
 ten, jest zaimkiem względnym używanym zamiast
 który.

3. Zaimek dzierzawczy pytający jest: czyj,
 czyja, czyje. Zaimek ten foremnie się odmienia na
 wzór przymiotników i podobnie jak przymiotniki stó-
 suje się do rzeczownika swojego w przypadku, rodzaju
 i liczbie n. p.: czyj dom, czyja rola, czyje dzie-
 cko, czyje konie, czyjemi końmi i t. p.

4. Zaimek pytający przymiotny, pytający nie
 o rzecz, ale o przymiot jój jest, jaki, jaka, jakie,
 odmienia się foremnie na wzór przymiotników n. p.:
 z jakimi książkami? odpowiedź: z greckimi. Ja-
 kim ludziom? uczciwym. Jaką córkę? grzeczną.

5. Zaimek który, a, e, pyta o rzeczy i osoby znane już co do liczby, przymiotu, imienia albo naswiska n. p.: którego dnia? piątego. Który koń? kary. Który brat? Józef. Który Wojewoda? Radziwiłł i t. p.

§. 39.

1. Zaimki nieoznaczające pewnej osoby, rzeczy i przymiotu nazywamy nieokreślnemi; takimi są:

- a) Zaimki nieokreślne osobiste: ktoś, coś, ktobądź, cobądź, ktokolwiek, cokolwiek, nikt, nic, powstałe z ni kto, ni co.
- b) Przymiotne: jakiś, jakaś, jakieś, jakibądź, jakikolwiek, nijaki.
- c) Dzierzawcze: czyjś, czyjaś, czyjeś.
- d) Któryś, - aś, - eś; którykolwiek, którakolwiek, którekolwiek, niektóry i t. d.

Wszystkie te zaimki odmieniają się foremnie dając *ś*, *bądź*, *kolwiek* i t. d. do zakończenia tak jak i w pierwszym przypadku.

Uwaga 1. W przypadkach zakończonych na spółgłoskę zamiast *ś* dodawać zwykliśmy zgłoskę *siś* n. p.: *zjakiłsiś*, *wczemiś* i t. d.

Uwaga 2. Prócz *ś* używany jeszcze jest przyrostek *ć* po samogłoskach a *ci* po spółgłoskach n. p.: *tać*, *toć*, *temi*, *jamci*, *onci*.

Do przyrostku *ć* dodać można drugi jeszcze przyrostek to n. p.: *jamcito*, *taćto*, *mniećto* *temcito* i t. p.

Przyrostek jednak to sam też bez poprzedzającego *ć* dodaje się do zaimków n. p.: *jato*, *tento*, *ówto* i t. p.

Prócz tego w używaniu jest przyrostek *ż* po samogłoskach, *że* po spółgłoskach n. p.: *któż*, *jakiż*, *z kimże*, *z jakichże* i t. p.

Uwaga. Z przyrostków tych **ś**, kolwiek, bądź, służą do nadania zaimkom wątpliwości, przeciwnie **ć**, **ci**, **ź**, **że**, **to**, do zniesienia jęj albo dla nadania przycisku.

§. 40.

o słowie.

1. Słowo jest częścią mowy odmienną, oznaczającą czynność albo stan, n. p.: pisać, czytać, krajać, rzucać, spać, siedzieć, stać i t. p.

2. Słowa te dzielą się ze względu na pochodzenie na:

- a) pierwotne, n. p.: trwać, spać, pleść, piec i t. p.
- b) pochodne, które albo pochodzą od rzeczowników, n. p.: stół, stołować; sól, solić; siła, silić i t. p. albo od przymiotników n.p.: wysoki, wyższy, wywyższyć; biały, bielić; śmiały, ośmielić i t. p.; albo od liczebników, n. p.: jeden, jednoczyć; wtóry, wtórować; albo nareszcie od słów samych n.p.: pisać, pisywać; mówić, mawiać.
- c) złożone n.p.: pisać, napisać; prosić, uprosić; nieść, podnieść i t. d.

3. Co do znaczenia dzielą się słowa na:

- a) czynne, oznaczające czynność przechodzącą z jednej osoby lub rzeczy na drugą n. p.: robić, krajać, gryść, chwalić, i t. p.
- b) nijakie, oznaczające stan albo czynność nie przechodnią n. p.: leżeć, stać, spać, chodzić, biegać i t. p.
- c) zwrotne, których czynność przechodzi na osobę lub rzecz będącą podmiotem (zob. niżej) n. p.: pocę się, boję się.

Uwaga. Słowa zwrotne nigdy nie przybierają zaimków pierwszej i drugiej osoby: mnie, mię, ciebie, cię, was, (zob. §. 36. 3).

§. 41.

1. Różnica jeszcze ważna bardzo w języku polskim zachodzi między słowami dokonanemi i niedokonanemi, z których drugie używają się o czynności trwającej, pierwsze o czynności skończonej; tak n. p.: słowo niedokonane pisać używa się o czynności pisania jako ciągłej czyli trwającej, słowo zaś dokonane napisać oznacza raczej cel czyli koniec, pismo wykonane na tablicy papierze i t. d.

2. Słowa niedokonane następujące mają czasy: teraźniejszy o czynności trwającej w czasie teraźniejszym n. p.: piszę, śpię.

przeszły niedokonany n.p.: pisałem, spałem.

zaprzeszły niedokonany n.p.: pisałem był. spałem był.

przyszły niedokonany n. p.: pisać będę, spać będę, który zawsze składany jest z czasem przyszłym słowa posiłkowego być.

Słowo dokonane niema czasu teraźniejszego oznacza bowiem czynność skończoną; forma zaś czasu tego służy u słów dokonanych do wyrażenia czasu przyszłego.

Słowa zatem dokonane mają tylko:

czas przeszły dokonany n. p.: napisałem, zaspiałem.

czas zaprzeszły dokonany n.p.: napisałem był, zaspiałem był.

czas przyszły dokonany n. p.: napiszę, zaśpię.

3. Przez złączenie czasów słów niedokonych z czasami dokonanych powstaje dokładność

wielka w oznaczeniu małych nawet różnic czasowych, służą bowiem do oznaczenia różnego czasu następujące formy:

piszę,	czytam,
pisałem,	czytałem,
napisałem,	przeczytałem,
pisałem był,	czytałem był,
napisałem był,	przeczytałem był,
pisać będę,	czytać będę,
napiszę.	przeczytam.

4. Niedokonanemi są po większej części słowa pierwotne n. p.: pisać, dać, wołać; słowa częstotliwe n. p.: pisywać, dawać, jadać, umywać i t. p. i słowa poczynające n. p.: bieleć, żółknąć, chudnąć, maleć i t. p. dokonanemi zaś słowa składane n. p.: zapisać, oddać, złamać, przekreślić.

Ze słów dokonanych robią się znów niedokonane zamieniając je na częstotliwe n. p.: zapisywać, oddawać, odwoływać.

Powstałe takim sposobem słowa niedokonane a składane z przyimkiem na i po znowu na dokonane przechodzą, n. p.: pozapisywać, pooddawać, napoprzedawać.

Uwaga 1. Podług podanego wyżej prawidła niedokonane słowa mają czas teraźniejszy, a nie mają go dokonane, ale na to miast ostatnie używają formy téj w znaczeniu czasu przyszłego n. p.:

czas teraźniejszy:		czas przyszły:
pisać:	piszę,	pisać będę,
napisać:	niema,	napiszę,
napisywać:	napisuję,	napisywać będę,
ponapisywać:	niema,	ponapisuję.

Uwaga 2. Ponieważ słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, zamieniamy, jeżeli potrzeba koniecznie czasu tego, słowo dokonane na częstotliwe n. p.: oddać bierze czas teraźniejszy od częstotliwego oddawać: oddaję; przekonać od przekonywać: przekonywam; odczytać od odczytywać: odczytuję i t. p.

Uwaga 3. Prócz składowanych należą do słów dokonanych jednolite wyrażające czynność momentalną n. p.: krzyknąć, dmuchnąć, skoczyć i t. p.

§. 42.

Czasowanie słów (Conjugatio).

1. Słowa odmieniają się przez tryby (modi), czasy (tempora), liczby (numeri), osoby (personae), rodzaje (genera).

2. Trybami nazywamy różne sposoby objawiania się czynności lub stanu co do rzeczywistości, wątpliwości, zawisłości i t. p. Trybów zaś takich jest sześć:

- a) Tryb oznajmujący, który oznacza rzeczywistość z usunięciem wszelkiej wątpliwości, n. p.: mówię, pisałeś, odpowiesz i t. p.
- b) Tryb łączący, tak nazwany, iż oznacza połączenie czyli zawisłość zdania jednego od drugiego, która to zawisłość przyczyną jest wątpliwości czyli niepewności, n. p.: czytam książki, aby się oświecić.
- c) Tryb warunkowy, tak nazwany, że oznacza stan lub czynność, w zawisłości od warunku jakiego, który istotnie miejsca nie mając, przyjmuje się tylko n. p.: gdybym miał pieniądze, kupiłbym tę książkę.
- d) Tryb życzący, wyraża życzenie stanu lub czynności w znaczeniu słowa zawartej n. p.: obym zawsze był cnotliwy!
- e) Tryb rozkazujący, nakazuje czynność lub stan słowem jakim oznaczony, n. p.: czytaj, przebaczcie.
- f) Tryb bezokoliczny, tak nazwany, że wyrażając w ogóle tylko znaczenie słowa nie dotyka całkiem innych okoliczności, dotyczących się osoby, liczby, czasu i t. p.

§. 43.

1. Czas jest trojaki: terażniejszy, przeszły i przyszły, z których pierwszy oznacza, że się coś staje; drugi, że się coś stało; a trzeci, że się stanie.

2. Czas przeszły jest dwojaki: przeszły i zaprzyszły, n. p.: pisałem i pisałem był.

3. Przez połączenie słowa niedokonanego z dokonaniem, z których owo trwanie, to zaś skończoność oznacza, powstają czasy następujące:

- a) czas terażniejszy niedokonany: piszę.
- b) czas przeszły niedokonany: pisałem.
- c) czas przeszły dokonany: napisałem.
- d) czas zaprzyszły niedokonany: pisałem był.
- e) czas zaprzyszły dokonany: napisałem był.
- f) czas przyszły niedokonany: pisać będę.
- g) czas przyszły dokonany: napiszę.

Każdy z tych czasów niedokonanych oznacza trwanie, każdy dokonany czynność lub stan skończony, tak też czas przyszły dokonany oznacza, co w przyszłości skończonem będzie.

§. 44.

1. Liczby są dwie: pojedyncza i mnoga, n. p.: piszę, piszemy; pisałeś, pisaliście; pisałby, pisaliby it. p.

2. Osoby są trzy, pierwsza, druga i trzecia n. p.:

L. p.	1. czytam,
	2. czytasz,
	3. czyta.
L. m.	1. czytamy,
	2. czytacie,
	3. czytają.

3. Rodzaj jest męzki, żeński i nijaki, w liczbie zaś mnogiej dwa tylko są rodzaje: męzki i nijaki, podobnie jak u rzeczowników uważaliśmy zob. §. 7. 3. Uw. 1.

Rodzaje oznaczają się w czasie przeszłym, zaprzeszłym i przyszłym złożonym n. p.:

czas przeszły: L. p.	pisalem,	pisalam,	pisałom,
	писа́л,	писа́ла,	писа́ло,
	писа́л,	писа́ла,	писа́ло,
L. m.	писа́лими,	писа́лимы,	
	писа́ли́це,	писа́ли́це,	
	писа́ли,	писа́ли.	

czas zaprzeszły: L. p. **писа́л** был, **писа́ла** была, **писа́ло** было,

L. m. **писа́ли** были, **писа́ли**мы были i t. d.

czas przyszły: L. p. **бѣдѣ** писа́л, **бѣдѣ** писа́ла, **бѣдѣ** писа́ло,

L. m. **бѣдѣ**ми писа́ли, **бѣдѣ**ми писа́ли i t. d.

Uwaga. Gdzie nie chodzi o oznaczenie rodzaju, czas przyszły tworzymy łącząc czas przyszły od słowa posiłkowego **бы́** z trybem bezokolicznym, n. p.: **писа́** бѣдѣ i t. d.

Prócz tego oznaczamy rodzaj w trybie łączącym, warunkowym i życzącym n. p.:

abýм писа́л,	писа́ла,	писа́ло,
гды́м писа́л,	писа́ла,	писа́ло,
о́бым писа́л,	писа́ла,	писа́ло i t. d.

§ 45.

1. Imiesłowyy, tak są nazwane, że dzielą zarówno właściwości imion i słów, odmieniają się bowiem jak imiona przymiotne przez rodzaje liczby i przypadki, a z drugiej strony rządzą przypadkiem, którym słowo rządzi, od którego pochodzą, n. p.: **писа́jący list, **купа́**jący konia, **зоба́**czywszy ojca i t. p.**

Takimi są:

a) **Imiesłów czasu teraźniejszego na а́**cy, **а**, **е**,
n. p.: **писа́**а́cy, **а**, **е**.

b) Imiesłów czasu przeszłego słów nijakich dokonanych na ły, - a, - e; n. p.: osi-
wiały, - a, - e.

c) Imiesłów bierny na any, - a, - e; ony,
a, - e; ty, - a, e; n. p.: czytany, zbru-
dzony, zbity.

2. Prócz tego są jeszcze imiesłowy nieodmien-
ne, a mianowicie:

a) Imiesłów czasu teraźniejszego na ąc, n. p.:
pisząc, czytając.

b) Imiesłów czasu przeszłego na szy, n. p.:
napisawszy, rzekłszy.

Imiesłowy te nie odmieniają się wprowadzić, ale
zatrzymują tę właściwość słowa, że rządzą tym samym,
co ono przypadkiem, i zupełnie tak się używają, jak
przymiotniki w pierwszym przypadku, n. p.: napi-
sawszy list, z domu wyszedłem, pisząc do brata,
wspomniałem o tobie i t. p.

3. Imiesłów na ąc albo ący mają tylko słowa
niedokonane, słowa bowiem dokonane jako nie mają
trybu oznajmującego czasu teraźniejszego, tak też
imiesłowu tegoż czasu, trwanie oznaczającego mieć
nie mogą.

Przeciwnie dokonane tylko słowa mają imiesłów
czasu przeszłego na szy oznaczający czynność skoń-
czoną, nie mają go zaś słowa niedokonane chyba że
przybierają znaczenie słów dokonanych, n. p.: miewszy,
jadłszy i t. p.

§ 46.

Nim przystąpimy do odmiany słów, wspomnieć
potrzeba o słowie posiłkowym być, służącym do
tworzenia czasów składanych, a które się odmienia
jak następuje:

Tryb bezokoliczny, (Infinitivus).

czas teraźniejszy: być.

Tryb oznajmujący, (Indicativus).

Czas teraźniejszy, (Praesens).

L. p.	jestem,	L. m.	jesteśmy,
	jesteś,		jesteście,
	jest,		są.

Czas przeszły, (Perfectum).

L. p.	byłem,	byłam,	byłom,	L. m.	byliśmy,	byłyśmy,
	byłeś,	byłaś,	byłoś,		byliście,	byłyście,
	był,	była,	było,		byli	były.

Czas zaprzeczony, (Plusquamperfectum).

L. p.	byłem był,	byłam była,	byłom było,
	byłeś był,	byłaś była,	byłoś było,
	był był,	była była,	było było.
L. m.	byliśmy byli,	byłyśmy były,	
	byliście byli,	byłyście były,	
	byli	były	były.

Czas przyszły, (Futurum).

będę,	będziemy
będziesz,	będziecie,
będzie,	będą.

Tryb rozkazujący, (Imperativus).

bądź,
 niech będzie,
 bądźmy,
 bądźcie,
 niech będą.

Tryb łączący, (Conjunctivus).

L. p.	abym był,	była,	było,	L. m.	abyśmy byli,	były
	abyś był,	była,	było,		abyście byli,	były,
	aby był,	była,	było,		aby	byli, były.

Tryb życzący, (Optativus).

L. p.	obym był,	była,	było,	L. m.	obyśmy byli,	były,
	obys był,	była,	było,		obyście byli,	były,
	oby był,	była,	było,		oby	byli, były.

Tryb warunkowy, (Conditionalis).

Czas teraźniejszy.

- L. p. bylbym, byłabym, byłobym, L. m. bylibyśmy, byłybyśmy,
bylbys, byłabyś, byłobyś, bylibyście, byłybyście,
bylby, byłaby, byłoby, byliby, byłyby.

Czas przeszły.

- L. p. bylbym był, byłabym była, byłobym było,
bylbys był, byłabyś była, byłobyś było,
bylby był, byłaby była, byłoby było.
- L. m. bylibyśmy byli, byłybyśmy byli,
bylibyście byli, byłybyście byli,
byliby byli, byłyby byli.

Imiesłowy, (Participia).

Czas teraźniejszy: będący, a, e.
będąc.

Czas przeszły: były, a, e.
bywszy.

Rzeczownik słowowy, (Substantivum verbale).
bycie.

§. 47.

Słowa polskie dzielą się podług zakończenia trybu bezokolicznego na 1. słowa na ać; 2. na ąć; 3. na eć; 4. na ić, yć, uć; 5. na ść i źć; 6. na c i dz.

I. Słowa na ać:

- A. Słowa na ać zamieniające w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego zakończenie trybu bezokolicznego ać na am n.p.: czytać: czytam; pukać: pukam; żądać: żądam.

1. słowa te tworzą trzecią osobę czasu przeszłego, zamieniając zakończenie trybu bezokolicznego ać na ał; chcąc odmieniać czas ten przez osoby, dodajemy zakończenia

osobowe: 1. em, 2. eś, 3. - L. m.: 1. śmy,
2. ście, 3. - Rodzaje zaś oznaczamy przez
różną samogłoskę n. p.:

L. p.	czytał - em,	czytał - am,	czytał - om,
	czytał - eś,	czytał - aś,	czytał - oś,
	czytał -	czytał - a,	czytał - o,
L. m.	czytali - śmy,	czytały - śmy,	
	czytali - ście,	czytały - ście,	
	czytali.	czytały.	

2. czas zaprzeszły powstaje przez dodanie
czasu przeszłego był, była, było, do czasu
przeszłego n. p.: czytałem był, czytałam
była, czytałem było i t. d.

3. czas przyszły słów niedokonanych two-
rzy się przez składanie formy przeszłej
albo trybu bezokolicznego z czasem przy-
szłym od słowa być, a mianowicie:

będę czytać,
albo: będę czytał, czytała, czytało,

czasem zaś przyszłym słów dokonanych
jest forma czasu teraźniejszego n. p.:

przeczytam.

4. tryb rozkazujący tworzy się przez za-
mianę zakończenia ać trybu bezokolicznego
na aj n. p.:

L. p. 2. czytaj,
3. niech czyta.

L. m. 1. czytajmy,
2. czytajcie,
3. niech czytają.

5. tryb łączący, warunkowy, życzący
tworzą się przez dodanie zakończeń oso-
bowych do spójników łączących, warun-
kowych, życzących, z którymi się łączy
czas przeszły bez oznaczenia osoby, ale
z oznaczeniem rodzaju n. p.:

Tryb warunkowy.

L. p. gdyby-m czytał, czytała, czytało,
gdyby-ś czytał, czytała, czytało,
gdyby czytał, czytała, czytało.

L. m. gdyby-śmy czytali, czytały,
gdyby-ście czytali, czytały,
gdyby czytali, czytały.

Tryb łączący.

abym czytał, czytała, czytało i t. d.

Tryb życzący.

obym czytał, czytała, czytało i t. d.

6. Imiesłów czasu teraźniejszego powstaje przez zmianę zakończenia ać na ając, n. p.: kochać, kochając; a z oznaczeniem rodzaju: kochający, - a, - e.

7. Imiesłów czasu przeszłego robimy zmieniając ać na awszy, n. p.: przeczytać, przeczytawszy; schować, schowawszy.

Imiesłów bierny powstaje przez zmianę zakończenia ać na any, n. p.: kochać, kochany; czytać, czytany.

8. Rzeczownik słowowy tworzymy zamieniając ać na anie, n. p.: kochać, kochanie; czytać, czytanie.

§. 48

Wzór słowa foremnego na ać.

Tryb bezokoliczny.

kochać.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. kocham,
kochasz,
kocham,

L. m. kochamy,
kochacie,
kochają.

Czas przeszły.

L. p. kochałem, - am, - om,
kochałeś, - aś, - oś,
kochał, - a - o,

L. m. kochaliśmy, kochałyśmy,
kochaliście, kochałyście,
kochali, kochały.

Czas zaprzeszły.

- L. p. kochałem był, - am była, - om było,
 kochałeś był, - aś była, - oś było,
 kochał był, - a była, - o było.
- L. m. kochaliśmy byli, kochałyśmy były,
 kochaliście byli, kochałyście były,
 kochali byli, kochały byli.

Czas przyszły.

- L. p. będę kochał - a, - o, L. m. będziemy kochali, b. kochały,
 będziesz kochał - a, - o, będziecie kochali, b. kochały,
 będzie kochał - a, - o, będą kochali, b. kochały.

Tryb rozkazujący.

kochaj,
 niech kocha,
 kochajmy,
 kochajcie,
 niech kochają.

Tryb łączący.

- L. p. abym kochał - a, o, L. m. abyśmy kochali, kochały,
 abyś kochał - a, o, abyście kochali, kochały,
 aby kochał - a, o, aby kochali, kochały.

Tryb życzący.

- L. p. obym kochał - a, - o, L. m. obyśmy kochali, kochały,
 obyś kochał - a, - o, obyście kochali, kochały,
 oby kochał - a, - o, oby kochali, kochały,

Tryb warunkowy.

Czas teraźniejszy.

- L. p. kochałbym, - abym, - obym, L. m. kochalibyśmy, kochałybyśmy
 kochałbyś, - abyś, - obyś, kochalibyście, kochałybyście
 kochałby, - aby, - oby, kochaliby, kochałyby.

Czas przeszły.

- L. p. kochałbym był, - abym była, - obym było,
 kochałbyś był, - abyś była, - obyś było,
 kochałby był, - aby była, - oby było,
- L. m. kochalibyśmy byli, kochałybyśmy były,
 kochalibyście byli, kochałybyście były,
 kochaliby byli, kochałyby byli.

Tryb życzący.

Czas teraźniejszy.

obym kochał, a, o, i t. d.

Czas przeszły.

obym kochał był, kochała była, kochało było.

Imiesłowy.

Czas teraźniejszy.

kochający, - a, - e,

kochając.

Czas przeszły.

kochawszy.

Imiesłów bierny.

kochany, - a, - e.

Rzeczownik słowowy.

kochanie.

U w a g a 1. Niektóre słowa mają imiesłów bierny na ony
- a, - e, n.p. uczyć: uczony, - a, - e; inne na ty, - a,
- e, n.p. kuć: kuty, kuta, kute.

U w a g a 2. Imiesłów czasu przeszłego słów nijakich dokonanych kończy się na ly, la, le, n.p. zgrzybieć,
zgrzybiały, - a, - e.

§. 49.

Prawidła formowania czasów.

1. Tryb bezokoliczny kończy się na ać,ąć, eć, ić, yć, uć, ść, źć, c, dz.

Z tych zakończeń ostatnie, to jest ść, źć, c, dz, mają źródłosłów zmieniony, a mianowicie zakończone

na ść mają w źródłosłowie spółgłoskę: s, d, t albo b.

na źć - - - z,

na c - - - k,

na dz - - - g,

U w a g a. Ponieważ zakończeniem trybu bezokolicznego jest spółgłoska ć, zatem pierwotna forma słów na ść była prócz foremnego ść: dć, tć, bć.

Słowa na e mają za pierwotną formę: ké.

Słowa nareście na dz: gć.

2. Czas przeszły robi się od trybu bezokolicznego przez zmianę spółgłoski é na ł, rozumie się iż, gdzie jest zmieniony źródłosłów, do formacyi czystego źródłosłowu używamy. Czas przeszły zatem jest:

Od pisa-ć	—	pisał,
czyta-ć	—	czytał,
głā-ć	—	giał,
siwie-ć	—	siwiał,
mówi-ć	—	mówił,
my-ć	—	mył,
czu-ć	—	czuł,
paś-ć	—	pał,
kraś-ć (kradć)	—	kradł,
gnieś-ć (gnietć)	—	gniółł,
grześ-ć (grzebć)	—	grzeblł,
wież-ć	—	wiózł,
piec (piek-ć)	—	piekł,
módz (móg-ć)	—	mógł.

3. Od czasu przeszłego robi się:

a. Imiesłów czasu przeszłego na szy, dodając zakończenie to bez wszelkiej zmiany

n. p. tłuć (tłuk)	—	tłukł	—	tłukłszy,
módz (móg)	—	mógł	—	mógłszy,
grześć (grzeb)	—	grzeblł	—	grzeblłszy,
kraść (krad)	—	kradł	—	kradłszy.

Jeżeli zaś przed ł poprzedza samogłoska, naten-czas ł na w się zamienia n. p.

pisac,	—	pisal	—	pisawszy,
dmuchnac,	—	dmuchnal	—	dmuchnąwszy,
mowic,	—	mowil	—	mówiwszy,
styszec,	—	styszal	—	styszącwszy.

U w a g a. Imiesłów słów nijakich na ly, - a, - e, od których za przymiotnika uważany, robi się od czasu przeszłego przez dodanie zakończeń rodzajowych do czasu tego n. p. osiwał, osiwały; spleśniał, spleśniały.

Imiesłów ten do imiesłowu na szy w tym samym stosunku zostaje, jak imiesłów na ący do zakończonego na ąc.

b. Imiesłów bierny przez zmianę końcówki

ał na **any**, n. p.

pisal	—	pisany,
kochał	—	kochany.

Kiedy czas przeszły nie kończy się na **ał**, wten-
czas imiesłów bierny przybiera zakończenie **ony**,
przed którym nadto twarda spółgłoska się miękczy;

n. p.	mówić,	mówił	—	mówiony,
	uczyć,	uczył	—	uczony,
	tluc,	tlukł	—	tluczony,
	strzedz,	strzegł	—	strzeżony,
	gnieść,	gniótł	—	gnieciony, i t. p.

Jednospółgłoskowe słowa, wyjąwszy te, które w cza-
sie przeszłym na **ał** się kończą, przybierają zakoń-
czenie **ty, ta, te**, zamieniając prócz tego **a** na **ę**
n. p.

dąć,	dął	—	dęty,
bić,	bił	—	bity,
pchnąć,	pchnął	—	pchnięty,
psuć,	psuł	—	psuty,
truć,	truł	—	truty.

c. Rzeczownik słowowy przez zmianę za-
kończenia **ny, ty** na **nie i cie**, n. p.

pisany	—	pisanie,
uczony	—	uczenie,
bity	—	bicie,
kuty	—	kucie.

U w a g a. Imiesłowni biernego nie mają wcale słowa
nijkie i zwrotne.

§. 50.

1. Czas terażniejszy tworzy się od trybu bez-
okolicznego podanym niżej sposobem.

Kończy się zaś albo na **am**, które się zostaje
przez wszystkie osoby, n. p. czytam, czytasz, czyta
i t. d. Albo na **ę**, które w innych osobach przechodzi
na **e**, miękcząc zarazem poprzedzającą twardą spół-
głoskę, n. p. kładę, kładziesz, kładzie i t. d.

Słowa zaś z miękkimi spółgłoskami przybierają i albo y, n.p. widzę, widzisz, widzi, słyszę, słyszysz, słyszy.

2. Czas przyszły zob. wyżej.

3. Tryb rozkazujący robi się od trzeciej osoby czasu teraźniejszego przez odrzucenie samogłoski końcowej, n.p.:

pali,	—	pal;
mówi,	—	mów;
bije,	—	bij;
psuje,	—	psuj.

Jeżeliby zaś przez odrzucenie samogłoski pozostałą formę trudno albo niepodobno było wymówić, nieodrzuca się nic, lecz dodaje się nadto jeszcze spółgłoska j, n.p.:

śpi: nie śp, ale spij;
drzy: nie drz, ale drzyj;
zamknie: nie zamkn, ale zamknij.

Słowa nareszcie zakończone w osobie trzeciej czasu teraźniejszego na a zawsze mają tryb rozkazujący na aj, n.p. czyta, czytaj; chowa, chowaj i t. p.

U w a g a 1. Wcale nie mają trybu rozkazującego: boleć, musieć, wiedzieć, woleć.

U w a g a 2. Przyrostki dodawane do trybu rozkazującego są: że, no (powstałe z jeno [jedno]), ci albo é, n.p. mówże, dajno, dalci, piszeć i t. p.

4. Imiesłów czasu teraźniejszego na ąc tworzymy dodając c do trzeciej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego, n.p.:

piszą,	—	pisząc;
mówią,	—	mówiąc;
tluką,	—	tlukąc;
strzegą,	—	strzegąc.

§. 51

I. Słowa na ać:

A. Słowa częstotliwe:

1. Na awać mają w czasie teraźniejszym albo: awam, - awasz, - awa, - awamy, - awacie, - awają, jak: napawać; — albo mają: aję, - ajesz, - aje, - ajemy, - ajecie, - aja, n. p. dawać.

2. Zakończone na ewać mają wszystkie foremne zakończenie: - ewam, - ewasz, - ewa, - ewamy, - ewacie, - ewają, n. p. odziewam, odziewasz.

3. Częstotliwe na iwać i ywać już to przybierają zakończenie foremne na iwam i ywam, już nieforemne na uję, n. p. umywać, umyвам; wyrwać, wyrывam; ale: oszukiwać, oszukuję; czytywać, czytuje.

4. Zakończone na ować zawsze przybierają: uję, ujesz, uje, ujemy, ujecie, ują, n. p. budować, buduję, pracować, pracuję.

Wyjątek. Tylko chować ma chowam.

5. Zakończone na uwać mają w czasie teraźniejszym uwam, uwasz, uwa, i. t. d. n. p. czuwać, czuwam; poczuwać, poczuwam.

Wszystkie te słowa, wyjąwszy czas teraźniejszy, we wszystkich formach zgadzają się z podanym wyżej wzorem (zob. §. 48).

B. Wiele bardzo słów na ać mianowicie zakończonych: bać, gać, kać, mać, pać, rać, sać, tać, zać, stać, zdać miękcą spółgłoskę i przybierają e w czasie teraźniejszym n. p.

dłubać:	dłubię,	dłubią,	dłubał,	dłub,	dłubany;
strugać:	struję,	strują,	strugał,	struż,	strugany;
plakać:	placzę,	placzą,	plakał,	placz,	opłakany;
łamać:	łamię,	łamią,	łamał,	łam,	łamany;
kąpać:	kąpię,	kąpią,	kąpał,	kąp,	kąpany;
karąć:	karzę,	karzą,	karal,	karz,	karany;
писаć:	пишę,	пишą,	писаł,	писз,	писаны;

kołatać: kołacę, kołacą, kołatał, kołac, kołatany;
 lizać: liżę, liżą, lizał, liż, lizany;
 chłostać: chłoszczę, chłoszczą, chłostał, chłoszcz, chłostany;
 gwizdać: gwizdzę, gwizdzą, gwizdał, gwizdź, wygwizdany.

Uwaga 1. Wyjmują się:

na bać: bać się, boję się, bałem się, bój się;
 na pać: stapać podług kochać;
 spać, śpię, śpisz, śpi, śpią; spałem; śpij; śpiąc;
 chrapać, chrapię, chrapisz, chraپی, chrapią; chra-
 palem; chrap; chrapiąc;
 na gać: Igać ma w trybie rozkazującym lżyj;
 żgać odmienia się jak kochać;
 na kać: większa część słów odmienia się dwojako, przybiera
 bowiem e, lub zatrzymuje a, n. p. krakać:
 krakam i kraczę i t. p.

Tylko am mają; ciskać, parskać, pryskać.

na rać: grać, gram podług kochać;
 na sać: ssać, sse, ssiesz; ssal; ssąc;
 na tać: zakończone na etać, itać, ytać odmieniają się
 podług kochać n. p. pamiętać, pamiętam;
 witać, witam; zgrzytać, zgrzytam;
 stać, stoję, stoisz, stał, stój, stojąc;
 stać się, staje się, stajesz się, stał się, stań się;
 stając się; stawszy się.

Uwaga 2. Wiele słów tu należących podwójną mają
 formę na am i ę, n. p. chlastać, chlastam i chla-
 szczę; gruchotać, gruchotam i gruchoć, klaskać,
 klaskam i klaszczę; wikłać, wikłam i wikłę, i t. p.

Uwaga 3. Niektóre jednozgłoskowe słowa jeszcze inne
 mają nieforemności a mianowicie:

ślać, (posel) ślę, ślesz, ślałem, ślęj, śląc;
 ślać (pościeł) ściele, ściesz, ślałem, ściel, ścieląc;
 rwać, rwę, rwiesz, rwał, rwięj, rwąc;
 zwać, zowie (zwę), zowiesz (zwiesz), zwał, zów, zowiąc
 (zwąc);
 brać, biorę, bierzesz, biorą, brał, bierz, biorąc, brany;
 prać, piore, pierzesz, piorą, prał, pierz, piorąc, prany;
 gnać niema czasu terażniejszego trybu oznajmującego
 ani imiesłowu tegoż czasu.

C. Słowa jednozgłoskowe na ać. Słowa te
 mające przed zakończeniem miękką albo niby-
 miękką spółgłoskę odmieniają się w ten sposób:

Czas teraźniejszy:

sieję,	siejemy;
siejesz,	siejecie;
sieje,	sieją.

Czas przeszły:

siałem,	- am,	- om,	sialiśmy,	siałyśmy,
siałeś,	- aś,	- oś,	sialiście,	siałyście,
siał,	- a,	- o,	siali,	siały.

Czas przyszły:

będę siał i t. d.

Tryb rozkazujący:

siej, niech sieje,
siejmy, siejcie, niech sieją.

Imiesłowy;

siejąc, siejący,
zasiawszы,
siany.

§. 52.

II. Słowa na ąć.

A. Te ze słów tych, które mają n przed zakończeniem, zatrzymują je we wszystkich formach, n.p.:

pragnąć, pragnę, pragniesz, pragnął, pragnęli, pragnie, pragnąc;
schnąć, schnę, schniesz, schnął, schnęli, schniej, schnąc.
płynąć, płynę, płyniesz, płynął, płynęli, płyn, płynąc.

B. Które zaś nie mają spółgłoski n przed zakończeniem ąć, przybierają je w czasie teraźniejszym, n. p.:

giąć, gnę, gniesz, giął, gięli, gniěj, gięty;
żąć, żnę, żniesz, żął, żęli, żniěj, żęty;
kłać, klnę, klniesz, kłął, kłęli, klniěj, kłęty.

Uwaga 1. Niektóre przybierają zamiast n spółgłoskę m, n. p. dąć, dme, dmiesz, dał, dmiěj, dęty; pojąć, pojme, pojmiěj i t. d.

Uwaga 2. Niektóre słowa kilkozgłoskowe na nąć skracają niekiedy formę czasu przeszłego wyrzucając głoski na, n. p.:

zgadnąć, zgadnął, albo zgadł;

ukłęknać, ukłęknał albo ukłękł;

zziębnąć, zziębnał albo zziąbł.

Uwaga 3. Jąc używa się tylko w czasie przeszłym
jąłem. Przeciwnie pojąc, pojme, pojąłem, pojawiały,
pojęty i t. d.

§. 53.

III. Słowa na eć.

A. Słowa na eć z miękką lub nibymiękką spółgłoską przed zakończeniem, przybierają w czasie teraźniejszym trybu oznajmującego i po miękkich, a y po nibymiękkich spółgłoskach n. p.:

- a. woleć, wolę, wolisz, wolał, woleli;
brzmieć, brzmie, brzmisz, brzmia, brzmiał, brzymieli, brzmij.
b. słyszeć, słyszę, słyszysz, słyszą, słyszał, słyszeli, słysz;
leżeć, leżę, leżysz, leżą, leżał, leżeli, leż.

Uwaga. Słowa wiedzieć i widzieć nieforemne mają
czasy niektóre:

wiedzieć, wiem, wiesz, wiedzą, wiedział, wiedzieli, wiedz;
widzieć, widzę, widzisz, widzą, widział, widzieli, patrz.

B. Słowa poczynające na eć, pochodzące po większej części od przymiotników i rzeczowników n. p. bieleć od biały, siwieć od siwy, szaleć od szal, pleśnieć od pleśń, następującą mają konjugacją:

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p.	pleśnieję	L. m.	pleśniejemy;
	pleśniesz		pleśniejecie;
	pleśnieje		pleśnieją.

Czas przeszły.

L. p.	pleśniałem	L. m.	pleśnieliśmy;
	pleśniałeś		pleśnieliście;
	pleśniał		pleśnieli.

Czas przyszły.

L. p. będę pleśniał, - a, - o, L. m. będziemy pleśnieli, - aly.

Tryb rozkazujący.

pleśnij,
niech pleśniej,
pleśnijmy,
pleśnięcie,
niech pleśnią.

Imiesłów.

Czas teraźn. siwiejąc,
siwiejący, - a, - e,
Czas przesz. osiwiawszy,
osiwiał.

C. Słowa jednozgłoskowe na eć; odmieniają się w następujący sposób:

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. trę, L. m. trzemy,
trzesz, trzecie,
trze, trą.

Czas przeszły.

L. p. tarłem L. m. tarliśmy.

Tryb rozkazujący.

trzej,
niech trze,
trzejmy,
trzęcie,
niech trą.

Imiesłów.

Czas teraźn. trąc,
trący, - a, - e,
Czas przesz. tarłszy.

U w a g a. Należące tu słowa nieforemne są:

przed (o skwarze): czas teraźn. 3. o. pre albo przeje; czas przeszły przalo.

drząc: drzę, drżysz, drży; drżał, drżeli; drżawszy.

spojrzeć (dojrzyć, zajrzeć): czas teraźn. spoglądam; czas przeszły spojrział; tryb rozkaz. spojrzysz; Imiesłowy: spoglądając; dojrzany, dojrzawszy.

rzyć albo rzać: cz. teraźn. rzesz albo rżysz; cz. przeszły rżał rżeli; Imiesłowy: rząc, rżawszy.

gorąć: czas teraźn. gorę, goresz albo goreję; czas przeszły zgorzał.

mleć: cz. ter. miele, mielą; cz. prz. melf, melli; tryb rozk. miel.

pleć: piele, pielą; pell pelli; piel.

chcieć: chcę, chcą; chciał, chcieli; chciej.

§ 54.

IV. Słowa na ić, yć, uć.

A. Słowa kilkozgłoskowe na ić i yć te samą mają formacją, różnica zaś twardego lub miękkiego i zależy od poprzedzającej spółgłoski n.p.

mówić, mówię, mówisz, mówią, mówił, mów, mówiąc, mówiony, służyć, służę, służysz, służą, służył, służ, służąc, zasłużony.

B. Słowa jednozgłoskowe na ić, yć, uć, następująca mają właściwą sobie konjugacją:

bić, biję, bijesz, biją, bił, bij, bijąc, wybiwszy, żyć, żyję, żyjesz, żyją, żył, żyj, żyjąc, przeżywszy, czuć, czuję, czujesz, czują, czuł, czuj, czując, poczuwszy.

U w a g a. Nieco odmienne są słowa:

tląć, tle, tlisz, tlił, tlij, tłac, zatłony.

mdlić, mdle, mdlisz, mdlił, mdlij, mdląc, zamdlony.

lżyć, lże, lżysz, lżył, lżyj, lżąc, zelżony.

Z zakończonych na uć są nieforemne:

kluć, kolę, kolesz, kolą, klulem, kól albo kluj, koląc, kluty, pruć, porę, porzesz, porą, prulem, pórz albo pruj, porąc, pruty.

§. 55.

V. Słowa zakończone na źć, ść.

Zakończone na źć są foremne i odmieniają się w ten sposób:

gryść, gryzę, gryziesz, gryzą, gryźl, gryż, gryząc,
 wieść, wiozę, wiesziesz, wiozą, wioźl, wież, wioząc.

Słowa zakończone na *ść* mają stósownie do innego źródłosłowu inną także konjugacyą, a mianowicie:

paść (s), pasę, pasiesz, pasą, pasł, paś,
 kraść (d), kradę, kradziesz, kradą, kradł, kradź,
 gnieść (t), gniotę, gnieciesz, gnietą, gniótl, gnieć,
 grześć (b), grzebię, grzebiesz, grzebią, grzebl, grzeb.

U w a g a. Jeść, jem, jesz, jedzą, jadł, jedli, jedz, jedząc, zjedzony.

Rość bierze czasy niektóre od rosnąć:

rosnąć, rośniesz, rosną, rosl, rośnij, rosnąc.

kraść od kradnąć:

kradę częściej: kradnę, kradąc częściej: kradnąć.

§. 56.

VI. Słowa na *c i dz*

robią czasy od czystego źródłosłowu:

piec (k) piekę, pieczesz, pieką, piekl, piecz, piekąc, pieczony.
 módz (g) mogę, możesz, mogą, mógl, pomóż, mogąc, (strzyżony).

U w a g a. Nieforemne są:

biedz, bieję (biegnę), bieżysz, bieży, biega, biegł, bież,
 ledz, (legnąć) legnę, legniesz, legł, leż.

§. 57.

Słowa zwrotne i nieosobiste.

1. Słowa zwrotne formują się według podanych wyżej prawideł i mają tę tylko właściwość, że zawsze przybierają do siebie czwarty przypadek zaimka zwrotnego, z tem jednak zastrzeżeniem, że nigdy dłuższej formy siebie wtym razie używać nie jest wolno. Takie słowa są: modlić się, pocić się, śmiać się, i t. p.

Zaimek zwrotny stoi zwykle albo tuż po słowie, albo po wyrazie innym, skoro ten przejął zakończenie

słowa osobowego n. p. cieszyłem się bardzo, albo: bardzom się cieszył.

U w a g a. W trzeciej osobie czasu przeszłego, która niema zakończenia osobowego, się albo po słowie samém kłaść się zwykło, albo po wyrazie należącym ściśle do słowa n. p. po przysłówku, spójniku, zaimku. Się jednak nigdy nie stoi po innym wyrazie, skoro ten za słowem jest umieszczony. Nie wolno zatem tak mówić: kąpałem długo się, ale: kąpałem się długo, długom się kąpał.

2. Słowa nieosobiste, tak są nazwane, że bez pewnego podmiotu w trzeciej tylko osobie liczby pojedynczej są używane, n. p. świta, grzmi, marznie, godzi się, zdarza się, tyczy się, i t. p.

Słowa te po wielkiej części zwrotne, używają się przez wszystkie czasy, zawsze jednak tylko w trzeciej osobie liczby pojedynczej; n. p. grzmiało, marznąć będzie, godziłoby się, i t. p.

U w a g a 1. Niektóre ze słów tych rządzą przypadkiem trzecim n. p. zdaje mi się, śni mi się, i t. d. boli zaś czwartym przypadkiem: boli mnie, boli go, boli nas, boli was.

U w a g a 2. Być, kiedy się w czasie teraźniejszym nieosobiście ma używać, przybiera zamiast jest, nieforemną trzecią osobę od słowa pomocniczego mieć, masz; n. p. nie masz ojca, chleba, ale: nie było ojca, nie będzie chleba, i t. d.

U w a g a 3. Niekiedy mówiąc nieosobiście opuszczamy słowo pomocnicze jest, n. p. trzeba (zamiast potrzeba), wstyd, żal, do których to rzeczowników domyślać się trzeba słowa w podobnych sposobach mówienia jak: trzeba nam książek; wstyd mnie opieszałości; żal mi brata, i t. p.

3. Prócz słów czysto nieosobistych każde inne słowo nieosobiście używane być może za pomocą zwrotnego zaimka się, n. p. piszę się, mówi się, czytało się, mówić się będzie, i t. p.

§. 58.

Forma bierna (Passivum).

1. Formy biernej nie masz wcale w języku polskim prócz imiesłowu biernego na any, ony i ty.

2. Ztegoż imiesłowu robi się forma nieosobista na czas przeszły ze znaczeniem także biernem, a mianowicie: z pisany, uczony, kuty robi się forma bierna nieosobista: pisano, uczono, kuto n. p. pisano książkę, uczono dzieci, kuto konie, i t. p.

3. Inny sposób wyrażenia w polskim języku tak nazwanego Passivum, jest za pomocą nieosobistej trzeciej osoby złączonej z zaimkiem zwrotnym się (zob. §. 57, 3.) n. p. pisze się, wierzyć się będzie, i t. p.

4. Najwięcej odpowiada konjugacyi bierniej innych języków, ale mało jest w używaniu sposób ostatni wyrażania znaczenie bierne za pomocą słowa posiłkowego być.

Czas teraźniejszy.

Jestem chwalony, chwalona, chwalone i t. d.

Czas przeszły.

Byłem, bylam, bylom chwalony, chwalona, chwalone i t. d.

Czas przysły.

Będę chwalony, - a, - e.

Tryb łączący, warunkowy, życzący.

Abym był chwalony. Bylbym chwalony. Obym był chwalony.

Tryb rozkazujący.

Bądź chwalony i t. d.

Imiesłowy.

Będąc chwalony,

Będący chwalony,

Bywszy chwalony.

Tryb bezokoliczny.

Być chwalonym.

U w a g a. Zamiast być wolno używać częstotliwego bywać, gdzie idzie o wyrażenie powtarzającej się czynności przejętej.

Czas przeszły częścię tworzymy za pomocą słowa zostać, n. p. zostałem ukarany.

§. 59.

O przysłówku.

1. Przysłówek z téj przyczyny tak jest nazwany, że się kładzie przy słowie dla dokładniejszego oznaczenia okoliczności.

Przysłówki kończą się w języku polskim na e lub o, albo też obydwie te zakończenia może mieć ten sam przysłówek; na e kończą się n. p. dobrze, pięknie, łaskawie; na o: ciemno, pusto, mokro; na e i o: ledwo, ledwie; pewno, pewnie; skromno, skromnie i t. p.

2. Przysłówki odmieniają się tylko przez stopnie.

a. Zakończone na e dodają w stopniu wyższym **j** n. p.:

pięknie	—	pięknie-j;
mile	—	milé-j;
przyjemnie	—	przyjemnié-j.

Stopień najwyższy tworzymy dodając jak u przymiotników (zob. §. 30, 1.) **naj** do stopnia wyższego n. p.:

piękniej	—	najpiękniej;
miléj	—	najmiléj;
przyjemniej	—	najprzyjemniej.

b. Zakończone na o jeżeli poprzedza przed samogłoską tą miękka spółgłoska, przyjmują **j** na końcu, zamieniawszy o na e, n. p.

tanio	—	taniéj.
-------	---	---------

Jeżeli zaś poprzedza twarda spółgłoska miękczyć ją zwykły podług podanego w §. 30, 2. prawidła, n.p.

cicho	—	ciszéj;
cieplo	—	ciepléj;
zimno	—	zimniéj;
drogo	—	drożéj.

3. Zakończone na ko wyrzucają k i miękczą pozostałą spółgłoskę (wyjąwszy: szybko, szybciej; miękko, miękciéj), n. p.

krótko	—	krócéj;
nizko	—	niżéj;
prędko	—	prędzéj (zob. §. 30, 5).

4. Nieforemne są:

dobrze, lepiej, najlepiej;
 źle, gorzej, najgorzej;
 wiele, więcej, najwięcej;
 mało, mniej, najmniej;
 lekko, lekciéj albo lżej, najlekciéj.

5. Przysłówki pochodzące od przymiotników wymienionych w §. 30. 7. albo mające znaczenia tamże wspomniane podobnie jak i przymiotniki nie stopniują się wcale.

W ogóle niestopniują się też wszystkie inne przysłówki, których znaczenie nie pozwala na tę odmianę, n.p. tam, tak, jak, tedy i t. p.

§ 60.

O spójniku.

1. Spojnikami nazywamy wyrazy nieodmienne, spajające szczególne wyrazy albo całe zdania wyrażające zarazem zawisłość zdań i rodzaj tejże zawisłości; n. p. ponieważ, aby, jeżeli, chociaż.

Spojniki dzielą się na:

a. Łączące: a, i, oraz, także, też, tudzież, potem, znowu, na koniec, i t. d.

- b. Dzielące: czasem-czasem: to-to; już-już i t. p.
- c. Wyłączające: albo-albo; ani-ani i t. p.
- d. Czasowe: gdy, kiedy, skoro, tedy i t. d.
- e. Przeciwstronne: chociaż, lubo, jednak, ow-
szem i t. p.
- f. Wnioskujące: przeto, więc, zatem i t. p.
- g. Przyczynowe: ponieważ, gdyż, albowiem i t. p.
- h. Celowe: ażeby, żeby i t. p.
- i. Warunkowe: gdyby, jeżeli i t. p.

Spójniki zwykle umieszczamy na początku zdania, wyjawszy bowiem i zaś, które na początku kłaść nie wolno.

§. 61.

O przyimku.

1. Przyimki tak nazwane, że stoją przy, albo raczej przed imieniem dla oznaczenia stósunków, w których imiona do siebie zostają, rządzą ze względu na te stósunki przypadkami różnemi n. p. u ojca, blisko domu, przeciw nieprzyjacielowi i t. d.

Jedne przyimki jednym tylko rządzą przypadkiem, inne mogące być różnie zastosowane, kilku przypadkami jak n. p. z domem i z domu; między ludzi i między ludźmi; proszę o pokój, mówię o pokoju i t. p.

2. a. Tylko drugim przypadkiem rządzą:

u, bez, do, od, dla, koło, około, podle, krom, okrom, prócz, oprócz, miasto, za-
miast, śród, wśród, pośród, podług, we-
dług, względem, blisko, poprzek, wzdłuż,
wszerz, wewnątrz, zewnątrz.

b. Tylko trzecim:

ku, przeciw, przeciwko.

c. Tylko czwartym:

przez.

- d. Tylko siódmym:
przy.

Kilka przypadkami rządzą:

- a. Z rządzi drugim i szóstym przypadkiem, n.p.: z domu i z domem, wyrażając albo wyjście z kądowni albo stowarzyszenie.
- b. Mimo i pomimo (przeciw) rządzą bez różnicy znaczenia drugim albo czwartym przypadkiem, n. p.: mimo woli i mimo wolą.

W znaczeniu zaś obok rządzą tylko drugim przypadkiem, n.p.: mimo wsi, mimo lasu.

- c. Między, pomiędzy rządzą przypadkiem czwartym na pytanie dokąd? n. p.: wyjść między ludźmi. Na pytanie zaś gdzie? (chcąc wyrazić nie dążność, ale zostawanie na miejscu pewnym) przypadkiem szóstym, n.p.: między ludźmi byłem.
- d. Na rządzi na pytanie dokąd? przypadkiem czwartym, na pytanie zaś gdzie? siódmym, n.p.: wnieść na stół i siedzieć na stolku.
- e. O wyrażając ubieganie się o co, rządzi przypadkiem czwartym, n. p.: prosić o chleb; siódmym zaś przypadkiem, kiedy oznacza czas, n.p.: o piątą godzinie; nie mniej kiedy oznacza przedmiot myślenia lub mowy, n. p.: mówić o czym; nareszcie w pewnych sposobach mówienia, n. p.: o chlebie i wodzie.
- f. Po kiedy oznacza cel, łączyć się zwykle z przypadkiem czwartym, n. p.: idę po książkę, posyłam po brata.

O miejscu i czasie używa się po z przypadkiem siódmym, n.p.: po polu, po południu. Prócz tego używa się z temże przypadkiem w sposobie mówienia: już po mnie i t. p.

U w a g a. Przyimek po służy nie tylko do tworzenia liczb podziałowych (zob. §. 34. 5. Uw. 1. 2.), ale używa się też do oznaczenia dawanych lub odbieranych kilkakrotnie jednego gatunku pieniędzy lub innych rzeczy, n.p.: po talarze, po groszu, po książce dałem, odebrałem i t. p. Dodac jednak należy, że po w tém znaczeniu, połączone z przymiotnikiem w liczbie pojedynczej, przybiera przypadek trzeci n.p.: po złotemu, po dawnemu.

g. Za rządzi czwartym przypadkiem, kiedy oznacza miejsce na pytanie dokąd? dalej kiedy oznacza zamianę wzajemną przedmiotów (nagrodę, kupno i t. p.), n.p.: kupiłem książkę za dwa złote. O czasie, kiedy znaczy tyle co podczas, używa się z drugim przypadkiem, n.p. za Bolesława Śmiałego. Kiedy zaś znaczy to samo co po, stoi w czwartym przypadku, n.p. za rok, za tydzień i t. p.

Za z szóstym przypadkiem oznacza miejsce na pytanie gdzie? albo oznacza następstwo, n.p.: gonić za czém, idzie za tém i t. p.

U w a g a 1. Gdzie są połączone dwa przyimki, następuje zwykle przypadek, którym pierwszy rządzi, n.p. z pod domu; z pomiędzy wszystkich; wyjąwszy po nad, po za, n.p. po nad rzeką.

U w a g a 2. Przyimki bez, od, nad, pod, przez, w, z, przyjmują e podręczne, gdzie tego zbieg nader wielki spółgłosek wymaga, n.p. ode dworu.

§. 62.

O wykrzykniku.

1. Wykrzyknikami nazywamy drobne wyrazy nie należące do grammatycznego związku zdań, będące raczej gwałtownym, mimowolnym, nie z zastanowienia się wypływającym wyrazem uczucia n.p. a, ach, o, och, ej, ejże, nuże, ba, pfe, hola i wiele innych.

Prócz tego wyrazy niektóre przez częste używanie ich na miejscu wykrzykników i oderwanie ich ze związku zdań, wykrzyknikami zostały n.p. bodaj! gwałtu! wara! przebóg! i t. d.

2. Chociaż wykrzykniki właściwie żadnym nie rządzą przypadkiem, znachodzi się jednak ta różnica, że, a, ach, ot, oto łączą się zwykle z pierwszym, inne zaś wykrzykniki z piątym przypadkiem. Biada, grożące nieszczęściem, przybiera przypadek trzeci.

O SKŁADNI.

§. 63.

Co do szyku wyrazów niemasz innego w języku polskim prawidła prócz tego, że pierwsze miejsce zajmuje ten wyraz, na którym w skutek znaczenia większy przycisk spoczywa: gdzie zaś nie zachodzi między wyrazami podobna różnica, w tenczas szyk także wyrazów jest obojętny.

Uwaga 1. Przyimek zawsze stoi bezpośrednio przed zawisłym od niego rzeczownikiem albo przymiotnikiem.

Uwaga. 2. Przysłówek przeczący nie stoi zawsze przed wyrazem tym, który ma być zaprzeczony n.p. nie ojciec, ale brat mi to powiedział. Jeżeli jednak nie odnosi się do szczególnego wyrazu, ale raczej do zdania całego, wtenczas zawsze umieszczonym być powinien tuż przed słowem.

Uwaga 3. Stałe miejsce mają jeszcze niektóre przymiotniki, które tak ściśle połączone zostały z rzeczownikami swojemi, że razem z niemi za wyrazy składane uchodzićby mogły; i z téj przyczyny przyjęty od dawna szyk przymiotników takich z rzeczownikami ich zmieniać nie wolno n.p. Wielka noc; królestwo Polskie; biała głowa; historia powszechna i t. p.

§. 64.

Składnia pojedynczych wyrazów.

1. Przymiotnik każdy z rzeczownikiem swoim zgadzać się musi w rodzaju, liczbie i przypadku n.p. ojciec dobry, ojcowie dobrzy, od ojców dobrych i t. p.

2. Słowo zgadzać się musi z rzeczownikiem swoim w osobie i liczbie n.p. ja powiadam; bracia powiedzą; a w czasach tych, które rodzaj oznaczają, musi też być zgoda rodzaju n.p. matka chodziła, dziecko mówiło.

3. Kilka rzeczowników w połączeniu przybierają przymiotnika i słowo w liczbie mnogiej i w rodzaju męzkim, jeżeli chociaż jeden z rzeczowników tych jest rodzaju męskiego; jeżeli zaś niema rzeczownika rodzaju męskiego, w ten czas tak słowo jak i przymiotnik kładą się w rodzaju nijakim n.p. ojciec i matka pojechali do domu; przeciwnie: matka z córką poszły do kościoła.

U w a g a. Zdarza się jednak, że, kiedy różnorodne nader łączą się przedmioty, przymiotnik lub orzeczenie do ostatniego rzeczownika zastosować potrzeba n.p. ojciec i rada jego zapomniana.

4. Imiona zbiorowe oznaczające osoby różnej płci, a między temi też osoby płci męskiej, przybierają przymiotnika i słowo w liczbie mnogiej i w rodzaju męzkim n.p. wujostwo kazali się kłaniać; państwo młodzi przyjechali i t. p.

§. 65.

O składni zdania.

1. Twierdzenie każde w wyrazach wyrzeczone nazywamy zdaniem.

Do zdania zupełnego potrzebne są trzy części, to jest:

- a. Podmiot (subjectum), osoba lub rzecz, o której coś twierdzimy n. p. uczeń jest pilny.
- b. Orzeczenie (praedicatum) to co twierdzimy o rzeczy jakiej lub osobie n. p. uczeń jest pilny.

c. Łącznik (copula), za pomocą którego łączymy orzeczenie z podmiotem n. p. uczeń jest pilny.

2. Z połączenia łącznika z orzeczeniem powstały słowa: ztąd połączony ze słowem podmiot zupełne stanowić będzie zdanie n. p. ojciec czyta; siostra śpiewa; dziecko płacze i t. p.

3. Podmiotem może być rzeczownik, przymiotnik albo zaimek n. p. ojciec jest dobry; występny jest nieszczęśliwy; on jest pilny.

4. Orzeczeniem może być przymiotnik albo rzeczownik albo słowo n. p. drzewo jest wysokie; wstrzemięźliwość jest cnotą; czas uchodzi.

5. Łącznik jest albo wyrażony n. p. człowiek jest nieśmiertelny; ludzie są grzeszni; albo jest ukryty w słowie n. p. ptak lata; słowiki śpiewają.

§ 66.

1. Zdanie uzupełnione powstaje, kiedy umieszczamy w niem części do składu jego wchodzić mogące, a mianowicie:

- a. Przedmiot bliższy (objectum) na który czynność słowa bezpośrednio przechodzi, stojący zawsze na pytanie kogo? co? to jest w czwartym przypadku n. p. ojciec kocha syna; syn kupił książkę.
- b. Przedmiot dalszy, wyrażający cel do którego czynność zmierza, na pytanie komu? czemu? stojący w trzecim przypadku, to jest w celowniku n. p. kupiłem książkę bratu.
- c. Przedmiot uważany jako środek stoi na pytanie czém? w szóstym przypadku czyli narzędniku n. p. mieczem przebił nieprzyjaciela.

2. Zdanie rozszerzoném zostaje:

- a. przez dodanie do rzeczownika jednego, drugiego jeszcze rzeczownika w tym samym co pierwszy przypadku (appositio) n. p. Mieczysław, król polski.
- b. przez dodanie do rzeczownika jednego, rzeczownika drugiego w drugim przypadku n. p. miłość ojca.
- c. przez dodanie przymiotnika do rzeczownika n. p. dobry ojciec, pilny uczeń i t. p.

§. 67.

Pojedyncze części zdania każdego mogą znów na zdania być zamienione, a mianowicie:

1. Zdania rzeczowne:

- a. na miejscu przedmiotu bliższego powstają zdania przedmiotowe na pytanie kogo? co? n. p. pisałem list, i: pisałem, że cię odwiedzę.
- b. na miejscu colownika powstają zdania celowe wyrażające cel czyli zamiar n. p. kupiłem książkę bratu, i: kupiłem książkę, aby na niej się uczyć.

2. Zdania przymiotne:

powstają z przymiotników za pomocą zaimków względnych n. p. człowiek dobry, i: człowiek, który jest dobrym.

3. Zdania przysłówkowe. Jak dla określenia bliższego znaczenia w słowie zawartego używamy przysłówków, tak i całe zdania używać wolno w tymże celu. Zdania zaś te są:

- a. czasowe: n. p. przyjdę rano, albo: przyjdę, kiedy zaświta.
- b. miejscowe: tam się udam, albo: udam się, gdzie tylko rozkażesz.

§. 68.

O rządzie przypadków.

1. Mianownik stoi na pytanie kto? co? albo jaki, jaka, jakie? stósownie do tego, czy jest rzeczownikiem albo przymiotnikiem n.p. Bóg jest wszechmocny, kwiaty są różnobarwne.

2. Mianownik jest:

a. Podmiotem (subjectum), i stoi jako podmiot zawsze na pytanie kto? co? albowiem chociaż nim jest przymiotnik, jednak kto? co? się pytamy, nie jaki? domyślając się zawsze opuszczonego rzeczownika człowieka.

b. Orzeczeniem (praedicatum) n.p. człowiek jest nieśmiertelny. Pamiętać jednak należy, że orzeczenie w mianowniku się kładzie w tenczas tylko, jeżeli jest przymiotnikiem; rzeczowne zaś orzeczenie kładziemy w przypadku szóstym, a to dla uniknienia mylnego rozumienia; z dwóch bowiem mianowników trudnoby niekiedy być mogło domyślić się, który jest podmiotem a który orzeczeniem.

Uwaga. Rzeczowne jednak orzeczenie i w mianowniku używać czasem wypada, mianowicie jeżeli nim jest imię własne n.p. jestem Kochanowski.

§. 69.

O dopełniaczu.

1. Dopełniacz stoi na pytanie czyj? czego? n.p. kapelusz brata; miłość ojca; wdzięczność dzieci.

Zamiast dopełniacza zaimków osobistych są w używaniu zaimki dzierzawcze mój, twój, swój, n.p. czyj

ogród? mój; czyja rola? twoja: sprzedał wieś czyją? swoją. Tylko o trzeciej osobie niemającej zaimka dzierzawczego odpowiadamy w dopełniaczu n. p. czyja książka? jęgo, jėj, jęgo.

Na podobę tychże dzierzawczych zaimków używane są bardzo w języku polskim przymiotniki dzierzawcze na miejscu rzeczowników w dopełniaczu n. p. pańskie konie, zamiast: konie pana; ręka boska zamiast: ręka boga; rząd krajowy, zamiast: rząd kraju i t. p.

2. Prócz własności, dopełniacz oznacza także przymiot n. p. mąż wielkiego znaczenia; człowiek średniego wzrostu; uczeń wielkich zdolności i t. p. Uważać jednak potrzeba, że dopełniacz oznaczający przymiot, nigdy się inaczej nie używa, jak tylko w połączeniu rzeczownika z przymiotnikiem n. p. nie mówimy uczeń pilności, ale: uczeń wielkiej pilności; nie człowiek wzrostu, ale człowiek wysokiego wzrostu.

3. Dopełniacz działowy wyrażający chęć, nabycie, udzielanie, pożywanie czego nie w całości ale w części n. p. życzyć sobie majątku, używać swobody, dać chleba.

Przeciwnie używamy biernika, kiedy nie mówimy o częściowym tylko, lecz o całkowitem posiadaniu, nabyciu i t. p. n. p. daj mi pieniądze (to jest pewną, już znaną ilość).

U w a g a. Użycia dopełniacza działowego wytłómaczyć jest łatwo przez domyslenie się opuszczonego zaimka cokolwiek, nieco n. p. daj mi (cokolwiek) piwa.

Różnica ta między dopełniaczem a biernikiem tak dalece nawet się rozciąga, że na oznaczenie użytku rzeczy jakiej nie ciągłego, lecz tylko przez czas pewien, używamy dopełniacza n. p. daj mi scyzorka (na użycie przez krótki tylko czas, aby go w krótkce oddać); pozwól mi pojazdu (na pewien tylko czas);

przeciwnie: daj mi scyzoryk, pojazd (na zawsze, nie aby go oddać).

4. Dopelniacz działowy przybierają też imiona liczbowe i przysłówki ilość wyrażające i prócz tego co? i nic n.p. pięć koni, sto żołnierzy, kilka książek, mało pieniędzy, dużo owsa, cokolwiek wody, coś nowego słyszał? nic ważnego i t. p.

5. Działowym też jest dopełniacz dodawany do tak nazwanych zaimków względnych, które mając znaczenie niezupełne, przybierają dopełniacza jako uzupełnienie n.p. blizki, chciwy, godzien, pełen, potrzebny, pewien, pomny, świadom i t. p.

§. 70.

1. Ze słów mają przy sobie dopełniacza działowego składane z na, naob, nad, przy, u, wy, za, z, n. p. nagadać kłamstw; naobcinać gałęzi; nadużyć pieniędzy; wylałem wody; zebrałem książek i t. p. Słowa te rządzą przypadkiem czwartym skoro jest mowa o całości nie o części. Tylko dopełniaczem działowym rządzą słowa nicosobiste: brakuje, chce się, trzeba, zbywa, ubywa.

2. Dopełniacza przybierają dalej słowa przechodne i zwrotne złożone z przyimkiem do, których pierwotne słowa są zwykle nieprzechodniemi n.p. dojść (iść) prawdy; dorastać (rość) lat; doczekać się (czekać) odpowiedzi i t. p.

3. Słowa złożone z od n. p. odwyknąć nałogów, odstąpić domu; odbieżeć majątku i t. p.

4. Dopełniacza przybierają prócz tego słowa żądanie, szukanie, chwytanie, oczekiwanie, unikanie, obawę wyrażające n.p. chcieć, żądać, pragnąć; szukać, badać, domyslać się, śledzić, pytać, trzymać się, patrzeć, wyglądać, słuchać; chybić, unikać, chronić się, bać się.

§. 71.

1. Dopełniacz czasowy, oznaczający czas pewien, ściśle oznaczony i używany tylko w połączeniu z liczbowym lub innego gatunku przymiotnikiem n.p. dnia piątego, roku tysięcznego ośmsetnego, roku przeszłego, dnia jutrzejszego i t. p.

2. Słowa rządzące przypadkiem czwartym przybierają dopełniacza, skoro zdanie z twierdzącego na przeczące się zamienia n.p. kupiłem czapkę, nie kupiłem czapki; widziałem matkę, nie widziałem matki; sprzedałem dom, nie sprzedałem domu.

U w a g a 1. Słowo przeczące nie tylko wtenczas sprawia, iż się biernik na dopełniacza zamienia, kiedy należy do słowa i całe zdanie zaprzecza; przeciwnie kiedy ma się tylko wyraz szczególny zaprzeczyć, biernik się zostaje n.p. kupiłem książkę, i: nie kupiłem książki; przeciwnie: nie książkę ale zeszyt kupiłem.

U w a g a 2. Wyjątek jedyny z powyższego pravidła stanowi wyraz nie, który zawsze stoi w czwartym przypadku n.p. nie nie kupiłem; nie nie widziałem; nie nie powiedział.

U w a g a 3. Słowo być połączone z przeczeniem nieosobiście się używa n.p. jest ojciec, nie ma ojca; byli bracia, nie było braci; będą kobiety, nie będzie kobiet i t. p.

§. 72.

O celowniku.

1. Celownik kładzie się na pytanie komu? czemu? i wyraża cel czynności n.p. kupiłem książkę bratu, to jest w tem celu, aby ją bratu dać.

2. Celownikiem rządzą przymiotniki wyrażające pożytek, posłuszeństwo, własność, podobieństwo, równość, albo przeciwne tym mające znaczenie n.p. pomocny, powolny, pożyteczny, życzliwy, wspólny, właściwy, podobny, równy, szkodliwy, przykry i t. p.

3. Dalej rządzą celownikami słowa z tém samém, co i wyliczone dopiero przymiotniki, znaczeniem n.p. pomagać, szkodzić, ulegać, naprzykrzać się i t. p.

U w a g a. O czasie używa się celownik tylko w tym sposobie mówienia: już temu dwa lata, będzie temu półtora roku.

§. 73.

O bierniku.

1. Biernik stoi na pytanie kogo? co? po słowach przechodnych i jest w zdaniu tak nazwanym obiektem czyli przedmiotem.

2. Wiele słów nieprzechodnych, kiedy są składowane z przyimkami, zamieniają się na przechodne n.p. stapać, odstąpić kogo; spać, przespać noc; biedz, zabiedz drogę; paść, napaść kogo i t. p.

3. Także niektóre słowa nieosobiste rządzą czwartym przypadkiem, mianowicie: boli, dolega, dotyka, obchodzi.

4. Biernik oznaczający:
- a. przeciąg czasu stoi na pytanie: jak długo? n.p. dwa lata byłem we Włoszech; całe lato chorowałem.
 - b. przeciąg miejsca na pytanie: jak długi? szeroki? i t. p. n. p. milę długie jezioro; dwa staje szerokie pole.
 - c. wartość w ogóle na pytanie ile? n. p. wart trzy talary i t. p.

§. 74.

O wołacz.

1. Wołacz tylko w tenczas się używa, kiedy oderwany jest całkiem od związku zdania n.p. ojcze!

przebacz; bracie! ratuj mnie; przyjacielu! nie uwierzysz i t. p.

Skoro imię, do którego mowa zwrócona, wchodzi w związek zdania, natenczas mianownika używamy n.p. niech mnie Pan odwiedzić raczy; czy Jejmość pozwoli? daruj Jegomość i t. p.

2. Słowo w drugiej osobie stać powinno, kiedy wołacza używamy n.p. Panie! daruj; Pani! przebacz, Mianownik przeciwnie łączy się w przemowie tak z drugą jak i trzecią osobą n.p. Pan albo Pani darujesz albo daruje.

§. 75.

O narzędniku.

1. Narzędnik stoi na pytanie czém? na oznaczenie narzędzia albo środka n.p. nożem krajać; ręką uchwycić; rozumem pojąć; wozem jechać i t. p.

2. Narzędnik czasowy n.p. dniem, nocą, wieczorem, latem, zimą, czasem i t. p.

3. Słowa znaczące obrać, mianować, potwierdzić i t. p. przybierają podobnie jak słowo być, narzędnika na oznaczenie tego, czém kto obrany, mianowany i t. p. n.p. mianować sędzią; obrać posłem; zrobić dozorcą i t. p.

Uwaga 1. Nazywać przybiera przypadek pierwszy, kiedy się łączy z imieniem własnem n.p. nazywa się Poniatowski, Kazimierz; podobnie jak jestem Potocki, Szaniawski i t. p.

Uwaga 2. Zdawać się, sądzić się, przybiera narzędnik dla opuszczonego słowa być n. p. sądzi się (być) mądrym.

4. Prócz tego rządzą narzędnikiem słowa: bawić się, brzydzić się, gardzić, kierować, opiekować się, pachnać, rządzić, władać.

§. 76.

O miejscowniku.

1. Miejscownik tylko się używa w połączeniu z przyimkami zob. §. 61. i oznacza już to miejsce na pytanie gdzie? n. p. w mieście, po polu, przy drzwiach, na stole; już czas oznaczony, na pytanie kiedy? n. p. w tym roku; o dziesiątej godzinie.

§. 77.

O trybach.

1. Tryb oznajmujący używany jest w zdaniach zawierających twierdzenie pewne, żadnej nie podlegające wątpliwości n. p. piszę, pisaliśmy, pisać będziecie i t. p.

2. Słowa wyrażające czynność zmysłów albo duszy rządzą trybem oznajmującym i przybierają spójnika że n. p. słyszę, że mówisz; widzę, że błędzisz; sędzę, że się mylisz; czuję, że cię obraził.

Słowa zaś wyrażające czynność zmysłów prócz tego jeszcze z imiesłowem łączyć się mogą n. p. widzę cię piszącego, słyszę grających i t. p.

3. Te same słowa mają po sobie tryb łączący, skoro twierdzenie w zdaniu zawarte jest wątpliwe albo niepewne, mianowicie też w zdaniach pytających n. p. wątpię, żeby mi się to udać miało; czy myślisz, żeby ci szkodziło?

Zawsze stoi po słowach tych tryb łączący, kiedy są spojone z przeczącym przysłówkiem nie n. p. słyszałem, że odjeżdżasz; nie słyszałem, żebyś odjeżdżał; czuję, że cię obraził; nie czuję, żebym cię obraził i t. p.

U w a g a. Tylko słowo wiedzieć kiedy jest przeczne zamiast trybu łączącego przyjmuje spójnika czy z trybem oznajmującym.

4. Zdania wyrażające cel, zamiar, mianowicie kiedy zawisły od słów *chcieć*, *życzyć* sobie, *rozkazywać* i po słowach znaczących *powątpiewanie*, zawsze stoją w trybie łączącym n.p. *życzę* sobie, *abyś* mnie odwiedził; *rozkazuję*, *abyś* więcę tego nie czynił.

Słowa jednak znaczące *życzenie* albo *rozkaz* zamiast łączącego także bezokoliczny tryb przyjmują n.p. *kazał* nam *odejść*, *chciał* mi *łaskę* wyświadczyć i t. p.

5. Tryb warunkowy tylko wtenczas się używa w zdaniach warunkowych, jeżeli wątpliwości podlega albo niepodobnem jest twierdzenie w niem wyrzeczone n.p. *pochwaliłbym* cię, *gdybyś* zasłużył.

Jeżeli zaś warunek nie podlega wątpliwości lub niepewności, natenczas wyrażamy go za pomocą trybu oznajmującego n.p. *jeżeli* mi tę *łaskę* wyświadczysz, *zobowiąziesz* mnie *wielce*.

6. Z trybem bezokolicznym łączą się słowa *chcieć*, *módz*, *musieć*, *mieć* (oznaczające *powinność* lub *obowiązek*) n.p. *chcę* *odjechać*, *mogę* *kupić*, *muszę* *odejść*, *mam* się *uczyć* i t. p.

U w a g a. Kiedy słowo *mieć* łączy się z trybem bezokolicznym słowa *być*, natenczas znaczyć może tyle co: *powiadają*, że n.p. *mam być* *lekkomyślnym*: *masz być* *opieszalym* i t. p.

7. Imiesłów na *ący*, będąc imieniem przymiotnem, zgadzać się musi z rzeczownikiem swoim w rodzaju, liczbie i przypadku n.p. *chcącemu* nic nie jest *trudno*; *odjeżdżających* *pożegnałem* i t. p.

Przeciwnie imiesłowy nieodmiennie na *ąc* i *szy* łączą się tylko z mianownikiem, to jest z podmiotem n.p. *przechadzając* się *spotkałem* *przyjaciela*; *napisawszy* *list* z domu *wyszedłem*.

Wszystkie te imiesłowy zachowują w tym względzie właściwość słowa i słusznie dla tego za imiona

słowne są uważane, że tym samym co słowo, przypadkiem rządzą n.p. piszący, pisząc, napisawszy list.

U w a g a. Imiesłowy na *ąc i ący*, wyrażające czynność nieskończoną, mają tylko słowa niedokonane, przeciwnie imiesłów na *szy*, który wyraża czynność skończoną mają tylko słowa dokonane n. p. czytający, pisząc, przeczytawszy, napisawszy.

§. 78.

O znakach pisarskich.

1. Znaki pisarskie służące do oddzielania wyrazów pojedynczych, zdań całych, okresów i mowy nawet jednej od mowy drugiej osoby, są następujące:

Przecinek ,
Średnik ;
Dwukropek :
Kropka .

- a. Przecinek używa się, kiedy wyliczamy szczególne wyrazy, nie łącząc ich ze sobą za pomocą spójników n.p. obeszliśmy stodoły, gumna, obory.

Także między zdaniami szczególnymi a należącymi do jednego okresu, przecinek kłaść zwykliśmy, równie też zdania wsuwane zapomocą ich oddzielamy n.p. wystrzegajmy się złego, zmierzajmy ku dobremu, aby zostać szczęśliwymi. —

W wieku waszym, który jest porą uprawy i zarobku, starajcie się z czasu korzystać.

- b. Kiedy zdania pojedyncze rozszerzamy albo objaśniamy za pomocą zdań pobocznych, w ten czas na miejscu przecinka średnik umieszczony być powinien n.p. zamiar tragedji jest odstraszenie człowieka od zbrodni jej okropnością; wystawienie mocne

nieszczęść, w które nas wtrącają rozpasane i gwałtowne namiętności; zachęcenie do męztwa i wytrzymałości w nieszczęściu.

- c. Dwukropek kładzie się aby oddzielić od siebie dwa lub więcej oddziałów okresu, jeżeli te obejmują zdania za pomocą średnika oddzielone od siebie n. p. kiedy człowiek skruszony stałym jest w swoim postanowieniu; kiedy szkodę przez siebie wyrządzoną według możliwości nagradza; kiedy się odzwyczajają od złego, a do dobrego nawyka: natenczas nawraca się; na nowo żyć zaczyna i skłonności swe zmienia.

Prócz tego dwukropek używa się przed zdaniem objaśniającem pokrótce zdanie poprzedzające n. p. gdzie błędni pasterze, tam błędne trzody: ślepy ślepego daleko nie zaprowadzi.

Albo kiedy się przytaczają cudze słowa n. p. zawoławszy mnie do siebie rzekł: bracie! bądź z nami.

- d. Kropka nareszcie służy do zamknięcia niejako okresu, składającego się ze zdania jednego, albo z wielu zdań oddzielonych od siebie już to przecinkami, średnikami, już dwukropkami, a spojonych wężłem myśli w okres jeden.

2. Prócz wymienionych są jeszcze w używaniu następujące znaki pisarskie:

Znak pytania	?
Wykrzyknik	!
Myślnik	—
Nawias	()
Cudzysłów	„ ”
Łącznik	- =

- a. Znak pytania kładziemy po zdaniach pytających n.p. *jesteś? zżkędes? po coś tu przyszedł?*
- b. Znak wykrzyknienia kładzie się po wykrzykownikach n.p. *niestety! biada! albo po wołaczach n.p. ojcie! przyjacielu! albo, kiedy połączony wykrzykownik z innymi wyrazami, po tych dopiero wyrazach n.p. o nieba! o poświęcenie niezrównane!*
- c. Myślnik kładzie się na oznaczenie przerwanej mowy czyli myśli nie całkowicie wyrażonej n.p. *a — tak — właśnie chciałem — przez nią —*
- d. Nawias używany jest na to, aby oddzielić od zdań innych zdanie z owymi nie zostające w związku n.p. *są tacy, (bo gdzież się głupstwo nie znajdzie?) którzy chcąc wszystko ułatwić, wszystko niszczą.*
- e. Cudzysłów kładzie się na początku i na końcu przytoczonych słów cudzych n.p. *„miłe dzieci“ rzekł ojciec, „powieść ta jest prawdziwa.*
- f. Łącznik używany jest na końcu wiersza, aby oznaczyć wyraz przerwany i po części dla braku miejsca od drugiego wiersza przeniesiony.

**Nakładem
Gustawa Olawskiego**

w Trzemesznie,

wyszły następujące dzieła:

**Zadania do tłumaczenia z greckiego na polskie
i z polskiego na greckie, zebrane przez
Dr. Jerzykowskiego. Cena 4 złtp.**

**Jeografia do szkolnego i prywatnego użycia, przez
Dr. Jerzykowskiego 2½ złtp.**

**Krótki rys historii powszechnej dla początkowego
użytku młodz., przez Dr. Jerzykowskiego 36 gr.p.**

**Książka do nabożeństwa dla Chrześcian Katolickich.
Zbiór modlitw z najlepszych książek apro-
bowanych Oprawione 1½ złtp.
Nieoprawione 1 złt. p.**

Pieśni kościelne dla użytku młodzieży 12 gr p.

**Nauka czytania dla szkół elementarnych, ułożył
A. M. Buzalski, naucz. elementarny 24 gr.p.
dwanaście egsemplarzy 6 złtp.**

